

Актуальні питання історії та культури України

навчальний посібник

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України

Тарас Ковалець

Актуальні питання історії та культури України

навчальний посібник

для студентів спеціальностей

- D8 «Право»
  - D9 «Міжнародне право»
- першого (бакалаврського) рівня освіти
денної та заочної форм навчання

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2025

УДК 94(477)+008(477):34(075.8)
К 56

Рекомендовано до друку Вченою радою
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 6 від 26 травня 2025 року)

Рецензенти:

- **Віталій Вдовічен** — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Володимир Газін** — доктор історичних наук, доцент кафедри історії України історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
- **Іван Куций** — доктор історичних наук, професор історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- **Віталій Михайловський** — доктор історичних наук, доцент факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
- **Олександр Руснак** — кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ковалець Т.

К 56 Актуальні питання історії та культури України: навч. посіб. для студентів юридичного факультету (спеціальності D8 «Право» та D9 «Міжнародне право»). Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. 148 с.

ISBN 976-966-423-976-6

У виданні, зорієнтованому на майбутніх юристів, представлено комплексний виклад матеріалу про ключові періоди історії України від давнини до сучасності з акцентом на питаннях українського державотворення, правової культури та соціально-політичних трансформацій.

Посібник містить теоретичний матеріал, методичні рекомендації до семінарів, фрагменти текстів історичних джерел для аналізу, переліки ключових дат і понять до кожної з тем, зразки тестових завдань та список рекомендованої літератури до курсу «Актуальні питання історії та культури України».

УДК 94(477)+008(477):34(075.8)

ISBN 976-966-423-976-6

© Т. Ковалець (тексти, макетування), 2025
© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025

ЗМІСТ

Вступ

Методика викладання курсу

План занять

Лекція 1.	<u>Київська Русь та її місце в історії України (ч. 1)</u>
Семінар 1.	<u>Київська Русь та її місце в історії України (ч. 2)</u>
Лекція 2.	<u>Regnum Ruthenorum — феномен української державності</u>
Лекція 3.	<u>Розвиток культури у Київській Русі та Галицько-Волинській державі (додаткова)</u>
Лекція 4.	<u>Держава і право Русі</u>
Лекція 5.	<u>Військо Запорозьке у XVI — I пол. XVII ст. (ч.1)</u>
Семінар 2.	<u>Військо Запорозьке у XVI — I пол. XVII ст. (ч.2)</u>
Лекція 6.	<u>Хмельниччина (ч.1)</u>
Семінар 3.	<u>Хмельниччина (ч.2)</u>
Лекція 7.	<u>Україна в добу Руїни</u>
Семінар 4.	<u>Козацька Україна у XVIII ст.</u>
Лекція 8.	<u>Українська культура козацької доби</u>
Лекція 9.	<u>Держава і право України в козацьку добу</u>
Семінар 5.	<u>«Під царським чоботом»: Наддніпрянська Україна у XIX - на початку XX ст.</u>

Лекція 10.	<u>Формування «українського П'ємонту»: західноукраїнські землі у ХІХ – на початку ХХ ст.</u>
Лекція 11.	<u>Українська культура у ХІХ ст.</u>
Лекція 12.	<u>Українські національно-визвольні змагання 1917—1920 рр. (ч.1)</u>
Семінар 6.	<u>Українські національно-визвольні змагання 1917—1920 рр. (ч.2)</u>
Лекція 13.	<u>Українські національно-визвольні змагання 1917—1920 рр. (ч.3)</u>
Лекція 14.	<u>Розвиток держави і права українських держав під час визвольних змагань 1917—1920 рр.</u>
Лекція 15.	<u>Радянська Україна між світовими війнами</u>
Лекція 16.	<u>Радянська Україна у 40—80-х рр. ХХ ст.</u>
Семінар 7.	<u>Вибрані питання історії України ХХ ст.</u>
Лекція 17.	<u>Актуальні питання історії Північної Буковини та Північної Бессарабії</u>
Семінар 8.	<u>Актуальні питання історії Чернівецького національного університету</u>
Лекція 18.	<u>Сучасна українська війна за незалежність (додаткова)</u>

Рекомендована література

Зразки тестових завдань

ВСТУП

Новітній підхід до викладання у вищій школі історії та культури України передбачає формування у здобувачів освіти історичного мислення, сприяння кращому розумінню ними сучасності за допомогою ретроспективного аналізу минулого, а отже, прогнозуванню можливих наслідків сучасних політичних процесів крізь призму минулого. Йдеться також про формування свідомості молодих людей як повноцінних громадян України, що надто важливо в час світових катаклізмів та російського збройного вторгнення.

Пропонований навчальний посібник зорієнтований на студентів спеціальностей D8 «Право» та D9 «Міжнародне право» з урахуванням специфіки підготовки їх як майбутніх правників. Його безпосередня мета — сформувати у здобувачів освіти комплексне розуміння історичних та культурних процесів, що мали вплив на становлення сучасної української державності.

Структура посібника відповідає освітній програмі й побудована за хронологічно-тематичним принципом. Матеріал розділено на два змістові модулі, що охоплюють ключові періоди української історії від найдавніших часів до сьогодення. Присутні тут теми містять теоретичний матеріал із докладним висвітленням історичних подій та процесів, а також першоджерела й документи для

аналізу, ключові дати й поняття, перелік рекомендованої літератури (основної та додаткової)

Особливістю видання є його практична спрямованість. До кожної теми подано зразки документів відповідної епохи, що дозволяє студентам розвивати навички роботи з історичними джерелами. Значну увагу приділено також історії державності та права України, що важливо для професійного становлення майбутніх юристів.

Навчальний матеріал викладено з урахуванням новітніх досягнень історичної науки й сучасних методологічних підходів. Особливу увагу приділено дискусійним питанням української історії, різним інтерпретаціям історичних подій, що сприяє формуванню у студентів навичок критичного аналізу. Посібник зорієнтований на активне використання його матеріалів в умовах як очного, так і дистанційного навчання. Оскільки посібник існує винятково в електронній формі, він містить гіперпосилання на рекомендовані джерела й додаткові матеріали, що полегшує студентам їхню самостійну роботу.

Сподіваємось, що посібник стане корисним інструментом для студентів у їхньому вивченні історії та культури України, допоможе краще зрозуміти історичні витоки сучасних державотворчих процесів.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ КУРСУ

Методологічні основи та організація навчального процесу

Курс побудовано на принципах системності, послідовності та науковості. В його основу покладено хронологічний підхід до викладання історичного матеріалу, що дозволяє студентам сформувати цілісне розуміння історичного процесу. Водночас значна увага приділяється проблемному підходу, який дає можливість глибше осмислити ключові події та явища української історії.

Навчальний процес організовано у формі лекційних та семінарських занять, що доповнюють одне одного та формують комплексне розуміння предмету. Важливою особливістю курсу є його практична спрямованість — студенти не лише засвоюють теоретичний матеріал, але й навчаються застосовувати історичні знання для аналізу сучасних суспільно-політичних процесів.

Лекційні заняття

Лекційний матеріал подається з використанням мультимедійних технологій та інтерактивних методів навчання. Кожна лекція має чітку структуру: вступна частина, де окреслюється проблематика теми та її значення; основна частина, що містить виклад фактичного матеріалу з акцентом на причинно-наслідкових зв'язках; заключна частина з підведенням підсумків.

Особлива увага присвячена роботі з історичними джерелами. Під час лекцій аналізуються уривки з документів, що дозволяє студентам краще зрозуміти контекст історичних подій. Використовується метод історичної реконструкції, коли складні історичні процеси пояснюються через конкретні приклади та ситуації.

Важливим елементом лекцій є встановлення міждисциплінарних зв'язків, особливо з правовими дисциплінами, що важливо для майбутніх юристів.

Семінарські заняття

Семінарські заняття побудовані на принципах активного навчання та проблемного підходу. Кожен семінар передбачає три питання, які розглядаються через призму різних історичних джерел та наукових інтерпретацій. Студенти готують доповіді тривалістю до 8 хвилин, що дозволяє розвивати навички публічних виступів та аргументації.

На семінарах заохочується використання методу дискусії. Після кожної доповіді відбуваються доповнення їх та обговорення, під час якого

студенти можуть висловити власну думку, поставити питання доповідачу, запропонувати альтернативну інтерпретацію подій. Це сприяє розвитку критичного мислення та формуванню навичок професійної дискусії.

Важливим елементом семінарських занять є робота з історичними документами. Студенти вчаться аналізувати першоджерела, виявляти в них ключову інформацію, співставляти різні документи та робити обґрунтовані висновки.

Система контролю та оцінювання

Оцінювання знань студентів здійснюється на основі накопичувальної системи. Кожен семінар оцінюється максимум у 5 балів, з яких 4 бали — за змістовну частину відповіді та 1 бал — за присутність та активність. Це стимулює студентів до систематичної підготовки та активної участі в обговореннях.

Модульний контроль проводиться двічі за семестр у формі тестування (найчастіше через платформу Google Forms). Тести містять різнотипні завдання: на знання фактичного матеріалу, на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, на аналіз історичних джерел. Це дозволяє всебічно оцінити рівень засвоєння матеріалу.

Підсумковий контроль здійснюється у формі екзамену, котрий також проводиться з використанням тестової системи. Екзаменаційні завдання охоплюють весь курс та спрямовані на перевірку як фактичних знань, так і аналітичних навичок студентів.

Організація самостійної роботи

Самостійна робота студентів є важливою складовою навчального процесу. Для її забезпечення на платформі Google Sheets створено електронний навчально-методичний комплекс, котрий містить конспекти лекцій, методичні рекомендації до семінарських занять. Також студенти отримують рекомендований список літератури до кожної теми, вчать працювати з науковими текстами, виділяти головне, формулювати власні висновки. Це розвиває навички наукового пошуку та аналізу інформації.

Для підтримки самостійної роботи організовано систему консультацій, як очних, так і онлайн. Студенти можуть отримати додаткові роз'яснення, методичну допомогу у підготовці до семінарів, рекомендації щодо роботи з джерелами.

Технічне забезпечення та інноваційні методи

Курс активно використовує сучасні технології навчання. Лекції супроводжуються мультимедійними презентаціями, використовуються відеоматеріали та інтерактивні карти. За повітряної тривоги лекційний матеріал проводяться у форматі подкастів, що потрібно для забезпечення безперервності навчального процесу.

Для комунікації зі студентами використовується група у месенджері Signal, через який здійснюється інформування про поточні завдання, зміни в розкладі, надаються додаткові матеріали. Всі навчальні матеріали доступні через акаунти студентів у домені chnu.edu.ua.

Тестування та оцінювання проводиться з використанням платформ Google Forms та ZipGrade, що забезпечує об'єктивність оцінювання та швидкий зворотний зв'язок. Студенти можуть відслідковувати свої оцінки через електронний журнал.

Адаптивність та індивідуальний підхід

Методика викладання передбачає гнучкість та можливість адаптації до різних умов. За необхідності (у зв'язку із воєнним станом та загрозою обстрілів, або ж карантинними обмеженнями) заняття можуть проводитися дистанційно, з збереженням всіх ключових елементів навчального процесу.

Враховуються індивідуальні особливості студентів, їх рівень підготовки та навчальні потреби. Для студентів, котрі пропустили заняття з поважних причин, передбачені відпрацювання під час очних та дистанційних консультацій. Це забезпечує безперервність навчального процесу та можливість якісного засвоєння матеріалу.

Очікувані результати та їх оцінювання

У результаті вивчення курсу студенти мають не лише засвоїти фактичний матеріал з історії та культури України, але й розвинути ряд важливих компетентностей: здатність до аналітичного мислення, вміння вести аргументовану дискусію, здатність бачити причинно-наслідкові зв'язки в

історичних процесах. Важливим результатом є формування у студентів розуміння значення історичного досвіду для сучасного державотворення та правової системи України.

Методика постійно вдосконалюється на основі аналізу її ефективності та зворотного зв'язку від студентів. Це дозволяє підтримувати високу якість освітнього процесу та забезпечувати досягнення поставлених навчальних цілей.

ПЛАН ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль 1.

Політико-культурний простір

українського минулого в епоху середньовіччя та раннього нового часу (IX — кінець XVIII ст.)

Лекція 1

Київська Русь та її місце в історії України (ч. 1)

пропоновані питання

1. Розселення слов'ян. Виникнення Києва
2. Походження назви «Русь»
3. Теорії походження державності у східних слов'ян
4. Утворення ранньофеодальної держави Київська Русь
5. Розширення і зміцнення Київської держави в кінці IX — X ст.

Велике переселення народів як трансформаційний процес IV—VII ст., що визначив етнополітичну мапу Європи. Теорії походження та локалізації прабатьківщини слов'ян: дунайська, вісло-одерська, малоазійська. Проблема верифікації цих концепцій через обмеженість джерельної бази та складність археологічної ідентифікації ранньослов'янських культур.

Антський союз як перше державне утворення на українських теренах між Дністром і Дніпром. Військово-політична організація антів, їхні війни з готами та гуннами. Аварське вторгнення як ключовий фактор занепаду Антського союзу на початку VI ст.

Географія розселення східнослов'янських племен. Походження назви «Русь»: скандинавська, фінська та сарматська теорії. Перша письмова згадка про русів у Бертинських анналах 839 р. Проблема ідентифікації русів у арабських джерелах. Еволюція значення етноніму «русь» від скандинавського походження до загальної назви східнослов'янської держави.

Теорії походження державності у східних слов'ян: норманська (Г. Мюллер), антинорманська (М. Ламаносав), хозарська (О. Пріцак). Роль варязького фактору у формуванні політичної еліти Київської Русі. Проблема достовірності літописного сюжету про «покликання варягів». Дискусія про співвідношення внутрішніх та зовнішніх чинників державотворення.

Заснування Києва: множинність теорій (сарматська, готська, гуннська, аварська, фризська). Дискусія щодо історичності постаті Кия та хронології його правління. Проблема етнічного складу полян та їх ролі у формуванні київського центру влади. Київ як ключовий пункт контролю торговельного шляху «із варяг у греки». Значення географічного розташування міста для його політичного та економічного піднесення.

Об'єднання північного та південного центрів давньоруської державності у 882 р. як початок Київської Русі. Проблема інтерпретації літописної оповіді про захоплення Києва Олегом. Формування

територіальної структури держави та системи управління. Роль торговельних шляхів та зовнішньополітичних факторів у консолідації давньоруських земель.

Військово-політична діяльність Ігоря (912—945): відновлення контролю над повсталими землями, походи на Візантію, війни з арабами. Проблема полюддя як системи збору данини та її роль у загибелі князя.

Державні реформи княгині Ольги: регламентація розмірів данини, встановлення погостів, адміністративно-територіальна організація держави. Зовнішньополітичний курс Ольги: відносини з Візантією, спроби встановлення контактів із Священною Римською імперією, проблема християнізації.

Військові походи Святослава Ігоровича (964—972) як етап максимального розширення території держави. Підкорення в'ятичів, розгром Волзької Болгарії та Хозарського каганату, спроба завоювання Подунав'я. Адміністративна реформа Святослава. Проблема утримання завойованих територій та зовнішньополітичні пріоритети Київської Русі у другій половині X ст.

Ключові дати

- IV—VII ст. н.е. — Велике переселення народів, яке сформувало етнічну карту Європи
- 839 р. — перша письмова згадка про русів
- 879 р. — смерть Рюрика в Новгороді
- 882 р. — захоплення Києва Олегом
- 912—945 рр. — правління князя Ігоря
- 964—972 рр. — правління Святослава Завойовника
- 965 р. — розгром Святославом Хозарського каганату
- 968—971 рр. — болгарські походи Святослава

Ключові поняття

- **Автохтонна (антинорманська) теорія** — альтернативна концепція походження державності у східних слов'ян, яка визнає присутність варягів, але заперечує їх визначальний вплив на формування Київської Русі, наголошуючи на місцевому походженні державності.
- **Антський союз** — могутнє політичне об'єднання слов'янських племен між Дністром і Дніпром з розвиненою соціальною та військовою організацією.
- **Норманська теорія** — концепція походження державності у східних слов'ян, згідно з якою визначальну роль у створенні Київської Русі відіграли скандинави (нормани, варяги).
- **Полюддя** — система збору данини у ранній Київській Русі, коли князь з дружиною об'їжджав підвладні території, збираючи податки у формі натуральної продукції. До реформ Ольги не мало чітко встановлених норм і меж.
- **Шлях «із варяг у греки»** — важливий торговельний маршрут, що з'єднував Скандинавію з Візантією через Дніпрі.

Джерельний матеріал для аналізу (зразки)

Фрагмент «Повісті врем'яних літ» про княжіння Олега

В літо 6387 [879]. Помер Рюрик і передав княжіння своє Олегові, із свого роду, і віддав йому на руки сина свого Ігоря, бо вельми малий був [...].

В літо 6390 [882].

І пішов Олег, взявши воїв своїх багато — / Варягів, чудь, словін, мерю, весь, кривичів, / І прийшов до Смоленська з кривичами, / І взяв город Смоленськ, / І посадив у ньому мужа свого. / І звідти пішов вниз, / І, прийшовши, взяв Любеч, / І посадив у ньому мужа свого. / І прийшов до гір Київських, / І побачив Олег, що Аскольд і Дір княжать, / І заховав воїв у лодіях, / А інших позаду залишив, / А сам пішов, несучи Ігоря малого, / І підійшов під Угорське / [І тут] заховав воїв своїх, / І послав до Аскольда і Діра, кажучи:

«Купці ми, ідемо до греків від Ольга / І від Ігоря-княжича; / Приходьте до роду свого, до нас».

Аскольд же і Дір прийшли.

І вискочили всі із лодій, / І рече Ольг до Аскольда і Діра:
«Не князі ви і не княжого роду, / Але я княжого роду».

І виніс Ігоря: «А це син Рюриків».

І убили Аскольда і Діра, / І віднесли на гору, що й нині зветься
Угорське, / І де тепер Ольмин двір. / І на тій могилі поставив Ольга
церкву святого Миколи, / А Дірова могила за святою Ориною.

І сів Олег, княжучи в Києві, / І рече Олег: «Се буде мати городам
руським». / І були у нього словіни і варяги. / І інші, що прозвалися
руссю.

Це ж Олег почав городи ставить, і встановив данину словінам,
і кривичам, і мерям, і встановив варягам давати данину од Но-
вагорода 300 гривен на літо ради миру, яку і давали варягам аж
до смерті Ярослава.

*Подано за виданням: Повість врем'яних літ: Літопис
(За Іпатським списком) / перекл. з давньоруської, післяслово,
комент. В. В. Яременка. Київ, 1990*

Русько-візантійський договір 907 р. (фрагменти)

«Ми від роду руського — Карли, Інегельд, Фарлоф, Веремуд,
Рулав, Гуди, Руальд, Карн, Фрелав, Рюар, Актеву, Труан, Лідуль-
фост, Стемир — послані від Олега, великого князя руського, і від
усіх світлих бояр, які під його рукою, до вас — Лева, і Александра,
і Костянтина, великих у Бозі самодержців, царів грецьких, — на
зміцнення і засвідчення багатолітньої любові між християнами
і руссю за бажанням і з наказу наших князів і всіх, що під його ру-
кою живуть на Русі [...].

Статті [договору], якими себе зобов'язали по божій вірі і дру-
жбі, суть такі:

Насамперед хай настане мир з вами, греки, і будемо любити
один другого від усієї душі і з доброї волі, і не дамо, оскільки це в
нашій волі, вчинити суцим світлим князям під рукою нашою,
жодного обману чи злочину, але будемо старатися, скільки сили
нашої, зберігати з вами, греки, в наступні роки і завжди, непору-
шну і щирю любов, розказану, і на письмі записану, і клятвою за-
свідчену [...].

А коли хто уб'є, — християнина русин чи християнин ру-
сина, — хай помре на місці вбивства.

А коли убивця втече, а виявиться багатим, хай частину багат-
ства, яка належить йому по закону, візьме ближній забитого, але
й жона вбивці хай має стільки, скільки належить по закону [...].

А коли вітром великим викине на землю чужу лодію, і там
знайдеться хто-небудь із нас, русі, і коли хто піде забезпечити

лодію зі своїм товаром і відіслати знову в землю християнську, ми проведемо її через будь-яке небезпечне місце, доки не прийде в місце безпечне.

А коли така лодія бурєю чи іншими земними стихіями затримується і не може безперешкодно повернутися в рідні краї, ми, русь, допоможемо гребцями тій лодії і відпровадимо з їхніми покупками, — хай ідуть здорові [...].

Про Русь і про полонених: полонені із будь-якої країни і в будь-якій кількості, взяті на Русі, продаються у християнські землі, так само і полонені християни, приведені на Русь із будь-якої країни і в будь-якій кількості: за кожного має бути заплачено по двадцять золотих, — і хай повертаються в Грецьку землю.

Про те, якщо буде украдено руського челядина, або він втече, або буде силоміць проданим, і Русь почне оскаржувати, і доведе це про свого челядина, — хай забирають — і на Русь. Але і купці, коли втратять челядина і оскаржать, хай шукають його, а коли знайдуть, хай заберуть його. А коли хто не дозволить провести таке слідство, той втратить правду свою.

Про русів, що працюють у Грецькій землі в християнського царя: коли хто помре, не влаштувавши свої майнові справи чи своїх там не матиме, хай повернуть майно на Русь дітям його [...].

На утвердження ж і непорушність, яка має бути між вами, християнами, і руссю, уклали ми цей мирний договір Івановим написанням на двох хартіях — царя вашого і своєю рукою, — предпкладений чесним хрестом і святою єдиносущною Трійцею єдиного істинного Бога нашого, засвідчений і даний нашим словом [послам]. Ми ж клянемося цареві вашому, від бога сущого, як божому створінню, згідно закону і звичаю народу нашого, ні нами, ні будь-ким іншим із країни нашої не переступати глаголів миру договірних і любові.

І таке написання дали царству вашому на утвердження і засвідчення вам існуючого між нами миру.

Місяця себтября в 2-й день, а в неділю 15, в літо від сотворіння світу 6420 [912]».

Подано за виданням: Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / пер. з давньорус., післяслово, комент. В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1990.

пропоновані питання

1. Київська Русь за Володимира Великого та Ярослава Мудрого
2. Причини та процес роздроблення Київської Русі. Політичний і соціально-економічний розвиток південних руських князівств у XII — першій половині XIII ст. (Київське, Переяславське, Чернігово-Сіверське)
3. Монголо-татарська навала і загибель Київської Русі

рекомендована література

- [Літопис руський \(джерело\)](#)
- [Войтович Л. Князівські династії Східної Європи \(кінець IX — початок XVI ст.\): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження \(монографія\)](#)
- [Дорошенко Д. Нарис історії України \(монографія\)](#)
- [Історія України в особах: IX—XVIII ст. / М. Котляр та ін. \(монографія\)](#)
- [Котляр М. Як і чому настала удільна роздробленість на Русі \(XII—XIII ст.\) \(монографія\)](#)
- Костомаров М. Князь Володимир Святий. *Історичні постаті* / перекл. І. Голуб. Дніпропетровськ: Січ, 2008. С. 4—10.
- [Крип'якевич І. Історія України \(монографія\)](#)
- [Полонська-Василенко Н. Історія України \(монографія\)](#)
- [Субтельний О. Україна: історія \(монографія\)](#)
- [Толочко О., Толочко П. Київська Русь \(монографія\)](#)
- [Яковенко Н. Нарис історії України \(монографія\)](#)
- [Кубанов Р. Монгольська система влади й управління землями Південної Русі у XIII ст. \(стаття\)](#)

У першому питанні необхідно розглянути період розквіту Київської Русі за правління Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Особливу увагу слід присвятити запровадженню християнства як державної релігії, розширенню території держави, розвитку дипломатичних відносин з європейськими країнами. Варто проаналізувати внутрішні

реформи, кодифікацію права, розвиток культури та освіти.

Друге питання передбачає аналіз комплексу причин, котрі призвели до політичної роздробленості Русі. Важливо висвітлити економічні передумови (розвиток феодалного землеволодіння, зростання міст), політичні фактори (зміна порядку престолонаслідування, міжкнязівські усобиці), зовнішні впливи. При розгляді розвитку південних князівств, які склали осередок формування українського етносу, необхідно показати специфіку їх політичного устрою, економічного життя та взаємовідносин між собою.

Третє питання має розкрити процес монгольського завоювання руських земель, починаючи від битви на Калці до падіння Києва та окупації частини Русі. Слід проаналізувати причини поразки руських князівств, наслідки монгольської навали для політичного, економічного та культурного розвитку українських земель. Особливу увагу варто приділити дискусійним питанням щодо характеру та тривалості монгольського панування.

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Про княжіння Володимира за «Повістю врем'яних літ» (фрагменти)

Володимир же посадив Добриню, дядю свого, в Новгороді. І коли Добриня прийшов у Новгород, поставив над річкою Волховом Перуна кумир, і приносили йому жертви люди новгородські, як Богу.

Володимир же був переможений пожадливістю до жінок. Були до нього приведені: Рогніда, що жила на Либеді, де нині село Передславино, вона народила йому чотири сина: Ізяслава,

Мстислава, Ярослава, Всеволода — і дві дочки. Від гречанки мав Святополка, від чешки — Вишеслава, а від другої [чешки] — Святослава і Мстислава. Від болгарки — Бориса і Гліба. І наложниця було у нього триста в Вишгороді, триста в Білігороді і двісті на Берестовім в невеликому селі, яке і нині називають Берестове. І був ненаситним у блуді, і приводив до себе заміжніх жінок і дівчиць розбещував, бо був жонолюбєць, як і Соломон [...].

В літо 6494 [986]. Прийшли болгари магометанської віри, кажучи: «Ти князь мудрий і розумний, а закону не знаєш. Віруй у наш закон і поклонися Бохмиту». Володимир запитав: «Яка ж ваша віра?» Вони ж відповіли. «Віруємо богу, а Бохмит нас навчає, наказуючи: робити обрізання, а свинини не їсти і вина не пити, а з жінками і після смерті похотіння блудні творити можна: дасть Бохмит кожному по сімдесят жон красних, і вибере одну найвродливішу, і красу всіх їй віддасть, і вона буде йому жона. Тут же, говорить, належить безперешкодно віддаватися всякому блуду. Якщо хтось на цьому світі бідний, то і на тому. Якщо хто багатий тут, то і там». І іншої багато брехні говорили, про яку і писати соромно.

Володимир же слухав їх, бо і сам любив жінок і грішив з ними багато, і вислухав з насолодою. Але ось це було йому не любо: обрізання, заборона їсти свинину, а особливо заборона випивати. Сказав: «Для Русі пиття — веселість, не можемо без того бути».

Після цього прийшли німці від Риму, кажучи: «Ми прийшли як посланці від папи». І сказали Володимирі: «Говорив тобі папа: земля твоя — як і земля наша, а віра ваша не така, як віра наша. Бо наша віра — світло, кланяємося Богу, що сотворив небо, і землю, і зорі, і місяць, і все, що дихає, а ваші боги — дерево». Володимир же рече: «А яка заповідь ваша?» Вони ж відповіли: «Піст, по можливості, а коли хто п'є чи їсть, — все на славу божу, — говорить учитель наш апостол Павло». Сказав Володимир німцям: «Ідіть, звідки прийшли, бо й батьки наші не прийняли цього».

Це почули козарські жиди і, прийшовши до Володимира, сказали: «Чули ми, що приходили до тебе болгари і християни і кожний навчав тебе своєї віри. Християни вірують в того, кого ми розп'яли, а ми віруємо в єдиного бога Аврама, Ісака, Якова». І рече Володимир: «Який закон ваш?» Вони ж відповіли: «Обрізатися, і свинини і заячини не їсти, суботу берегти». Він же запитав: «А де земля ваша?» Вони ж відповіли: «В Іерусалимі». Він же перепитав: «То чи там вона і нині?» Вони ж відповіли: «Розгнівався бог на батьків наших і розсіяв нас за гріхи наші по світу, а землю нашу віддав християнам». Володимир же рече: «То як ви Інших

учите, а самі отвергнуті богом? Коли б бог любив вас, то не були б розсіяні по чужих землях. Чи і нам того зла хочете?» [...].

В літо 6495 [987]. Скликав Володимир своїх бояр і старійшин городських і сказав їм: «Оце приходили до мене болгари, кажучи: «Прийми закон наш». Потім прийшли німці, і ті хвалили закон свій. Після цих приходили жида. Наостанку приходили і греки, хулили всі закони, свій же вихваляли. І багато чого говорили, розповідали від початку світу, мудро розповідали і про потойбічний світ, який начебто має бути, і любо слухати їх...» [Вибрали мужів славних і] розумних числом десять і сказав їм: «Ідїть найперше до болгар, випробуйте їхню віру і службу». Вони ж пішли і, прийшовши, побачили паскудні діла їхні і поклоніння в мечеті — і повернулися в землю свою. І сказав їм Володимир: «Підїть ще до німців і подивїться також, а звідти ідїть у Греки». Вони ж прийшли до німців і споглядали церкву їхню і службу в нїй. І прийшли до Цареграда, і ввійшли до царя. Цар же запитав: «Ради чого прийшли?» Вони ж розповіли йому про все, що було [...].

Володимир віддав Корсунь грекам як віно за царицю, а сам повернувся в Київ. І коли прийшов, повелїв звергнути всіх кумирів: одних порубать, а других попалити. Перуна ж повелїв прив'язати коневі до хвоста і волочити з гори Боричевим узвозом на Ручай, а дванадцять мужів приставив бити його жезлами. І робили це не тому, що дерево може відчувати, а для наруги над бісами, що спокушали цим образом людей, — хай прийме відплату від людей. Великий еси, Господи, і дивні діла твої! Вчора був шанований людьми, а сьогодні зневажений. І коли тягли Перуна Ручаєм до Дніпра, оплакували його невірні люди, бо ще не прийняли хрещення. І, притягнувши, вкинули його в Дніпро. І приставив Володимир [до нього людей], кажучи: «Якщо де пристане, то відпихайте його від берега аж доки не пройде пороги, тоді залишите його». Вони ж виконали, як було звелено. І коли пустили Перуна і пройшов він через пороги, викинув його вітер на рїнь, що й до сьогодні називається Перунова рїнь. Після цього Володимир послав своїх посланців по всьому городу сказати: «Якщо завтра хто-небудь не буде на річці: чи багатий, чи вбогий, чи жебрак, а чи раб, — той буде ворог мій». І почувши це, люди йшли з радістю, раділи і говорили: «Якби це не було добре, не прийняли б цього князь і бояри» [...].

В літо 6499 [991]. Після цього жив Володимир у вірі християнській. І задумав збудувати кам'яну церкву святої Богородиці, і послав привести грецьких майстрів. І розпочав будувати, а коли скінчив будову, украсив її іконами і доручив її Настасу Корсунцю,

і поставив попів корсунських служити в ній, віддавши до неї все, що взяв був у Корсуні: ікони, сосуди церковні і хрести.

Подано за виданням: Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / пер. з давньорус., післяслово, комент. В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1990.

Повість про побоїще на Калці (фрагменти)

За гріхи наші прийшли народи незнані, безбожні моавитяни, про яких ніхто достеменно не відає, хто вони, і звідки прийшли, і яка їхня мова, і якого вони племені, і якої віри. І називають їх татарами, а інші кажуть — таурмени, а ще інші — печеніги. Де-хто каже, що це ті народи, про яких Мефодій, єпископ Патарський, свідчить, що вони вийшли з пустелі Етрівської, що лежить між сходом і північчю. Бо так каже Мефодій: «При кінці часів з'являться ті, котрих загнав туди Гедеон, і, вийшовши звідти, полонять усю землю від сходу до Євфрату і від Тигру до Понтійського моря, окрім Ефіопії». Один Бог знає, хто вони і звідки прийшли [...].

І так зійшлися полки, а виїхали наперед проти татар Данило Романович, і Семен Олюєвич, і Василько Гаврилович. Тут Василька вразили списом, а Данило був поранений у груди, але не відчув рани через відвагу та мужність; був-бо молодий, вісімнадцяти літ, але міцний був у битві і мужньо винищував татар зі своїм полком. Мстислав Німий також кинувся на них, і той був міцний, особливо коли побачив, що Данила поранили списом. Був-бо Данило родичем його батька, і Мстислав дуже любив його і заповів йому свої володіння. Також і Олег Курський мужньо бився; також і Ярун з половцями прискакав і напав на татар, бажаючи з ними битися. Але невдовзі половці кинулися тікати, нічого не досягнувши, і під час втечі потоптали стани руських князів. А князі не встигли вишикуватися проти них; і прийшли в сум'яття руські полки, і була битва згубною через гріхи наші. І зазнали поразки руські князі, якої не бувало від початку Руської землі.

Перекладено за виданням: Полное собрание русских летописей. Санкт-Петербург, 1863. Т. 15. С. 61—63.

пропоновані питання

1. Формування Галицького і Волинського князівств. Правління Володимирка та Ярослава Осмомисла
2. Правління Романа Мстиславича і поява об'єднаної Галицько-Волинської держави
3. Данило Романович і його держава
4. Правління руських володарів після Данила Романовича

Галицьке та Волинське князівства: передумови формування та об'єднання в єдину державу. Роль Ростиславичів у становленні галицької державності. Любецький з'їзд 1097 р. як фактор легітимації територіальних володінь.

Об'єднувча політика Володимирка Володаровича та створення єдиного Галицького князівства. Правління Ярослава Осмомисла (1152—1187) як період розквіту Галицького князівства. Розширення території до Дунаю, успішні війни з Києвом та половцями, розбудова міст. Боярство як впливова політична сила: економічні основи могутності, втручання у державні справи, протистояння з князівською владою.

Об'єднання Галичини і Волині Романом Мстиславичем у 1199 р. Політика щодо боярської опозиції. Підкорення Києва та спроби реформування системи міжкнязівських відносин через «закони доброго порядку». Загибель під Завіхостом та початок тридцятирічного періоду нестабільності.

Відновлення єдності держави Данилом Романовичем у 1238 р. Територіальна експансія, засну-

вання нових міст, дипломатичні відносини з європейськими державами. Коронація на зламі 1253/1254 рр. та перетворення держави на Руське королівство. Проблема відносин з монголами: від визнання залежності до спроб створення антиординської коаліції.

Політичний розвиток Руського королівства після Данила Романовича. Правління Лева I (1264—1301 рр.): перенесення столиці до Львова, територіальні здобутки, відносини з Золотою Ордою. Юрій I (1301—1308) та спроба створення окремої Галицької митрополії. Спільне правління Андрія і Лева II (1315—1323): боротьба з монголами та початок швидких територіальних втрат.

Завершальний етап існування держави за Юрія II Болеслава (1325—1340). Спроби самостійної політики попри польське походження. Протистояння з боярами та загадкова смерть останнього правителя. Боротьба за спадщину Руського королівства між Польщею та Угорщиною. Роль боярського олігархату на чолі з Дмитром Дедьком у збереженні автономії Галичини.

Ключові дати

- 1084 р. — вокняжіння братів Ростиславичів у Галицькій землі
- 1097 р. — Любецький з'їзд князів
- 1141 р. — початок правління Володимирка Володаровича
- 1152—1187 рр. — правління Ярослава Осмомисла
- 1199 р. — об'єднання Романом Мстиславичем Галицького і Волинського князівств
- 1205 р. — загибель Романа Мстиславича
- 1238 р. — повернення Данилом Романовичем Галича, відновлення єдності галицько-волинської держави
- злам 1253/1254 рр. — коронація Данила Романовича у Дорогичині, перетворення його держави на Руське королівство
- 1264—1301 рр. — правління Лева Даниловича
- 1340 р. — смерть останнього короля Русі Юрія II Болеслава

Ключові поняття

- **Баскак** — намісник монгольського хана, який здійснював контроль над підкореними територіями та збирав данину
- **Бояри** — впливова верства землевласників у Галицько-Волинській державі, котрі мали значні економічні ресурси та власні військові загоони
- **Вотчина** — спадкове володіння князя, принцип успадкування земель, закріплений Любецьким з'їздом 1097 р.
- **Галицько-волинська держава** — історіографічний термін, який позначає середньовічне державне утворення, що виникло внаслідок об'єднання Романом Мстиславичем Галицького та Волинського князівств у 1199 р.
- **Руське королівство / королівство Русі** — назва держави Данила Романовича після його коронації на зламі 1253/1254 рр.

Джерельний матеріал для аналізу (зразки)

Літописний опис коронації Данила Романовича

У рік 6721 [1213]. У ті ж роки, коли минув час, узяв Данило в нього, [Мстислава], дочку, на ім'я Анну, і родилися від неї сини й дочки. Первенцем бо в нього був Іраклій, по нім же — Лев, а за ним Роман, Мстислав, Шварно та інші, що малими одійшли зі світу сього [...].

У рік 6763 [1255]. У той же час прислав папа послів достойних, що принесли [Данилові] вінець, і скіпетр, і корону, які означають королівський сан, кажучи: «Сину! Прийми од нас вінець королівства». Він бо перед цим прислав [був] до нього біскупа веронського і каменецького [Якова Браганца], кажучи йому: «Прийми вінець королівства». Але він, [Данило], у той час не прийняв був [вінця], сказавши: «Рать татарська не перестає. Зле вони живуть із нами. | із То як могу я прийняти вінець без підмоги твоєї?»

Тим часом Опізо, [посол папський], прийшов, несучи вінець [і] обіцяючи: «Ти матимеш поміч од папи». Але він, [Данило], все одно не хотів, та умовила його мати його [Анна], і [князі лядські] Болеслав [Стидливий] та Сомовит, [син Кондрата], і бояри лядські, кажучи: «Прийняв би ти вінець, а ми [готові] есмо на підмогу проти поганих».

Він, отож, прийняв вінець од бога, од церкви Святих апостолів, від престолу святого Петра, і від отця свого, папи [І]нокентія,

і від усіх єпископів своїх. [Ін]нокентій же проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і збирався він собор учинити про істинну віру [і] про возз'єднання церкви.

Прийняв же Данило од бога вінець у городі Дорогичині, коли він ішов на війну [проти ятвягів] із сином Львом і з Сомовитом, князем лядським. Брат же його [Василько] вернувся, бо в нього рана була на носі, але послав він із братом воїв своїх усіх.

*Галицько-Волинський літопис у перекладі Л. Махновця.
Джерело: <http://litopys.org.ua/>*

Літописний опис війни короля Данила з монголами

Після крем'янецької ж війни [хана] Куремси Данило здійняв війну проти татар. Порадившись з братом [Васильком] і з сином [Львом], послав він [воєводу] Діонісія Павловича [і] взяв [город] Межибоже. А потім Данилові-таки люди і Василькові пустошили Болохів, а Львові — Побожжя і людей татарських [...].

А потім [хан] Куремса рушив на Данила і на Василька; несподівано він прийшов. Василько тоді збирався [на війну] у Володимирі, а Данило — в Холмі, [і] вони послали [гінців] до Льва, щоби він поїхав до них.

Куремса ж, не перейшовши [ріки] Стиру, послав людей до [города] Володимира. А коли в'їхало військо противників до города, то вийшли на них піші городяни і билися з ними кріпко, і вибігли вони з города, прибули до Куремси і розповіли, що городяни кріпко борються з ними» [...].

А потім, коли Куремса стояв біля Луцька, сотворив бог чудо велике. Луцьк був неукріплений і непідготовлений, і збіглося у нього багато людей. А був уже холод і вода велика. І коли він, [Куремса], прийшов до Луцька, то не міг перейти [ріку Стир]. Він хотів міст захопити, але городяни одрубали міст. Він тоді пороки поставив, намагаючись одігнати [їх], але бог чудо вчинив, і святий Іоанн [Златоустий], і святий Микола [Мирлікійський]: знявся ж такий вітер, що коли порок вергав [камінь], то вітер повертав каменя на них, [татар]. Вони все одно далі сильно метали на них, [городян, і] зламався силою божою порок їхній. І, не досягнувши нічого, вернулися вони в сторони свої, тобто в поле [...].

Коли ж минув час, то прийшов [воєвода] Бурондай, безбожний, лютий, з безліччю полків татарських, з великою силою, і став на місцях Куремсиних [татар]. Данило ж воював із Куремсою і ніколи-таки не боявся Куремси: Куремса бо не міг йому був ніколи вчинити лиха, допоки [не] прийшов Бурондай із силою

великою. Послав він тоді послів до Данила, кажучи: «Я їду на Литву. Якщо ти спільник еси, піди зо мною» [...]. Данило, отож, сів із братом [Васильком] і з сином [Львом думати]. Печальними будши, радились вони, бо знали, що як Данило поїде, то не буде він назад із добром. Коли порадилися вони всі, то поїхав Василько замість брата, і провів його брат до Берестія, і послав із ним людей своїх [...].

І поїхав Василько-князь зі Львом і з владикою назустріч Бурондаєві, узявши дари многі і пиття, і зустрів його коло [города] Шумська. І прийшов Василько зі Львом і з владикою перед нього з дарами, а він великий гнів положив на Василька-князя і на Льва, а владика стояв у страху великому. А потім сказав Бурондай Василькові: «Якщо ви есте мої спільники — розмечіте ж городи свої всі» [...].

[І] Лев розкидав [города] Данилів і Стіжок, а, звідти пославши [воїв], Львів розметав. Василько ж, пославши [воїв], Крем'янець розметав і Луцьк.

Тим часом Василько-князь послав із Шумська владикау Іоанна вперед до брата свого Данила. І владика, приїхавши до Данила-князя, почав йому розповідати про те, що сталося, і про Бурондаїв гнів сказав йому. Данило тоді, убоявшись, втік у Ляхи, а з Ляхів побіг в Угри.

*Галицько-Волинський літопис у перекладі Л.Махновця
Джерело: <http://litopys.org.ua/>*

пропоновані питання

1. Дохристиянські вірування східних слов'ян
2. Писемність і література Київської Русі
3. Освіта і наукові знання
4. Особливості культури Галицької та Волинської Русі

Релігія та вірування східних слов'ян: проблема реконструкції дохристиянських вірувань через обмеженість джерел. Археологічні знахідки VII ст. як основне джерело інформації: фібули з антропоморфними та зооморфними зображеннями, Мартинівський скарб, Збруцький ідол (і його загадка). Характерні риси слов'янського язичництва: астральний культ, анімізм, тотемізм, вплив фракійських вірувань.

Пантеон східнослов'янських божеств: матриархальна основа з богинею Ладою як праматір'ю світу. Дуалістична космогонія: вода (Дана/Леля) і небо (Полель). Триєдина природа небесного божества у системі релігійних уявлень. Специфіка культу предків та духів природи.

Писемність Київської Русі: від піктографічного письма до кирилиці. «Чети і рези» як рання форма писемності, згадки про руські письмена у Корсуні. Софійська азбука як свідчення проникнення грецького алфавіту. Глаголиця та кирилиця: особливості поширення та використання. Берестяні грамоти і їх масовість.

Література Русі: синтез різних культурних впливів (візантійського, арабського, скандинавського).

Домінування церковної літератури: Псалтир як найпопулярніша книга, Євангелія, патерики, апокрифи. Розвиток оригінальної літератури: «Слово про закон і благодать», «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім», Києво-Печерський патерик.

Освіта в Київській Русі: від палацових шкіл до системи книжного вчення. Роль церкви в освітньому процесі. Псалтир як основний навчальний посібник. Вивчення іноземних мов та вільних мистецтв у системі вищої освіти. Рівень освіченості князівської еліти.

Розвиток наукових знань: вплив античної спадщини через візантійське посередництво. Математичні та астрономічні обчислення, фізичні уявлення про світобудову, географічні знання. Розвиток медицини: діяльність лічців, перші лікарні, аптекарська справа.

Особливості культури Галицько-Волинської держави: західноєвропейська орієнтація культурного розвитку. Галицько-Волинський літопис як зразок світської історіографії. Розвиток рицарської культури та поезії. Містобудування та фортифікація. Романський стиль у церковній архітектурі, розвиток монументального малярства та іконопису.

Ключові дати

- 988 р. — початок загальної християнізації Русі
- 1072 р. — поява документу «Правда Ярославичів»
- 1110 р. — завершення написання «Повісті минулих літ»
- 1187 р. — створення «Слова о полку Ігоревім»
- 1198 р. — завершення Київського літописного зводу

Ключові поняття

- **Анімізм** — віра в одухотвореність природи, наявність душі у всього живого
- **Капище** — архітектурний ансамбль із ідолом у центрі, місце поклоніння язичницьким богам
- **Лічник** — назва лікаря в Київській Русі
- **Требище** — місце жертвоприношень у язичницькій ритуальній традиції
- **«Школа книжного вчення»** — основний тип школи в Київській Русі, що мала на меті підготовку священників

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Повчання дітям Володимира Мономаха (фрагмент)

Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, тому навчайтеся, як батько мій, дома сидючи, вивчив п'ять мов, у тому честь мав від інших країн. Лінь-бо — мати всьому: що вміє, те забуде, а чого не вміє, того не навчається. Добро діючи, не лінуйтеся ні на що добре, найперше — до церкви: хай не застане вас сонце в постелі. Так і отець мій блаженний робив, і всі знатні мужі славетні. На заутрені воздати Богові хвалу і потім, коли сонце сходить і побачивши сонце, належить прославити Бога із радістю і сказати: «Просвіти очі мої, Христе Боже, що дав ти мені світ свій красний!» І ще: «Господи, додай мені літо до літа, щоб у подальшому, в гріхах своїх покаявшись, оправдав життя своє». Так я похваляю Бога, сідаючи думать з дружиною, чи людям суд творити, чи на лови їдучи, чи дань збираючи, чи спать лягаючи: спання Богом визначено на полудне. По цьому визначенню відпочивають і звірі, і птиці, і люди.

А це вам повідаю, діти мої, про труд свій, який я сповняв, шляхи верстаючи і на ловах із тринадцяти років. Перший раз ішов я до Ростова через [землю] витячів. Послав мене отець, а сам пішов на Курськ. І знову другий раз ходив у Смоленськ із Ставком Скордятичем, який потім пішов на Берестя з Ізяславом, а мене послав у Смоленськ, а із Смоленська пішов я у Володимир. Тої ж зими послали мене брати у Берестя на пожарище, де ляхи були попалили, і там я тримав город у тиші. Потім пішов у Переяслав до батька, а після Великодня із Переяслава у Володимир — у

Сутейську мир заключить із ляхами. Звідти знову на літо — у Володимир.

Тоді послав мене Святослав у Ляхи. Ходив за Глогів до Чесьського лісу, ходив у землі їхній чотири місяці. І в те ж літо і дитя перше народив, новгородське. А звідти [пішов] до Турова, а на весну в Переяслав, потім до Турова.

Якумер Святослав, я знову — в Смоленськ, а із Смоленська тієї ж зими — у Новгород, а на весну — Глібові на поміч. А літом із батьком під Полтеськ, а другої зими із Святополком під Полтеськ, — випалили Полтеськ. Він пішов у Новгород, а я з половцями на Одреск, воюючи, і в Чернігів, і знову із Смоленська прийшов до отця у Чернігів. І Олег прийшов [туди] із Володимира виведений, і запросив його із батьком до себе на обід у Чернігові на Краснім дворі, і подарував отцю триста гривен золота. І знову, коли із Смоленська повертався, ішов, б'ючись із половецькими воями, до Переяслава і застав там отця, який з походу повернувся. Тоді знову ходили того ж літа із батьком і з Ізяславом до Чернігова битися з Борисом. І перемогли Бориса і Олега. І знову пішли у Переяслав, і стали в Оброві.

Переклад В. Яременка.
Джерело: <http://litopys.org.ua/>

Слово о полку Ігоревім (фрагменти)

Чи не гоже було б нам, браття,
Розпочати давніми словами
Скорбну повість про Ігорів похід,
Ігоря Святославовича?
А зачати нам отую пісню
По сьогоденних бувальщинах,
Не по намислу Бояновім,
Боян-бо наш віщий,
Як хотів кому пісню творити,
Розтікався мислю по дереву,
Сірим вовком по землі,
Сизим орлом попід хмарами.
Спогадає перших днів усобиці —
Випускає він десять соколів
А на зграю лебединую:
Котру сокіл доганяє,
Та перша і пісню зачинає —
Чи старому князю Ярославіві,
Чи Мстиславові хороброму,
Що зарізав Редедю

Перед полками касозькими,
А чи красному Роману Святославовичу.
Боян же, браття, не десять соколів
Напускав на зграю лебединую, —
Накладав він на живі струни
Віщі персти свої,
І самі вони славу князям рокотали.
Зачнемо ж ми, браття,
Від старого Володимира
До Ігоря сьогоденного.
Ігор сей, славен князь,
Міццю розуму оперезав,
Мужністю сердечною нагострив,
Ратного духу виповнився
Та й повів полки свої хоробрі
На землю Половецьку,
За землю Руську [...].
Глянув Ігор на ясне сонце

Тай побачив — військотьма покрила,
 І сказав до дружини - вояцтва:
 «Браття мої, друзі вірні!
 Лучче нам порубаними бути,
 Ніж полону зазнати!
 А сядьмо, браття,
 На бистрі свої коні,
 На синій Дон погляньмо».
 Зажадалося князеві
 На провіщання не зважати,
 Пошукати долі на Дону великім.
 «Хочу, — каже, — з вами, русичі,
 Чи списа зломити
 При полі Половецькому
 Та й наложити головою,
 Чи шоломом пити воду з Дону».

Ой же ступив та Ігор - князь
 У золоте стремено
 Та й поїхав по чистому полю.
 Сонце йому тьмою шлях закрило,
 Буря розбудила птаство,
 Звіра в табуни ізбила свистом.
 Див кричить на верху дерева,
 Велить послухати землі незнаній —
 Волзі та й морю,
 Сулі та й Сурожу,
 Корсуню ще й тобі,
 Тмутороканський ідоле!

А половці дорогами небитими
 Помчалися к Дону великому.
 Риплять вози опівночі,
 Мов ті лебеді ячать сполохані.
 Ігор на Дон війська веде,
 А вже лихо його тяжкее
 Підстерігають птахи на дубах,
 Вовки грозу в ярах навивають,
 Орли - білозерці клекотом

Звірину скликають на кості,
 Лисиці брешуть на щити багрянні.
 О Руська земле, уже ти за могилою!

Довго ніч темніє.
 Зоря світ запалала.
 Сивий туман покриває поле,
 Примовкає солов'їний щебет,
 Галчиний гомін здіймається.
 Загородили русичі
 Поле щитами багряними,
 Шукаючи собі честі,
 А князеві слави [...].

Сказав Боян, піснетворець давній
 Часу Олега ще й Ярослава,
 Про дні сказав Святославові:
 «Тяжко голові без плечей,
 А зле тілу без голови».
 Так само тяжко й Руській землі
 Без князя Ігоря.
 Сонце сяє в небі ясному,
 Ігор - князь — у Руській землі!
 Дівчата співають на Дунаї,
 В'ються голоси через море
 До Києва - города.
 Іде Ігор Боричевим
 До святої богородиці Пирогощії.
 Землі раді, городи веселі,
 Співають вони про давніх князів.
 Про молодих виспівують.
 Слава славна Ігорю Святославовичу,
 Буй - турові Всеволоду,
 Володимирові Ігоревичу!
 Здоров'я князеві й дружині,
 Щоб борються за народ християнський
 Із військами поганими!
 Князям і дружині слава!

**Бджола (промови і мудрості од Євангелія
і од Апостола, і од святих мужів,
і розум зовнішніх філософів) (фрагмент)**

Слово 15. Про навчання і бесіду

[Іван] Богослов. Негласне діло ліпше, ніж слово недовершене.

Фотій. Слово схоже на дзеркало. Як дзеркало образ тіла й лица показує, так і бесідою особливість душевного образу виявляється.

Дій так, як кажеш, а не кажи діяння.

Солон. Скільки в бою залізо може, стільки по містах — законне слово, добре написане.

Філон. Ні знань без єства і праці втілити неможливо, ані єство не вдосконалюється без навчання і праці, ані праця не укріплюється, яка не заснована на єстві та навчанні.

Цей каже: яке єство людини, такі й слова її.

[Іван] Богослов. Ліпше на собі узду носити та іншим вправним наїзникам коритись, ніж інших загнuzдати і вершником бути.

Філон. Тіло росте трудом помірним, душа ж — мудрою ретельністю.

Солон. Він же казав, що слово — образ є справи.

*Переклад С. Боднаря.
Джерело: <http://litopys.org.ua/>*

пропоновані питання

1. Особливості державності Русі
2. Еволюція державних інституцій
3. Правова система Русі

Державна система Київської Русі як складний політичний організм із еволюційною трансформацією від одноосібної князівської влади до системи князівств. Особливості титулатури й статусу великого князя київського як верховного правителя до кінця XI століття. Формування системи податків та адміністративного апарату через збір людей та віри.

Специфіка феодальної системи Русі й відсутність класичних європейських феодальних інститутів. Співіснування помісної та вотчинної форм землеволодіння як особливість руського феодалізму. Збереження селянського землеволодіння.

Система міжкнязівських відносин через інститут «хрестоцілувальних грамот» як правового механізму регулювання владних відносин. Різноманітність типів договорів від загальноруських до локальних, що визначали розподіл повноважень, умови співправління та військово-політичні союзи. З'їзди князів як інструмент колективного управління в умовах роздробленості.

Військово-адміністративна організація через систему дружини як особливий інститут державного управління. Інститути посадників, тіунів та вірників з практикою «кормління». Особлива роль віча у великих містах як елементу народовладдя.

Вплив церковної організації на державне управління через систему церковних судів та землеволодіння.

Судова система як синтез князівської влади, церковного та звичаєвого права. Відсутність спеціалізованих судових установ при збереженні чітких процесуальних норм. Особливості доказової бази через систему свідків (відоки і послухи). Складна система покарань через «головництво» і «продаж». Правова система як комплекс різних джерел права: від міжнародних договорів до місцевих звичаїв. Особливе значення Руської Правди як кодифікованого зведення норм звичаєвого та князівського права. Вплив візантійського права через рецепцію церковних та світських правових збірників.

Розвиток господарського права через регулювання широкого спектру майнових відносин. Формування системи договірної права та процедур вирішення майнових спорів. Особливості шлюбно-сімейного права як синтезу язичницьких традицій та християнських норм.

Еволюція правової культури через взаємодію місцевих традицій та запозичених правових норм. Формування унікальної правової системи, що поєднувала елементи звичаєвого права, князівського законодавства та візантійських правових традицій.

Значення державно-правової спадщини Київської Русі для подальшого розвитку українських земель. Вплив руського права на формування правових систем сусідніх держав та збереження правових традицій у наступні історичні періоди.

Ключові дати

- 907 р. — перший відомий міжнародний договір Русі з Візантією, укладений князем Олегом
- 911 р. — розширений договір з Візантією, що встановлював правові норми щодо спадкування, кримінальної відповідальності та скасування «берегового права»

- **944 р.** — новий договір з Візантією про військову взаємодопомогу та торговельні відносини
- **988 р.** — початок формування церковних судів
- **1097 р.** — Любецький з'їзд князів, котрий встановив принципи спадкового володіння ними землями

Ключові поняття

- **Віра** — грошовий штраф на користь князя за тяжкі злочини, трансформована форма полюддя
- **Вотчина** — спадкова форма землеволодіння в Київській Русі
- **Головництво** — грошове відшкодування родичам убитого
- **Каган** — офіційний титул великого князя київського до кінця XI ст., що підкреслював його верховну владу
- **Кормління** — система утримання посадовців князя за рахунок місцевого населення
- **Номоканон** — збірник церковних правил та імператорських указів Візантії
- **Полюддя** — система збору данини князем та дружиною шляхом об'їзду підвладних територій
- **Хрестоцїлувальні грамоти** — договори між князями, що визначали їхні взаємні права та обов'язки

Джерельний матеріал для аналізу (зразок)

Руська Правда (фрагменти)

Статут великого князя Ярослава

Убогого не можна помилувати, тому що зло має бути відплачене злом, а тому суддям належить вникати в суть справи, оскільки мають право осудити без слідства і без тортур. Будь-який справедливий вирок людина не скоро сприйме, хай не осудять неповинного, не убивають. Тортури осуджений хай приймає як дар, що не страчений. А тому судить із страхом Божим і скоро зрозумієте обмовника ближнього свого. Наклепи-бо також проливають кров людську: наклеп учинить наклепнику, бо лукавив на ближнього свого. Адже написано: проливаючи кров людську за кров винуватця, хай проллється кров обмовника. Вивідайте у винуватця все достовірно, але спершу довідайтеся про життя наклепника. І коли благопорадник і благовірник віднайдуться, то

також не йміть їм віри, бо беззаконними є такі свідчення, а тому знайдіть і інших свідків посоромленого, і єдина мораль: хай перед двома чи трьома свідками правдивим стане кожне слово.

Сказано—бо: не приймай свідчень брехні, і не сідай з іншими, щоб усунути правду. Належить підсудного перевірити, яке його життя і яка життєва мораль, засвідчена слідством.

Коли невинний, хай довго не тримає гніву на суд, чи він угодник Божий, чи мандрівець, чи жебрак, чи непорочний і незапідзрений у брехні, окрім хіба що різних лукавих дрібниць; мужбо, як сказано, непотребний Богу, коли він непорочний.

Правда Руська

1. Коли уб'є муж мужа, то помститися має брат убитого, чи батько або син, або брат старшого сина, або інші брати. Якщо не буде кому звершити кровну помсту, то внести 80 гривень, коли вбитим буде князів муж чи княжого тіуна. Якщо вбитим буде горожанин, чи гридень, чи купець, чи боярський тіун, або мечник, або ізгой, або новгородець — то 40 гривень сплатити за нього.

2. Після Ярослава зібралися сини його: Ізяслав, Святослав, Всеволод і воєводи їхні — Коснячко, Переніг, Никифор і відмінили кровну помсту, а встановили за вбивство кунами відкупатися. А все інше судити, як Ярослав судив. Так сини його встановили.

*Переклад В. Яременка.
Джерело: <http://litopys.org.ua/>*

пропоновані питання

1. Виникнення українського козацтва та заснування Запорозької Січі
2. Явище козакування у XVI ст. Поява реєстрового козацького війська
3. Взаємини Війська Запорозького із Кримським ханством

Формування Війська Запорозького як нового соціального стану в Речі Посполитій через трансформацію від напіввизнаної військової корпорації до ядра української державності.

Географічні передумови формування козацтва через природні особливості Великого Лугу та Дикого Поля. Безлюдність території після монгольської навали як ключовий фактор освоєння регіону новими соціальними групами. Багатство природних ресурсів як основа економічного підґрунтя козацтва.

Мовно-етимологічні корені поняття «козак» від хозарського «вільна людина» через тюркську трансформацію значення до слов'янського контексту. Статус відщепенця від свого клану в степових народів як базова характеристика явища. Соціальна природа українського козацтва внаслідок взаємодії осілої та кочової цивілізацій.

Теоретичне осмислення походження запорозького козацтва через призму етнічних та соціальних концепцій. Етнічні теорії як спроба пов'язати козацтво з попередніми військовими традиціями регіону. Соціальні теорії як відображення процесів суспільної трансформації на прикордонні. Історична фіксація козацтва наприкінці XV ст. як початок

документального періоду його існування. Поступова зміна сприйняття козацтва від тюркського до слов'янського контексту. Формування специфічної козацької ідентичності на основі синтезу різних культурних традицій.

Типологічний поділ козацтва XVI ст. на шляхетсько-боярське та міщанське як відображення соціальної структури прикордоння. Відмінності у способах діяльності та соціальному складі як чинник подальшої еволюції козацтва. Протиріччя між різними типами козацтва як фактор внутрішньої динаміки руху.

Інституціоналізація козацтва через створення реєстрового війська як спроба державного контролю над рухом. Поетапне збільшення чисельності реєстру як відображення зростання ролі козацтва у військово-політичній системі держави. Формування особливого правового статусу реєстрового козацтва.

Військово-політична організація козацтва як модель майбутнього державного устрою. Розвиток системи самоврядування та військової демократії як основи козацької державності. Значення козацьких традицій у формуванні політичної культури українського суспільства.

Козацько-татарські відносини як складний процес трансформації від перманентної конфронтації до військово-політичного союзництва. Взаємні набіги та захоплення полонених як базова модель ранніх козацько-татарських контактів. Етнокультурна взаємодія через запозичення військових традицій, термінології та побутової культури. Формування специфічного прикордонного соціуму з елементами обох культур.

Еволюція відносин через встановлення торговельних контактів на нейтральній території урочища Карайтебен. Роль калги-султана Шагін-Герая у налагодженні політичного діалогу між козацтвом і

Кримським ханством. Договір 1624/1625 рр. як юридичне оформлення військово-політичного альянсу.

Участь Війська Запорозького у громадянській війні в Криму як практична реалізація союзницьких зобов'язань. Військові кампанії 1628—1629 рр. як кульмінація козацько-татарської співпраці у боротьбі проти османського впливу. Формування системи взаємних гарантій через обмін заручниками між сторонами. Вплив досвіду співпраці на подальший розвиток відносин під час Хмельниччини.

Ключові дати

- 1492 р. — перша згадка про козаків-християн
- 1524 р. — перший проєкт створення реєстрового козацького війська
- 1533 р. — проєкт Остафія Дашкевича про створення 2-тисячного козацького війська
- 1571 р. — перша документальна згадка про наймання владою Речі Посполитої козацького загону для прикордонної служби
- 1578 р. — реалізація проєкту кроля Стефана Баторія щодо збільшення реєстрового козацького війська
- 1625 р. — встановлення козацького реєстру у 6 тис. осіб
- **злам 1624/1625 рр.** — укладення першого відомого козацько-татарського договору
- 1628 р. — похід Михайла Дорошенка на Крим
- 1629 р. — кампанія 20-тисячного козацького війська в Криму

Ключові поняття

- **Великий Луг** — плавневі ліси над Дніпром, територія з багатьма природними ресурсами, де розвивалось козацтво
- **Дике Поле** — степова територія, що контролювалась татарами
- **Кардаш-козак** — татарське окреслення стосовно козаків («брат-козак»), що відображало близькість культур
- **Реєстрове козацтво** — офіційно визнане державою козацьке військо, що мало особливі права та привілеї
- **Степові промисли** — господарська діяльність козаків (рибальство, мисливство, бджільництво та ін.) на території Великого Лугу й Дикого Поля

- Уход — територія промислів та окреслення сезонного заняття козаків-уходників, пов'язаний з експлуатацією природних ресурсів Великого Лугу і Дикого Поля

Джерельний матеріал для аналізу (зразок)

Постанова коронного гетьмана Ю. Язловецького із запорозькими козаками (1571 р.)

Єжи Язловецький з Бучача, воєвода земель руських, коронний гетьман, любачівський, хмільницький, червоногородський і т.д. староста.

Всім разом і кожному зокрема, кому б це потрібно і належало знати, повідомляю, що я із волі та наказу КЙМ, пана свого, із шляхетним п. Валентієм Ольшовицьким, на цей час гетьманом і старшим над козаками низовими чи запорозькими, також з десятниками та іншими всіма, зараз і потім цими ж козаками будучими, учинив постанову таким способом.

Що цей згаданий п. Ольшовицький з іншими своїми товаришами, які на цей час при ньому були, самі за себе і за інше все своє товариство, що на своєму місці залишилося, як пан Ольшовицький за своє товариство, так і вони за Чорного присягли КЙМ, пану своєму, і мені, коронному гетьманові на цей час, і на потім кожному коронному на вірність і в усьому на всілякий послух та дотримання перемир'я з цісарем турецьким.

Що його підданим ніякої шкоди чинити не мають, але загалом, відповідно волі КЙМ і наказу мого це все чинити і виконувати готові завжди мають бути, тобто сторожу на сімох перевозах, почавши від порогів на Дніпрі, аж до Лиману (?), де вважають, що найпотрібніша, тримати, а про кожного ворога до Черкас давати знати повинні. Язики, про яких теж завжди старатися мають, яких би дістали, тоді їх пану гетьманові своїми людьми відсилати мають. А КЙМ на триста осіб має і повинен буде зі скарбу давати по дві копи., тобто на св. Марини по дві копи, а на Великдень також по дві копи ... і сукно рік за роком, служба котра вже їм почалася і триває від Великодня, що недавно минув.

А оскільки ми всі піддані смерті, яка, якщо би потім має того п. Ольшовицького..., ці ж козаки і товариші його, без волі і повідомлення моїм і ***/53v/**/ потім інших гетьманів, жодного

старшого собі обирати не мають, який такі ж повинність і послух повинен буде з товаришами своїми, як і цей згаданий п. Ольшовицький. Зверхності ніякої, нічиєї іншої над ними [не має] бути, тільки моя гетьманська, оскільки вони є служебні КЙМ, а цей п. Валентій Ольшовицький відповідно до їх стародавнього звичаю і порядку ними керувати і управляти має, все ж, якщо б від них хто до Черкас приїжджає чи приїжджати буде, кому кривда [б] якась діялася, тоді служебник, мною у Черкасах поставлений, справедливність кожному з них чинити має і буде готовий, а замковий і міський уряд черкаський ні в що вступати не має.

Козаки також в усьому статечно поводитися мають, щоби причини до ніякої сваволі не давали. Все ж, де би показалося тут в Черкасах якесь їх порушення, тоді їх не хто інший, тільки служебник мій судити і справедливність з них чинити буде, для чого має використовувати уряд п. старости. А подарунків своїх ніяких не брати, тільки лицарським правом той гарац, як служебне КЙМ.

І данину (?) з кожної здобичі, яку завжди на п. старосту повинні давати, раніше, і тепер, і потім також давати мають. А ті козаки, котрі дома мають в місті, як Меленя, та інші всі, хоч і домів не мають, ніякої кривди та утисків від уряду міського зазнавати не повинні., їх притягати, окрім повідомлення гетьманського, але загалом п. староста того пильно дотримуватися має, також і того, як би якимось іншим козаки на них для порушення миру з цісарем турецьким нічого шкідливого не чинили.

А ті уходники, котрі з... п. старости на уходи підуть, не мають пускатися урядом без присяги, і щоб вони ані на козацтво, ні на ватаги не збиралися, тільки за своїми уходниками наглядати. А котрі би того важилися, тоді таких цей згаданий п. Ольшовицький з товаришами своїми там на Низу і острожках забирати і карати буде, а п. старост[а в] місті зі (?) слугою п. гетьмана їх карати має. Але також цей п. Ольшовицький зі своїми товаришами підданим КЙМ на уходах їх ні заважати, ані кривди чинити не має, котрі б зі... п. старости ходити туди, крім, якщо б вони щось інше задумати хотіли.

А для кращої віри і певності підтверджуючи це, печатку свою притиснути я наказав і рукою власною поставив підпис.

Писано в Черкасах дня 9 липня р[оку] Б[ожого] 1571.

Подано за публікацією: Ковалець Т. «Конституція Язловецького гетьмана з Бучача з козаками низовими запорозькими року Божого 1571». Невідома постановою першої козацької комісії. [в] Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична та філологічна / ред. С. Копилов, В. Прокопчук, Л. Марчук. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. XI.

пропоновані питання

1. Територіально-адміністративний поділ, структура та офіцерський склад Війська Запорозького у XVI — першій половині XVII ст. Склад козацьких клейнодів
2. Козацький виступ 1630 р.
3. Козацькі повстання 1637 та 1638 рр.

рекомендована література

- [Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків \(монографія\)](#)
- [Голобуцький В. Запорозьке козацтво \(монографія\)](#)
- [Історія українського козацтва: Нариси у 2-х томах. Т. 1 \(монографія\)](#)
- [Ковалець Т. Козацька стратегія у повстанні 1630 р. \(стаття\)](#)
- [Ковалець Т. Козацькі повстання 1625 та 1630 рр. в Україні за матеріалами діаріуша Анджея Кості-Збіроховського \(стаття\)](#)
- [Ковалець Т. Організаційна структура запорозького війська у повстаннях 20—30-х рр. XVII ст. в Україні \(стаття\)](#)
- [Козацьке повстання 1638 року — наступ «приречених» \(стаття\)](#)
- [Кукса В. Козацькі клейноди та їхня доля \(стаття\)](#)
- [Сергійчук В.І. Національна символіка України \(монографія\)](#)
- [Українське козацтво: Мала енциклопедія \(довідник\)](#)
- [Чухліб Т. Гетьмани Руси-України \(монографія\)](#)
- [Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України \(монографія\)](#)
- [Яковенко Н. Нарис історії України \(монографія\)](#)

При розгляді першого питання необхідно проаналізувати розвиток адміністративно-територіальної структури Війська Запорозького. Слід детально висвітлити дві системи устрою, котрі панували на «волості» та на Запорожжі, функції та повноваження старшин різних рівнів, особливості військової ієрархії у Війську. Окрему увагу варто присвятити символам влади — клейнодам, їх

значенню, типології та способу використання у козацькому війську.

Друге питання має розкрити причини, перебіг та наслідки козацького виступу 1630 р. Важливо показати соціальну базу повстання, вимоги повстанців, основні битви, тактику бойових дій, а також представити зміст міфу «Тарасової ночі». Необхідно проаналізувати умови Переяславської угоди та її значення для подальшого розвитку Війська Запорозького.

У третьому питанні слід розглянути козацькі повстання 1637 та 1638 рр. як кульмінацію ряду виступів Війська Запорозького проти Речі Посполитої, котрі передували Хмельниччині. Важливо висвітлити діяльність Павла Бута (Павлюка), Якова Острянина і Дмитра Гуні, з'ясувати передумови, хід, результати і причини поразки повстань, умови й наслідки «Ординації Війська Запорозького» 1638 р.

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразок)*

**Повідомлення щоденника
Анджея Кості-Збіроховського про події
Переяславської битви 1630 р. (фрагменти)**

Дня 7 [травня]. У вівторок під Переяслав табором прийшли і 8-го там сутичку з козаками мали. Роздвоїли їх: одні до міста втекли, а інші до табору свого окопаного відійшли. Ніч зробила, військо наше наступного дня ближче підійшло під їх табір обозом.

Із 9 на 10 вночі з табору до Переяслава козаки увійшли.

Дня 10. Обоз наш став над річкою і окопався.

Дня 11. У суботу козаки Антона гетьманом обрали, а Тараса скинули.

Дня 14. Вівторок. Сторожа наша. За річкою ганялися ми з ними і кількох убили.

Дня 15. Середа. На сторожі козака на коні за шибеницею я впіймав. Того ж дня солому і сіно з обозу вивозили.

Дня 16. У четвер козаки табором в поле о полудню. Вийшов Антон. Бій з ним двічі був, але ми їм нічого не могли порадити на вози. Дуже багато шкоди в лицарстві і конях того дня вчинено. П. Рушковського, який своїм коштом хоругву привів[547], убито, і мене поранено. П. хорунжого підстрелено [...] і з товариства нашого кількох, не згадуючи про інших, яких сила загинула і поранено. З іншого боку за річкою під обоз наш, але вискочившийого частину, і взяли були би весь, якщо була б підмога [...]. Кинулися грабувати, хоч нічого не здобули, крім сухарів.

Дня 17. Вночі відступив із табору до міста [...].

Дня 25. Субота. ЙМП гетьман [Конецпольський] сам ходив на чату із половиною війська добувати 600 козаків і добув їх, але козаки, одразу [стояв], [ми] ж вийшовши, вдарили [козаки] на шанець, що під шибеницею [...]. і захопили. Гармати 2 і гаківниці 2 взяли, частину [ми] відбили, але на волосок обозу не захопили. Хоругви полку п. К[...] змусили, а майже у вогні [...]кривали, з Божою допомогою відбили їх, але з великою шкодою своєю.

Товариства дуже багато загинуло, інших підстрелено, коней набито. П. ротмістра мого підстрелено, хорунжого убито, товариства настріляно, піді мною коня убито. І так аж до ночі билися, а потім п. гетьман повернувся по всьому.

Текст подано за виданням: Проект «Україна». Повстання Війська Запорозького 1630 року: док. і матеріали / уряд., передм., прим. Т. Ковалець, худ. оформ. Л. Вировець. Харків: Фоліо, 2017.

пропоновані питання

1. Причини і початок Хмельниччини. Історична постать Богдана Хмельницького
2. Кампанія 1648 р. Жовті Води-Корсунь-Пилявці. Облога Львова і Замостя
3. Бойові дії 1649 р. Збараж і Зборів. Зборівський договір

Передумови Хмельниччини: відносна стабільність Речі Посполитої на тлі загальноєвропейської Тридцятилітньої війни. Елекційна монархія як форма державного правління. Домінування шляхти в суспільно-політичному житті через систему «золотих вольностей» та ідеологію сарматизму. Етнічна дискримінація українців як другого за чисельністю народу Речі Посполитої. Вимирання або полонізація православної української еліти. Економічне протистояння фільваркової та фермерської систем господарювання. Обмеження міського самоврядування через шляхетські юридики.

Богдан Хмельницький: походження з української шляхти гербу Абданк. Освіта у Львівській єзуїтській колегії. Військова кар'єра: участь у битві під Цецорою, турецький полон, служба в реєстровому війську. Особистий конфлікт з Данієлем Чаплінським як безпосередній привід до повстання.

Військова кампанія 1648 р.: битви під Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцями як демонстрація військової майстерності козацько-татарського війська. Стратегічне використання татарського фактору. Деморалізація польського війська через втрату командування та панічні настрої.

Трансформація характеру війни від локального повстання до національно-визвольного руху. Переосмислення Хмельницьким політичних цілей: від козацьких вимог до ідеї створення автономної держави. Поширення козацького руху на білоруські землі.

Кампанія 1649 р.: облога Збаража як демонстрація інженерного мистецтва козацького війська. Битва під Зборовом та вимушені переговори через татарську позицію. Зборівський договір як юридичне оформлення козацької державності в межах трьох воєводств. Зборівський договір як правова основа подальших українсько-польських відносин.

Військово-стратегічні інновації періоду Хмельниччини: розвиток снайперського мистецтва, тактика облоги, інженерні рішення. Дипломатична гра між Військом Запорозьким, Річчю Посполитою та Кримським ханством як визначальний фактор розвитку подій.

Ключові дати

- 1647 р. — напад Данієля Чаплінського на хутір Суботів
- 1648 р., 29 квітня — 16 травня — битва над р. Жовті Води
- 1648 р., 26 травня — битва під Корсунем
- 1648 р., 21—23 вересня — битва під Пилявцями
- 1649 р., 10 липня — 22 серпня — облога Збаража
- 1649 р., 15—16 серпня — битва під Зборовом
- 1649 р., 17 серпня — укладення Зборівського договору

Ключові поняття

- **Зборівський мир** — угода між Б. Хмельницьким, польським королем та кримським ханом, що легітимізував козацьку державу в межах трьох воєводств Речі Посполитої
- **Посполите рушення** — шляхетське ополчення в Речі Посполитій
- **Сарматизм** — філософсько-ідейний комплекс польської шляхти, за яким вона ототожнювала себе із войовничими сарматами, тому володіла особливими правами та привілеями

- **Фільваркове господарство** — багатогалузеве господарство, засноване на використанні праці залежних селян. Конфліктувало з козацьким, фермерським типом господарювання

Джерельний матеріал для аналізу (зразок)

Фрагменти польського щоденника облоги Збаража (1649 р.)

7 серпня (субота)

Зранку, близько 8-ї чи 9-ї години, відбулася наша нещаслива вилазка з квартири пана белзького [Анджея Фірлея]. Було вбито кількох товаришів і більше десятка челяді без жодної шкоди для ворога через наш поспішний і невпорядкований наступ. Потім протягом усього дня з замку вели вогонь з гармат по їхніх шанцях, завдаючи ворогу втрат. Ніч минула без збройних сутичок, але з перемовками. Тим часом, поки затих брязкіт зброї, вони за ніч насипали навколо нас сім шанців, вищих за наш вал.

8 серпня (неділя)

Зранку з цих шанців почали стріляти стрільці, яких туди привели найдобріших, і одразу завдали шкоди нашим, особливо тим, хто необережно йшов до возів по провіант. Займали майдан, тобто територію навколо табору. Опівдні ворожий табір почав пересуватися до Старого Збаража до мурованої церкви і рухався туди до вечора в долину [...].

15 серпня (неділя, день Успіння Пресвятої Богородиці)

На світанку челядник від гусарської хоругви князя [Самуеля Кароля] Корецького перейшов до козаків. Він розповів про свято цього дня — що рівно зі світанком усі відійдуть від валів для боєслужіння, буде добра нагода напасти на наших. Через це від світанку наші стояли у великій готовності біля валу, доручаючи себе Господу Богу, бо мало кому вдалося послухати святу месу; особливо коли побачили, що козацька кіннота була в готовності і піхоту з валів зовсім не пускала до табору. Але цей їхній задум зруйнував сильний дощ, який з невеликими перервами тривав три години.

Рівно зі світанком, коли після причастя йшов князь [Єремія Вишневецький] до валу з замку, стрельнули по ньому з шанця і

трохи позаду нього вбили пса. Господь зберіг князя здоровим; за що хвала Захиснику Господу, який захистив оборонця Речі Посполитої. Близько полудня в ту ж неділю було похмуро без дощу, потім прояснилося. Обидва війська мовчать, рідко хто стріляє. З гармати кілька разів стріляли по наших, але без шкоди. Того ж дня під вечір підкопалися в наш вал навпроти квартири пана хорунжого коронного [Александра Конецпольського], але наші це помітили. Увечері тріумф як учора. Ніч спокійна, але сварлива.

16 серпня (понеділок)

У день руського Спаса, тобто Преображення Господнього. Ясна погода, зранку тихо. Перед полуднем ворог кілька разів вистрілив з гармат на Старому Замку, потім почали густо стріляти з ручної зброї по замку. Наші від радості почали швидко збиратися до валів, думаючи, що наша підмога б'є ворога з тилу, від чого він відбивається. Коли ми почали збиратися юрбами, по нас густо стріляли як з гармат, так і з ручної зброї, але з Божої ласки без шкоди. Про цей ворожий маневр різні різне [казали]: одні — що радіють через прибуття свого війська; другі — що їх король розбив і, не бажаючи показувати свого горя, веселяться. Треті — що це вони вдають, ніби відбиваються від нашої підмоги, щоб виманити нас далеко в поле, а потім всіх оточити.

Об 11-й годині або саме опівдні виманили челядника з нашого табору під приводом передачі листа і схопили його. Перед вечором був їхній тріумф — бо був вчорашній день битви Короля Його Милості під Зборовом, з успіху якої вони тріумфували. Таким способом, хоч і підступно, прикрився Козак; передав нам лист, в якому Хмель до Чарноти, свого обозного, з датою з Озерної, поруському пише, повідомляючи, що військо Його Королівської Милості розгромив і полонених, найзначніших панів 500, веде. Нас наказує пильнувати, щоб жоден не втік, після чого почали хлопи кричати, щоб ми поклонилися пану Хмелю і йому піддалися, оскільки йому і Король Його Милість не дав відсічі, але то були вигадані речі [...].

Коли вони копаються в наші вали, наші теж новий вал ближче [...] сиплють для відступу, де наших 12 челядників, що копали, вбито зі сторожових веж, але той вал закінчили на вечір. Увечері наш тріумф як вчора і позавчора. Ніч спокійна, але сварлива. Кажуть нам, що Короля Його Милість оточили, що Пелку вбито, що пана Жолкевського схопили, але ми тому не вірили. День цей був погожий цілий, але дуже вітряний.

18 серпня (середа)

Копають у чотирьох місцях наш вал навпроти хоругви пана Коссаковського, підсудка брацлавського, і коли вкопалися в наш вал, б'ються ціпами через вал з нашими навпроти кватири пана хорунжого коронного [Александра Конєцпольського], також пана белзького [Анджея Фірлея] і пана підчашого коронного [Міколая Остророга]. А оскільки вони раніше завдавали нам великої шкоди зі штакетів, то наші захистилися від них наметовими плотами з кватири пана хорунжого коронного і пана підчашого коронного, бо там найбільше стріляли з нашими втратами. Сьогодні пан Шваршевський Ярош, вчора пан Ягєльницький, слуги князя [Єремїї Вишневецького] з-під гусарської хоругви, були вбиті. Часто протягом дня стріляють, але без шкоди; день був ясний і тихий.

Перекладено за виданням: Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu «Ogniem i Mieczem» (1648—1651) / red. M. Nagielski. Warszawa, 1999. S. 149—153.

пропоновані питання

1. Формування органів державного управління козацької держави у ході Визвольної війни
2. Перебіг і наслідки битви під Берестечком 1651 р. та під Батогом 1652 р. Зміст молдавського проекту Богдана Хмельницького.
3. Характер Переяславської ради. Зміст та історичне значення «Березневих статей» 1654 р. Продовження Хмельниччини у 1654—1657 рр.

рекомендована література

- [Бойко О.Д. Історія України \(монографія\)](#)
- [Брехуненко В. Програна битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року \(монографія\)](#)
- [Губрик В. Раднотський зовнішньополітичний курс гетьмана України Б. Хмельницького \(1656—1657 рр.\) \(стаття\)](#)
- [Закоморний Я. Битва під Берестечком: Переломний момент національно-визвольної війни \(1648—1657 роки\) \(стаття\)](#)
- [Лук'янюк В. Битва під Батогом \(стаття\)](#)
- [Лук'янюк В. Битва під Берестечком \(стаття\)](#)
- [Пріцак Л. Так званий Переяславський договір 1654 р. і його проблеми \(стаття\)](#)
- [Сергійчук В. Військово-територіальна організація народної армії в перший період визвольної війни \(стаття\)](#)
- [Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. \(1648—1676 рр.\) \(монографія\)](#)
- [Усатенко І. «Сарматська Катинь». Образ страти польських бранців після Батозької битви 1652 року в історіографії та колективній пам'яті Польщі \(стаття\)](#)
- [Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Б.Хмельницького і формування його політичної програми: 1648 — вересень 1649 \(монографія\)](#)
- [Федорук Я. Переяслав 1654: передумови, історико-правовий зміст і наслідки в епоху Хмельниччини \(стаття\)](#)

Перше питання передбачає аналіз процесу формування державних інституцій Війська Запоро-

зького. Необхідно розглянути створення адміністративно-територіального устрою, формування судової та фінансової систем, становищу міст і т.д. Особливу увагу слід звернути на еволюцію полковосотенного устрою і становленню козацької старшини як нової політичної еліти.

При розгляді другого питання важливо проаналізувати військово-стратегічне значення битв під Берестечком та Батогом як одні з переломних моментів Визвольної війни. Слід розкрити причини поразки під Берестечком та її наслідки для подальшого розвитку подій. Молдавський проект необхідно розглядати в контексті спроб створення антипольської коаліції та династичної політики гетьмана.

Третє питання має висвітлювати комплекс проблем, пов'язаних із українсько-московським договором 1654 р. Важливо проаналізувати різні оцінки характеру попередніх домовленостей, зміст «Березневих статей» та їх подальші редакції. Завершальний період Хмельниччини слід розглядати через призму спроб гетьмана змінити умови московського протекторату аж до виходу з нього й дій у складі Раднотської ліги.

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

**Опис першого етапу битви під Берестечком —
із листа Анджея Мясковського до приятеля
(3 липня 1651 р.)**

Вже на початку липня я послав повідомлення його милості королевичу і вашій милості про те, яка була битва в середу, четвер і п'ятницю, описав, як ми хана і татар відбили.

В суботу ми оточили козаків. Хмеля татари з собою забрали, після чого вони обрали собі за гетьмана Джеджалія, який до цього часу то милосердя просить, то війною погрожує, і щоб при Зборівських пактах залишилися, наполягає. Полковник Криса постійно виїжджає на переговори. Його милість король, бачачи їхню хитрість, наказав привезти зі Львова і Бродів великі облогові гармати, і завтра, дасть Бог, на світанку будуть пробувати гарматами.

Пан Убальд обіцяє, що швидко їх взяти зможе, і ми вкоренилися під ворога і підступимо. Про хана є відомість, що в семи милях помер від пор-анення, коли тікав, однак чекаємо підтвердження від кульгавого [!]. З цих воєводств — Сандомирського, Краківського, Ленчицького — найбільше загинуло. Врешті-решт велика їх кількість загинула.

Подано за виданням: Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648—1658 рр. / упоряд. Ю. Мицик. Київ, 2013. Т. 2: (1650—1651 рр.). С. 200.

Уривок зі спогадів С. Друшкевича про події під Батогом (1652 р.

Козаки з ордою під час наступу знесли [польське] військо. Гетьман загинув і сила загинула панянт. Дуже пощастило [мені], що втік, тих, кого живцем взято до полону, наступного дня відразу ж усіх витяли.

Нурадин-солтан був з ордою, молодим на той час, а Карашбей був заступником у нього, великий ворог народу нашого. Той, змовившись з Хмельницьким, схилив до того султана, що усіх наказав витягти в'язнів і скільки у той час було добрих кавалерів, всі загинули. І мене у цей час було взято живцем, обухом з коня збито, сильно в чоло через місьюрку.

Півроку кров текла вухами, а цілий рік, як у дзвоник, дзвонило в голові.

Подано за виданням: Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648—1658 рр. Упоряд. Ю. Мицик. Київ, 2014. Т. 3: 1651—1654 рр. С. 180—181.

пропоновані питання

1. Причини, характер і хронологічні межі Руїни
2. Гетьманування Івана Виговського. Конотопська битва
3. Гетьманування Юрія Хмельницького (1659—1663). Розкол України

Період Руїни як етап занепаду української державності після смерті Богдана Хмельницького. Трансформація військової корпорації Війська Запорозького у державну організацію з авторитарною формою правління як передумова внутрішніх конфліктів.

Боротьба між Запорожжям і Гетьманщиною — прояв протистояння різних моделей державного устрою. Конфронтація між старшинськими угрупованнями через зовнішньополітичні орієнтації. Активне втручання сусідніх держав у внутрішні справи козацької України.

Гетьманство Івана Виговського: реалізація пропольського шляху збереження державності. Укладання Гадяцької угоди 1658 р. про перетворення Речі Посполитої на триєдину державу. Конотопська битва 1659 р. між військовим тріумфом і політичним фіаско Виговського.

Гетьманування Юрія Хмельницького в умовах поглиблення кризи козацької державності. Підписання Переяславських статей 1659 р. про обмеження української автономії. Слободищенський трактат 1660 р. в ролі рушія територіального розколу України. Поділ Гетьманщини на

Правобережну та Лівобережну частини 1663 р. Формування двох політичних центрів під керівництвом гетьманів Павла Тетері та Івана Брюховецького. Розгортання громадянської війни, початок демографічної катастрофи Правобережжя.

Гетьманство Петра Дорошенка на шляху відновлення єдиної козацької України. Модернізація державного управління через монетну та митну системи. Зовнішньополітична переорієнтація на Османську імперію проти польсько-московського тиску. Чигиринські походи у контексті занепаду Правобережної Гетьманщини. Зречення Дорошенка 1676 р. Початок стабілізації Лівобережжя за гетьманування Івана Мазепи.

Руїна у вимірі внутрішніх протиріч та зовнішніх втручань. Еволюція державного устрою від військової демократії до авторитаризму. Брак консолідації козацької еліти у справі збереження державності.

Ключові дати

- 1657 р., 6 серпня — смерть Богдана Хмельницького
- 1657 р., 2 вересня — Корсунська рада, обрання І. Виговського гетьманом-регентом
- 1658 р., червень — битва під Полтавою між військами І. Виговського та повстанцями М. Пушкаря і Я. Барабаша
- 1658 р., 16 вересня — укладення Гадяцької унії
- 1659 р., 7—9 липня — Конотопська битва
- 1659—1663 рр. — перше гетьманування Юрія Хмельницького
- 1663 р. — остаточний розкол Гетьманщини на Правобережну і Лівобережну
- 1665—1676 рр. — гетьманування Петра Дорошенка

Ключові поняття

- Гадяцька угода — договір між Гетьманщиною і Річчю Посполитою про створення Великого Князівства Руського як третього члена федерації

- **Переяславські статті** — угода між Ю. Хмельницьким і Московським царством, що суттєво обмежила автономію Гетьманщини
- **Руїна** — період в історії України другої половини XVII ст., що характеризувався розколом Гетьманщини, громадянськими війнами та іноземними втручаннями
- **Чорна рада 1663 р.** — загальна козацька рада в Ніжині, на якій гетьманом Лівобережної України було обрано І. Брюховецького

Джерельний матеріал для аналізу (зразки)

Опис Конотопської битви 1659 р. за літописом Самовидця (фрагменти)

Боярин князь Трубецький від його царської величності з великими військами був присланий у Путивль, до якого і князь Ромодановський з усіма білгородськими полками, князь Пожарський та багато інших з великими військами зібралися в Путивлі. Проти них Гуляницький з Ніжинським і Чернігівським полками вийшов, і там зустрівшись за Конотопом, вступивши в бій, Гуляницький не втримався і відступив у місто Конотоп [...]. Боярин Трубецький з великими військами, яких було більше ста тисяч, оточивши Гуляницького в Конотопі, від Провідної неділі аж до святого Петра тримав в облозі близько дванадцяти тижнів [...].

У той же час гетьман Виговський, зібравши всі козацькі полки і маючи при собі Нурадин-султана, підійшов з військами до Крупицього поля, куди й хан з великими силами орд прибув до нього 24 червня [...]. І так ті переговори завершивши, вони прямо під Конотоп прийшли [...]. На другий день, 28 липня, у середу рано, гетьман Виговський, вишикувавши козацьке військо і польські корогви, рушив прямо на Сосновку, а хан з ордами рушив на Пусту Торговицю з людьми, підготовленими до бою; і там, прийшовши до Сосновки до переправи, гетьман Виговський зустрів великі війська його царської величності, з якими був окольничий князь Григорій Ромодановський і князь Пожарський та багато інших начальних людей кінних і піших, і кілька годин на тій переправі великий бій був. Але хан з ордами, вдаривши з тилу від Конотопу, їх зламав, де за одну годину більш ніж двадцять або тридцять тисяч людей його царської величності полягло. А князь

Ромодановський з того бою вийшов неушкодженим, а князя Пожарського живим взяли в полон, якого хан стратив того ж часу [...].

Князь Трубецький, бачачи, що військам важко від орди, підготувавши табір і вишикувавши військо, на третій день вирушив з-під Конотопу і так з оборонною силою аж до Путивля прийшов уже без шкоди. А гетьман Виговський з військом та ордами, відступивши від Путивля, під Гадяч попрямував, і там ставши, орду з козаками відправив у Московську землю задля здобичі й щоб спустошували [...].

І там же під Гадячем завершив угоду з його милістю королем, на тому постановивши, що сам київським воєводою був, а з кожного полку козаків по кілька сотень до шляхетства мали бути прийняті [...]. Того ж року та сама угода з польським королем розірвалася, бо гетьман Виговський, повернувшись до Чигирина, військо розпустив, хан у Крим повернувся, набравши ясиру, а тяжні польські корогви на станції розташував і полк Ніжинський і Чернігівський, над якими старшим був пан Немирич.

Текст осучаснено за виданням: Літопис Самовидця / упоряд. Я. Дзира. Київ, 1971. Джерело: <http://litopys.org.ua/>

Опис чорної ради у Ніжині 1663 р. за літописом Самовидця (фрагменти)

Зараз по весні починається нове лихо, чого за інших гетьманів не бувало, тобто чорна рада. А то зараз хитрощів вживає Брюховецький і докучає його царській величності, про ту раду просячи, щоб зволив його царська величність на ту раду когось послати [...]. На ті листи негайно рушили з домівок не тільки козацтво, але й усе поспільство групами, а не полками. А гетьман Сомко, значних козаків з полковниками зібравши, підійшов під Ніжин [...].

І так визначили час ради 17 червня, одразу після початку Петрового посту, на яку раду так постановили були, щоб на ту раду йти пішки, без жодної зброї [...]. Як вдарили в бубни на раду, Брюховецький, згідно з домовленістю, пішки військо привів до намету своєї сторони на ту раду, а Сомко не погодився: і сам, і всі козаки при ньому, як люди заможні, на конях добрих, гарно одягнені та зі зброєю, як до війни [...].

Щойно та рада розпочалася і боярин вийшов з намету та почав читати грамоту й указ його царської величності, не дали того закінчити, навіть не слухаючи письма царської величності, відразу крик зчинився з обох сторін про гетьманство: одні кричать

«Брюховецького гетьманом», а інші кричать «Сомка гетьманом» і на стілець обох саджають. А далі й між собою почали битися і бунчук Сомків зламали [...]. І так сторона Сомкова мусила відступати до свого табору, а сторона Брюховецького на стілець посадила Брюховецького, зіпхнувши князя, і гетьманом проголосили, давши йому булаву і бунчук у руки [...].

Гетьман Брюховецький, повністю отримавши гетьманство, вислав послів до царської величності більше ста осіб, дякуючи за уряд гетьманства, що отримав, і на Сомка з його полковниками, які сидять у ніжинському замку, деякі речі вигадавши про їхню неприхильність до царської величності, чого й не було [...]. Чому царська величність повіривши, віддав їх на суд військовий, яких страчено, а інших залишено живими, тільки в засланні відправлено до Москви.

*Текст подано за виданням: Літопис Самовидця / упоряд. Я. Дзира.
Київ, 1971. Джерело: <http://litopys.org.ua/>*

пропоновані питання

1. Гетьманування І. Мазепи. Північна війна в історії України
2. Умови прийняття і зміст «Договорів і постанов Війська Запорозького». Діяльність гетьмана Війська Запорозького «в екзилі» Пилипа Орлика
3. Обмеження та скасування автономії Гетьманщини і Запорожжя царським урядом у XVIII ст.

рекомендована література

- [Бойко О.Д. Історія України. Київ, 2002.](#)
- [Грушевський М. Шведсько-український союз 1708 р. \(стаття\)](#)
- [Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII—XVIII століття: кордони, населення, право. Київ, 1996. 223 с.](#)
- [Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ, 1994.](#)
- [Кресін О. Пакти й конституції законів і вольностей запорозького війська 1710 р. Український історичний журнал. 2005. № 2.](#)
- [Віктор Шишкін. Конституція, яка випередила час. День. 2007. 15 вересня.](#)
- [Яковенко Н. Нарис історії України. Київ, 2006.](#)
- [Іванченко Р. Останній гетьман України Кирило Розумовський \(стаття\).](#)
- [Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика \(1710 р.\) \(сучасний переклад\)](#)
- [Похід Пилипа Орлика в Україну 1711 р.: кримськотатарський та шведський аспекти \(стаття\)](#)
- [Путро О. Гетьман України Кирило Розумовський: нові штрихи до соціально-політичного портрета \(стаття\)](#)
- [Скрипник А. Конституція Пилипа Орлика: зміст правових норм та їх оформлення з точки зору визнаних норм конституційного права \(стаття\)](#)
- [Таїрова-Яковлева Т. Чому в Україні Мазепу вважають героєм? — Як не крути, а він таки зрадив Петра Першого \(стаття\)](#)

Перше питання має розкрити період гетьманування Івана Мазепи як останню спробу збереження державної автономії Гетьманщини. Слід

проаналізувати внутрішню політику гетьмана, наслідки військових дій Північної війни на території України, причини переходу на бік Швеції. Особливу увагу варто приділити політичним наслідкам поразки шведсько-українського союзу.

При розгляді другого питання необхідно висвітлити обставини створення першого українського конституційного акту — «Пактів й конституцій прав і вольностей Війська Запорозького». Важливо проаналізувати основні положення документа щодо державного устрою, соціально-економічних відносин та міжнародного статусу козацької України. Діяльність Пилипа Орлика слід розглядати в контексті його спроб відновлення козацької державності.

Третє питання передбачає аналіз поступового обмеження та ліквідації української автономії російською владою. Необхідно показати основні етапи цього процесу: створення Малоросійської колегії, скасування гетьманства, руйнування Підпільненської Запорозької Січі. Важливо розкрити політичні, економічні та соціальні наслідки втрати автономних прав і привілеїв.

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Преамбула «Договорів і постанов прав і свобод військових...» 1710 р.

Незбагненний та неосязний у правосудді своєму Бог, караючи, покарав наших предків незчисленими лихами. Проте, не до кінця прогнівившись, не на віки ворогуючи, а прагнучи, як за колишньої свободи, народ козацький з-під тяжкого на той час панування польського звільнити, висунув захисника святої православної віри, прав Вітчизни та стародавніх вольностей

військових — звитяжного і хороброго гетьмана Богдана Хмельницького, який за всесильної і безперешкодної підтримки найяснішого короля Шведського — Карла Десятого та за сприяння Кримської держави і Війська Запорозького, а ще завдяки своїй розсудливості і відвазі визволив з польського підданства Військо Запорозьке і уярмлений та пригноблений народ малоросійський і добровільно піддався з ним під самодержавну руку великих государів-царів та князів російських, сподіваючись, що Московська держава як єдиновірна з нами дотримається своїх обов'язків, виписаних в угодах та підтверджених присягою, і вічно Військо Запорозьке та народ вільний малоросійський при правах та вольностях буде під її обороною.

Але після смерті Богдана Хмельницького Московська держава численними винахідливими способами змогла права та вольності військові, нею ж підтвержені, порушити і вщент зруйнувати, а на вільний козацький народ, нею ніколи не завойований, накинути невільниче ярмо. І скільки разів Військо Запорозьке в тому насильство терпіло, стільки ж разів змушене було кров'ю і відвагою боронити цілісність своїх прав, і цій обороні сам Бог, месник, сприяв.

Наостанок, за гетьманства Ясновельможного Івана Мазепи, Московська держава, бажаючи остаточно здійснити свої злі наміри і відповідаючи злом за добро, замість вдячності та пошани за ту вірну службу і збитки на неї, аж до останнього нищення майна, за відвагу та військову криваву службу неодмінно хотіла перетворити козаків на регулярне військо, міста приєднати до своїх губерній, права та вольності військові знищити, Військо Запорозьке Низове викоринити й ім'я це навіки стерти, про що свідчать докази та починання.

Тоді Іван Мазепа, непокоячись за цілісність Вітчизни, права та вольності військові, маючи сердечне бажання в дні свого гетьманства бачити, а після смерті своєї для вічної пам'яті імені свого залишити, Вітчизну свою квітучою і в достатку, а Військо Запорозьке Городове і Низове не тільки в непорушних, а й у розширених вольностях, перейшов під незламну оборону Найяснішого короля Шведського — Карла Дванадцятого, який з військом своїм вступив в Україну.

Гетьман Іван Мазепа був послідовником та наступником свого попередника славної пам'яті звитяжного гетьмана Богдана Хмельницького, котрий з Найяснішим королем Шведським, а Його Королівської Величності дідом — Карлом Десятим одностайністю та військовими справами у звільненні своєї Вітчизни від польського на той час тяжкого підданства,

узгоджуючись, сподівався на не меншу допомогу у розірванні з силами польськими. Та невідомі долі Божі! Такі відчайдушні наміри Івана Мазепи через мінливу військову фортуна не здійснилися, а сам він помер у Бендерах.

Однак осиротіле після смерті свого попереднього Регіментаря Військо Запорозьке, не втрачаючи надії на бажану свободу і твердо покладаючись на Божу поміч, на протекцію Найяснішого Його Милості короля Шведського та на праведність своєї справи, котра звикла завжди тріумфувати, на підтримку її та покращення військових порядків, постановило на більшій нараді Генеральної Старшини, узгоджуючи свої дії з волею Найяснішого протектора Його Королівської Величності Шведської, вибрати собі нового гетьмана.

Для такого обрання призначили термін і зібралися на відповідне такому акту елекційне місце під Бендерами на загальну раду з провідником своїм паном Костянтинном Гордієнком, отаманом кошовим. Тоді всі спільно з Генеральною Старшиною та з послами Війська Запорозького Низового, що біля Дніпра залишалося, порадившись, за давніми звичаями й за правом військовим вільними голосами одностайно обрали собі гетьманом Його Милість пана Пилипа Орлика, гідного честі гетьманської і здатного з Божою поміччю і допомогою Найяснішої Королівської Величності Шведської, завдяки своєму розуму і умінню уряд гетьманський у такий тяжкий час утримувати та за інтереси Вітчизни Малоросійської дбати.

І оскільки колишні гетьмани Війська Запорозького, залишаючись під самодержцями московськими, зважилися привласнити собі понад міру владу самодержавну, чим завдали значної шкоди давнім порядкам, правам та вольностям військовим, наклавши тягар на весь народ, тому присутня Генеральна Старшина і отаман кошовий з Військом Запорозьким, щоб запобігати такому безправ'ю, у найбільш сприятливий для того час, коли Військо Запорозьке під протекцію Найяснішої Королівської Величності Шведської прийшло і міцно її тримається, тільки для впорядкування та відновлення своїх прав і вольностей військових, домовились з Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом — новообраним гетьманом і постановили, аби не тільки його вельможність за щасливого свого гетьманського володарювання всіх досягнутих постанов і договорів непорушно дотримувалася, але щоб і за інших, майбутніх гетьманів Війська Запорозького вони були збережені і дотримувалися так, як тепер складені.

пропоновані питання

1. Релігійна ситуація в Україні у кін. XVI — 1-й пол XVII ст. Берестейська унія 1596 р.
2. Українська освіта. Братства
3. Острозька колегія та Києво-Могилянська академія
4. Українська література. Козацьке літописання. Григорій Сковорода і українська культура

Занепад православної церкви в Речі Посполитій через відсутність державної підтримки та втрату покровительства знатних родів. Домінування католицизму як державної релігії та маргіналізація православного духовенства. Династія Острозьких як останній потужний захисник православ'я. Берестейська унія 1596 р. як спроба включення православної церкви до католицького світу. Формування греко-католицької церкви через збереження східного обряду при визнанні верховенства Папи Римського. Розкол українського православ'я та період існування без вищої ієрархії до 1620 р.

Розвиток української освіти через діяльність братств як культурно-просвітницьких організацій. Заснування братських шкіл у Львові та Києві. Поширення книгодрукування через діяльність Івана Федорова та інших друкарів. Острозька Біблія як монументальна пам'ятка книговидання.

Острозька колегія як перший вищий навчальний заклад європейського типу на українських землях. Поєднання західноєвропейської та давньоруської освітніх традицій. Києво-Могилянська

академія як провідний освітній центр Східної Європи з міжнародним визнанням.

Українська література козацької доби: розвиток богословської, полемічної та світської літератури. Активізація усної народної творчості через постійні військові конфлікти. Феномен козацького літописання як спроба створення державницької історичної традиції.

Філософська спадщина Григорія Сковороди: концепція трьох світів, етичні ідеали, поетична творчість. Поєднання європейської освіченості з українськими культурними традиціями. Українське бароко як синтез європейських мистецьких тенденцій з національними особливостями. Розвиток церковної архітектури, скульптури, живопису. Формування самобутніх мистецьких форм: парсуни, народні картини, шкільна драма. Становлення українського театрального мистецтва: від вертепу до професійного театру. Розвиток світської драматургії через шкільні вистави та інтермедії. Збереження живої народної мови в драматичних творах як свідчення розвитку української мовної традиції.

Ключові дати

- 1561 р. — створення Пересопницького Євангелія
- 1576 р. — заснування Острозької колегії
- 1581 р. — видання Острозької Біблії
- 1585 р. — заснування братської школи при Успенському братстві у Львові
- 1596 р., 15 грудня — затвердження Берестейської церковної унії універсалом короля Зигмунта III
- 1615 р. — заснування Київської братської школи
- 1620 р. — відновлення православної митрополії у Києві
- 1631 р. — заснування Київської Лаврської школи
- 1701 р. — остаточне надання Києво-Могилянському колегіуму статусу академії

Ключові поняття

- **Берестейська унія** — церковна унія між Київською православною митрополією та Римо-католицькою церквою, що фактично призвела до створення Греко-католицької церкви
- **Братства** — релігійно-громадські організації при православних парафіях, які займались освітньою, культурною та благодійною діяльністю
- **Вертеп** — різновид лялькового театру релігійного та світського змісту
- **Парсуна** — специфічний жанр портретного живопису, що поєднував елементи світського портрету та ікони

Джерельний матеріал для аналізу (зразки)

«Артикули, на які згоди потребуємо від панів римлян...» (1596 р.) (фрагменти)

Королю. Митрополії і владичтва та інші достоїнства духівництва нашої віри нехай даються лише людям народу руського або грецького, які були б нашої віри [...].

Архимандрити, ігумени, пресвітери, архидиякони та диякони й інше духівництво наше аби в тій же пошані, як і римські духовні особи були, й вольностями давніми, королем Владиславом наданими, користувались та від різних поборів з осіб своїх та майна церковного вільні були [...].

Оскільки є багато маєтностей церковних, нашими попередниками неправомірно наново введених, які як посесори довічні мали владу вводити лише доти, поки самі були живі, просимо покірно, аби (маєтності) Церквам були повернуті [...].

Королю. Монастирів і церков наших руських аби на костьоли не обертали, і взагалі, якби який католик у маєтку власному церкви пошкодив, аби їх негайно полагодив для підданих народу руського або нові побудував [...].

По номінацію до Риму нехай владик не посилають, але, коли його Корол[івська] М[ілість] зволить дати якесь владичтво, щоб по-старому архієпископ-митрополит кожного такого такого висвячував; однак сам митрополит, який вступатиме у митрополичий уряд, за висвяченням до св. Отця Папи повинен посилатись [...]. А щоб більшим авторитет наш був і вівці наші щоб нас тим більше шанували та у пошані мали, просимо про місце в Сенаті його Корол[івської] М[ілістї] митрополитові та єпископам.

пропоновані питання

1. Військо Запорозьке у XVI — 30-х рр. XVII ст. як псевдоавтономія Речі Посполитої
2. Особливості державної система «козацького панства» у 1648—1660 рр.
3. Правовий вимір життя Війська Запорозького

Формування козацького звичаєвого права як основи військово-адміністративної організації. Еволюція правового статусу козацтва через військові устави: «Порядок щодо низовців» 1590 р., постанови козацьких комісій (Житомирська, Вільшанська, Роставицька, Куруківська). Переяславська угода 1630 р. Проблема легітимізації козацького самоврядування в правовому полі Речі Посполитої.

Державна система «козацького панства» як модель військово-адміністративного устрою. Остаточна трансформація полково-сотенної системи з військової в адміністративно-територіальну. Зборівський договір 1649 р. та «Березневі статті» 1654 р. як конституційна основа козацької державності. Еволюція гетьманських статей як відображення процесу обмеження української автономії: від Переяславських 1659 р. до Коломацьких 1687 р. Проблема збереження соборності українських земель в умовах російсько-польського протистояння.

Правовий вимір життя Війська Запорозького. Множинність джерел права: Литовські статuti, козацьке звичаєве право, магдебурзьке право, гетьманські універсали. «Права, за якими судиться

малоросійський народ» як спроба кодифікації українського права. Особливості цивільно-правових відносин: еволюція права власності на землю, зобов'язальне право, спадкове право. Специфіка кримінального права: перехід від приватно-правового до публічно-правового характеру регулювання, система покарань, судовий процес.

«Конституція Пилипа Орлика» 1710 р. як втілення ідеї козацького конституціоналізму. Спроба встановлення балансу між гетьманською владою та козацькою демократією через систему Генеральних Рад. Проблема практичної реалізації конституційних положень в умовах еміграції. Значення «Пактів і конституцій» як пам'ятки української правової думки.

Занепад української автономії у XVIII ст. Вплив російського законодавства на правову систему Гетьманщини. Спроби кодифікації українського права як відображення прагнення зберегти правову автономію. Проблема співвідношення місцевого звичаєвого права та імперського законодавства.

Ключові дати

- 1571 р. — проведення першої відомої «козацької комісії»
- 1590 р. — прийняття «Порядку щодо низовців»
- 1619 р. — проведення Роставицької козацької комісії
- 1625 р. — проведення Курурівської комісії
- 1654 р. — укладення «Березневих статей»
- 1710 р. — прийняття «Пактів і конституцій» Пилипа Орлика
- 1728 р. — створення першої московської комісії для кодифікації українського права
- 1743 р. — завершення укладання кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ»

Ключові поняття

- **Військо Запорозьке** — офіційна назва козацької держави та її збройних сил
- **Генеральна (військова) канцелярія** — вищий адміністративний орган Гетьманщини
- **Генеральний суд** — вищий судовий орган Гетьманщини
- **Копні суди** — традиційні общинні суди в українських землях
- **Рангові маєтності** — землі, які надавалися козацькій старшині за службу

Джерельний матеріал для аналізу (зразки)

«Умови, подані від Наливайка Його Королівській Милості» (січень 1596 р.) (фрагменти)

Щоб приборкати сваволю козаків: раніше в Короні та Великому Князівстві Литовському, розділених на кілька частин, ніколи не було різних гетьманів, через що великі шкоди від них, гірші ніж від ворога, діються в державах Його Королівської Милості, зі збитками для скарбниці та великою неславою для Речі Посполитої Його Королівської Милості.

Першою подаю [таку умову], просячи Його Королівську Милість насамперед про пустку між Бугом і Дністром над рікою Шеносед [Szenosed], майже на шляху татарському і турецькому, між Тягинею та Очаковом, від Брацлава 20 миль, де від створення світу ніхто ніколи не мешкав. На цьому шляху хочу збудувати місто і замок і з усіма козаками хочу мешкати, відповідно до певної кількості козацького війська, яку Його Королівська Милість визначить.

За Порогами не хочу тримати гетьмана окрім поручника [...].

Так для стацій, як і інших потреб самому не їздити і війська свого не посилати, окрім як водою на Білу Русь за гроші, згідно з уставою Його Королівської Милості для борошна і потреб воєнних козацьких.

При тому теж, якщо Його Королівської Милості, Пана нашого, і їх милостивих панів сенаторів на те воля, і ці умови наші подані для всього добра короля нашого прийме, просимо, щоб ми також мали за те певну нагороду, або те, що татарам Його Королівська Милість подарунки має давати, або те, що жовнірам старим на

2000 і на сторожу дає, або ж на волю Його Королівської Милості пустивши, окремо як сукнами, так і грошима на певний час кожного року і певне місце, присилати і утверджувати наше підданство своєю милостивою ласкою зволить.

А ми за те на кожен наказ Його Королівської Милості і панів гетьманів обох держав, де потреба того вкаже, так на неприятеля Хреста Святого, як і князя великого московського, готові з військом своїм і з арматою раніше ніж хто в державі рушити. До того ж язиків всіляких, як турецьких, так і татарських діставати коштом своїм. Всіляку відомість панам гетьманам і Його Королівській Милості при в'язнях і певних знаках давати знати. Шпигів, калаурів різних, чого ніколи жоден зі старших того не показав, в Короні Польській Його Королівській Милості служачи, не чинив, на своєму кошті мати і посилати маємо.

Перекладено за виданням: Документи українського козацтва XVI — першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги / упоряд. В. Брехуненко та ін. Київ, 2016. С. 88—89

Куруківська угода (6 листопада 1625 р.) (фрагменти)

[...] Списавши порядно реєстри, скільки їх в якому місті проживати буде, які реєстри або його милості пану гетьману, або панам комісарам, до цієї справи призначеним, віддадуть, а звіздам до Скарбу Коронного віддані, зі Скарбу ж від панів старост вийняті, а потім кожному старості послідовно при інвентарях повіддавані будуть. А тим, котрі залишаться виписаними, шкодити це не буде, і карати їх підстарости не мають за те, що в Війську Запорозькому були.

Яке число шість тисяч Війська повагою його королівської милості і Речі Посполитої на кожную послугу Речі Посполитої зберігаємо і службу Речі Посполитої іменем приповідаємо так, що число це шести тисяч, котрі будуть в реєстрі вписані, всі загалом і кожен зокрема вольностей і прав, від королів їх милостей польських і від його королівської милості щасливо нам пануючого наданих, так як перед тим наданих уживали, уживати будуть. Також вільно їм буде вживати пристойного прожиття як торгівлі, ловлення риби і звіра, тим однак способом, щоб жодної перешкоди прибуткам старостинським не чинили і язів та уходів, до староств здавна належних, не займали.

На це Військо жолду річного на свято Св. Іллі руського злотих шістдесят тисяч польських, які в Києві місті його королівської милості отримувати будуть, а окремо, заохочуючи їх до служби

його королівської милості і Речі Посполитої, щоб тим пильніше урядів своїх і повинностей дотримувалися, старшим такі юргельти призначаємо: старшому над всім Військом юргельту річного шістьсот злотих, а обозному зл. 100, осавулам двом кожному по зл. 150, писарю зл. 100, з того числа тисячі 6000 по тисячі, або як багато його милість пан гетьман за відомістю від старшого їх згідно з часом і нагодою буде розуміти потребу.

На Низу за Порогами проживати і повинності звичайні в давнанні відомостей про неприятеля, боронінні землі, переправ, і утримуванні місця тамтого віддавати Речі Посполитій будуть повинні. Решта ж їх, за волостю стоячи, за оповіщенням гетьманів коронних до війська кварцяного, або де потреба вкаже на службу Речі Посполитої, остереігаючись в поході всякого утяження людського, будуть завжди перебувати.

Якщо б же самому старшому трапилося відійти на Запорожжя, тоді тут, на волості, залишити має на своєму місці чоловіка доброго і розсудливого, котрий би всілякого порядку, а особливо людям скривдженім дієвої і невідкладної справедливості пильно дотримувався, а щоб від них нікому кривда не діялась, тоді не маючи втручатися в жодні юрисдикції замкові, духовні, ані міські, справедливість же кожному скривдженому від них через отаманів і старших їх, при присутності підстарост згідно з правом описаним посполитим чинена бути має; а самі між собою судитися мають.

На море ані Дніпром, ані жодними державам Речі Посполитої прилеглими ріками, ходити не мають ані пактів з цісарем турецьким рвати, ані суходолом, ані водою жодної війни з сусідами Речі Посполитої без волі і наказу його королівської милості і Речі Посполитої розпочинати не будуть. Чайки морські зараз, при свідках наших сплять і інших під суворим покаранням робити не будуть ані чайок жодних морських, ані човнів Дніпром спускати, ані іншими ріками не будуть, чого старші їх під ласкою його королівської милості і суворим покаранням доглядати будуть, також пани старости тому запобігати і боронити мають.

В добрах земських шляхетських і духовних тим тільки вільно проживати буде, котрі будуть панам своїм послужні, і котрих вони терпіти захочуть. Також хочемо мати, щоб жоден, хто не хоче бути пану своєму послужним, далі дванадцяти тижнів від дати цього писання не проживав в добрах шляхетських ані духовних. Села також, уходи, язи, ґрунти й інші добра, які собі по ці часи неслухно привласнили, зараз без всілякої відволоки старостам і державцям, і панам дідичним пустити мають, на котрі б

права жодного перед панами комісарами, котрих до списання Війська призначаємо, не показали.

А хто б не хотів бути послушним пану своєму, а затим не міг би теж в добрах шляхетських дідичних і духовних проживати, тоді перед закінченням тих дванадцяти тижнів вільно йому буде дім і розробок його продати такому чоловікові, котрий би пану своєму повинність і підданство звичайне віддавав, посіви однак їх озими і ярі старости і пани спокійно їм зібрати мають дозволити [...].

Також, оскільки за виявленням покірності їх Речі Посполитій, при значному упокоренні не тільки проступки, проти Речі Посполитої вчинені, відпускаємо, але теж у багатьох пунктах ласку їм іменем його королівської милості і Речі Посполитої показуємо. Тоді те собі і всій Речі Посполитій застерігаємо, що якщо б виявилися невдячними тої ласки його королівської милості, а не дотримали слова і присяги своєї або в усіх пунктах, або в котромусь з них, як права і вольності їм надані, як Речі Посполитій непослушним допомагати не будуть, так ані та ласкавість наша і відпущення злочинів, і те, що б тепер заради них учинилося, жодної ваги мати не буде, і навпаки не оглядаючись на те Річ Посполита як проти порушників волі його королівської милості наступати буде [...].

Діялося в обозі біля Курукова на Ведмежих Лозах
дня 6 листопада 1625.

*Перекладено за виданням: Документи українського козацтва XVI —
першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги
/ уряд. В. Брехуненко та ін. Київ, 2016. С. 283—287*

пропоновані питання

1. Кирило-Мефодіївське товариство.
2. Громадівський рух на Наддніпрянщині. Діяльність Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.
3. Утворення українських політичних партій в кінці ХІХ — на початку ХХ ст.

рекомендована література

<ul style="list-style-type: none"> • Антонович М. З історії громад на рубежі 1850 — 1860-х років (стаття) • Гончарук П. Провісники української ідеї (до 160-річчя Кирило-Мефодіївського товариства). <i>Київська старовина</i>. 2006. № 1. С. 3—30. • Грицак Я.Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ—ХХ ст. (монографія) • Книга буття українського народу (джерело). • Документи слідства у справі кирило-мефодіївців (джерело). • Кучеренко А. Діяльність «Громад» Півдня України по розгортанню українського культурно-освітнього руху у другій половині ХІХ ст. (стаття) • Нагайко К. Національна ідея в «українському відродженні» другої половини ХІХ ст. (до історії Київського громади) (стаття) • Петрук Н. Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства в суспільно-політичному русі України у другій половині ХІХ ст. (автореферат дисертації) • Мазур О., Сухий О. Українські політичні партії Галичини у кінці ХІХ — на початку ХХ ст. проблеми державності (стаття) • Чибирак С. Заснування Південно-Західного відділу Російського географічного товариства: до 135-літнього ювілею (стаття) • Чорна Л. Громадівський рух 60—70-х рр. ХІХ ст. у контексті українського національного відродження (стаття)

Розгляд першого питання має зосередитись на аналізі програмних документів та інших свідчень діяльності Кирило-Мефодіївського товариства як першої української політичної організації.

Необхідно висвітлити формування ідеології українського месіанізму, концепцію слов'янської федерації, соціально-політичну програму братчиків. Особливу увагу слід приділити впливу товариства на подальший розвиток українського руху.

Друге питання передбачає аналіз громадівського руху як нової форми національно-культурної діяльності української інтелігенції. Важливо показати еволюцію громад від культурно-просвітницьких гуртків до осередків українського націотворення. При розгляді діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства необхідно висвітлити його роль у розвитку української культури та формуванні національної самосвідомості тогочасного українського соціуму.

У третьому питанні слід проаналізувати процес зародження українських політичних партій як якісно нового етапу національного руху. Необхідно розкрити ідеологічні платформи основних партій, їхні програмні вимоги щодо національного та соціального питань, форми діяльності та вплив на політичне життя. Важливо показати специфіку партійного будівництва в умовах російського самодержавства.

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

**Фрагмент «Книги буття українського народу»
(1845—1846 рр.)**

[...] Вибилась з сил Україна, і вигнали ляхи козацтво з правого боку Дніпрового, і запановали пани над бідним остатком вольного народу.

А на лівім боці ще держалось козацтво, але час од часу попадало у неключиму неволю московському цареві, а потім петербургському імператорові, бо останній цар московський і первий імператор петербурзький положив сотні тисяч в канавах і на косятах збудував собі столицю.

А німка цариця Катерина, курва всевітня, безбожниця, убійниця мужа свого, востаннє доконала козацтво і волю, бо, одібравши тих, котрі були в Україні старшими, наділила їх панств[ом] і землями, понадавала їм вольну братію в ярмо і поробила одних панами, а других невольниками.

І пропала Україна. Але так здається.

Не пропала вона, бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а хоч з української крові були ті виродки, одначе не псовали своїми губами мерзеними української мови і самі себе не називали українцями, а істий українець, хоч був він простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятувати єдиного бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею. Так воно було прежде, так і тепер зосталось.

І Слов'янщина хоч терпіла і терпить неволю, та не сама її сотворила, бо і цар, і панство не слов'янським духом сотворено, а німецьким або татарським. І тепер в Росії хоч і є деспот цар, одначе він не слов'янин, а німець, тим і урядники у його німці; оттого і пани хоч і єсть в Росії, та вони швидко перевертуються або в німця, або в француза, а істий слов'янин не любить ні царя, ні пана, а любить і пам'ятує одного бога Ісуса Христа, царя над небом і землею. Так воно було прежде, так і тепер зосталось.

Лежить в могилі Україна, але не вмерла.

Бо голос її, голос, що звал всю Слов'янщину на свободу і братерство, розійшовся по світу слов'янському. І одізвався він, той голос України, в Польщі, коли 3 мая постановили поляки 488, щоб не було панів і всі були б рівні в Речі Посполитій; а того хотіла Україна за 120 літ до того.

І не допустили Польщу до того, і розірвали Польщу, як прежде розірвали Україну.

І се їй так і треба, бо вона не послухала України і погубила сестру свою.

Але не пропаде Польща, бо її збудить Україна, котра не пам'ятує зла і любить сестру свою так, якби нічого не було між ними.

І голос України одізвався в Московщині, коли після смерті царя Олександра хотіли руські прогнати царя і панство і устанувити Речь Посполиту, і всіх слов'ян поєднати по образу іпостасей

божественних нерозділиво і несміσιμο; а сього Україна ще за двісті років до того хотіла.

І не допустив до того деспот: одні покончили живот свій на шибениці, других закатували в копальнях, третіх послали на заріз черкесові.

І панує деспот кат над трьома народами слов'янськими, править через німців, псує, калічить, нівечить добру натуру слов'янську і нічого не зробить.

Бо голос України не затих. І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар.

Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським.

Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: «От камень, его же не брегоша зиждущий, той бисть во главу».

Джерело: <http://litopys.org.ua/>

**Формування «українського П'ємонту»:
західноукраїнські землі у XIX —
на початку XX ст.***пропоновані питання*

1. Національне відродження в Галичині у 30—40-х рр. XIX ст.
2. «Весна народів» 1848—1849 рр. та західноукраїнські землі. Головна Руська рада.
3. Москвофіли та народовці у суспільному житті західноукраїнських земель

Національне відродження в Галичині як наслідок європейських суспільно-політичних процесів кінця XVIII — початку XIX ст. Домінування греко-католицької церкви у збереженні української ідентичності через церковнослов'янську мову та обрядовість. «Руський інститут» Львівського університету та спроби розвитку української освіти. Явище «ненавмисного ополячення» через домінування польської культури. Діяльність «Плеяди будителів» у Перемишлі як перший етап формування української літературної мови.

Роль фольклорних досліджень у становленні національної самосвідомості. Трансформація етнічної ідентифікації від «тутешності» до усвідомлення приналежності до єдиного українського народу. Формування концепції національної окремішності через наукові дослідження.

«Руська трійця» як перше студентське об'єднання національного спрямування. Діяльність Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького у збиранні фольклору та виданні

літературних альманахів. «Русалка Дністровая» як маніфест культурної єдності українців Галичини та Наддніпрянщини.

«Весна народів» (1848—1849) як каталізатор політичного руху українців Галичини. Скасування кріпацтва та проблема сервітутів. Створення Головної Руської Ради як першої української політичної організації з власною символікою та структурою управління.

Москвофільський рух як реакція на незавершеність австрійських реформ. Явище «язичія» та ідея слов'янської єдності. Підтримка москвофільства Російською імперією та його вплив на суспільно-політичне життя Галичини.

Народовський рух як протипага москвофільству. Формування концепції української національної окремішності від Карпат до Кавказу. Діяльність товариства «Просвіта» та Наукового товариства імені Шевченка у розвитку української культури та освіти. Спроби польсько-українського порозуміння через політику «нової ери». Розкол у народівському русі та формування нових політичних течій наприкінці XIX ст.

Ключові дати

- 1798 р. — вихід друком першого видання «Енеїди» І. Котляревського
- 1816—1820 рр. — діяльність «Товариства руських священників» у Перемишлі
- 1833 р. — поява рукописного збірника «Син Русі»
- 1836 р. — видання «Русалки Дністрової» у Буді
- 1848 р., квітень — скасування кріпацтва на західноукраїнських землях
- 1848 р., 2 травня — створення Головної Руської Ради
- 1848 р., 19 жовтня — Собор руських вчених, ухвалення єдиної граматики української мови

- 1866 р. — проголошення москвофілами гасла національно-культурної єдності з Росією
- 1868 р. — заснування товариства «Просвіта»
- 1885 р. — створення народовцями «Народної ради»

Ключові поняття

- **Головна Руська Рада** — перша українська політична організація, створена у Львові в 1848 р.
- **Москвофільство** — суспільно-політична течія, що відстоювала ідею національно-культурної єдності з Росією
- **Народовський рух** — суспільно-політична течія, що виступала за розвиток української національної культури та мови
- **Сервітути** — права селян на користування панськими угіддями (лісами, пасовищами) за окрему плату
- **Язичіє** — штучна мова, що поєднувала елементи української, російської, церковнослов'янської та інших слов'янських мов

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Протокол першого засідання Головної Руської ради 2 травня 1848 р. (фрагменти)

Дня 20 березня/2 травня 1848 о 6-тій годині по полудню зішлись поважні русини духовні й мирські. Всечесний крилошанин і схолярх Михайло Куземський, вибраний на представника, запросив, щоб ті записувалися, котрі би до цього Зібрання належати хотіли на наступній умові:

а) щоби по всякій вірності до імператорської царської Величності Фердинанда, конституційному Царю Галичини і Володимирії і до Його Габсбурзько-лотаринзьких наслідників;

б) обіцяли би розвивати нашу руську народність так,

в) як в проханні руського народу в Галичині за дня 19 березня 1848 вказано, все те на основі Патенту Конституційного, котрий свободу і нашу руську народність забезпечує, і котрий на зібрання народні дозволяє.

З великою радістю записувалися русини і приступали на таке Зібрання.

З присутніх поляків пан радник магістрату Шласький запропонував, щоб русини пристали на обидва прохання поляків, і щоб, покинувши кирилицю, прийняли латинські букви. Русини відповіли особливо зворушливим словом вихованця семінарії Олексія Заклинського, що вони, будучи прихильними до польської народності, мають однак святий обов'язок дбати про свою руську народність, а це не може полякам зашкодити — навпаки, вони повинні собі того великодушно бажати. Промовляли також священник Іван Жуковський та Юлій Височанський. Русини показали перед небом і землею, як їм їхня народність мила й дорога, як то в них кров живо грає, коли йдеться про народність, і як вони жити хочуть. Дай Боже єдиний дух і єдине серце, а між усіма народами взаємну прихильність! Читалася також «Згадка про священника Маркіяна Шашкевича» — поборника руської народності, і вірш «Гей хто русин — веселися».

Потім були обрані тимчасові члени, які б справами Зібрання займалися; число тих членів має зростати.

Текст осучаснено за виданням: Головна Руська Рада (1848—1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / ред. О. Турій, упорядн. У. Кришталович та І. Сварник. Львів, 2002. С. 1.

пропоновані питання

1. Українська художня культура XIX ст.
2. Українська музика і театр у XIX ст.
3. Особливості розвитку української освіти у XIX ст.
4. Особливості розвитку української науки у XIX ст.
5. Становлення української літературної мови та нової української літератури

Українська художня культура XIX ст.: дуальність розвитку в умовах двох імперій. Домінування романтизму та пейзажного живопису в образотворчому мистецтві. Вплив Петербурзької академії мистецтв на формування українських митців.

Розвиток національної музичної школи через синтез класичної європейської освіти та народної творчості. Створення Миколою Лисенком української національної композиторської школи. Становлення професійного театрального мистецтва та розвиток драматургії.

Занепад освітнього рівня на Наддніпрянщині після втрати Гетьманщиною автономії. Парадоксальний ефект освітніх реформ Російської імперії: русифікаторська політика через створення навчальних закладів призвела до формування осередків українського національного відродження.

Розвиток вищої освіти: заснування Харківського, Київського та Одеського університетів як центрів української культури. Феномен університетської автономії та її вплив на формування національної інтелігенції.

Відмінності освітньої системи в Австрійській імперії: вища доступність початкової освіти, створення мережі українських навчальних закладів. Діяльність «будителів» у розвитку української педагогічної думки й підручникотворення.

Порівняльний аналіз рівня освіченості українців у двох імперіях. Відставання українців від інших народів імперії Габсбургів у доступі до освіти.

Мовне питання в освітньому процесі: домінування латини, німецької та російської мов у навчанні. Специфіка методики викладання іноземних мов через дослівний переклад та заучування правил. Поява перших комплексних підручників у другій половині XIX ст.

Гендерна нерівність в освітніх можливостях. Багатомовність та культурна взаємодія в містах західноукраїнських земель як фактор формування освітнього середовища.

Ключові дати

- 1805 р. — заснування Харківського університету
- 1817 р. — видання І. Могильницьким «Букваря язика словеноруського»
- 1820 р. — відкриття гімназії вищих наук у Ніжині
- 1834 р. — заснування Київського університету св. Володимира
- 1843—1844 рр. — створення Т. Шевченком серії графічних аркушів «Живописна Україна»
- 1844 р. — заснування Львівської політехніки
- 1864 р. — відкриття у Львові театру «Руської бесіди»
- 1865 р. — заснування Одеського університету
- 1875 р. — заснування Чернівецького університету
- 1842—1912 рр. — роки життя М. Лисенка

Ключові поняття

- «Будителі» — група священників УГКЦ на західноукраїнських землях, які науково і громадсько-політично діяли, виступали за мережу шкіл з українською мовою навчання
- **Парафіяльна недільна школа** — найбільш поширена форма навчального закладу в XIX ст., де навчання відбувалося по неділях при церковних парафіях
- **Псевдовізантійський стиль** — архітектурний стиль кінця XIX ст. в Російській імперії, характерний для церковного будівництва
- **Романтизм** — художній напрям, що домінував у малярстві того часу, характеризувався зверненням до народної творчості та історичної тематики

Джерельний матеріал для аналізу (зразки)

Указ імператора Нікалая I про заснування у Києві університету святого Володимира (20 листопада 1833 р.) (фрагменти)

Доповідь. Вашій Імператорській Величності було найвище завгодно повеліти, щоб переведений з Кременця до Києва Волинський Ліцей був розширений [...] і названий Університетом Св. Володимира [...].

Дворянство Волинської, Подільської і частково Київської губерній [...] здійснило на користь Волинської Гімназії [...] значні пожертвування [...]. Тим часом дворянство Київської губернії пожертвувало в 1805 р. окремих капітал, що перевищує 450 000 руб. [...].

Указ Урядовому Сенату.

[...] Обравши місто Київ, з давніх років для заснування Університету призначуване, однаково дорогоцінне для всієї Росії, колись колиска Святої Віри Наших предків [...], Ми повеліли заснувати в ньому Університет [...]:

1. Університет, що відкривається у Києві, найменувати Імператорським Університетом Св. Володимира.

2. Університет цей скласти з двох факультетів: Філософського і Юридичного [...].

3. Університету Св. Володимира присвоюються всі доходи з фундушів і капіталів, пожертвуваних дворянством [...].

4. Міністерство Народної Освіти має [...] накреслити нині ж Статут і штат Університету Св. Володимира і піднести їх на Наше затвердження.

Текст перекладено за виданням: Статути Київського університету 1833—2020 рр. / упоряд. та авт. лекцій: В. Короткий (кер. автор. кол.), А. Соломаха. Київ, 2020. С. 281—283.

пропоновані питання

1. Політична ситуація в Україні після Лютневої революції. Утворення Української Центральної Ради
2. Діяльність УЦР для забезпечення автономних прав України. I-й і II-й Універсали Центральної Ради

Лютнева революція 1917 р. як наслідок економічної та політичної кризи в Російській імперії. Неспроможність самодержавства забезпечити ефективне ведення війни та стабільне функціонування економіки. Активізація демократичних та соціалістичних рухів. Поява Української Центральної Ради як еволюція від дискусійного клубу до національного парламенту. Консолідація українських політичних сил навколо ідеї автономії в складі демократичної Росії. Роль М. Грушевського в організаційному становленні УЦР.

Всеукраїнський національний конгрес як легітимізація Центральної Ради. Визначення програмних засад українського руху: широка автономія, етнографічний принцип кордонів, рівноправність у міжнародних відносинах.

Формування виконавчих структур Центральної Ради: Мала Рада, Генеральний секретаріат. Розбудова мережі місцевих українських рад. Початок українізації армії та створення національних військових частин.

Перший Універсал як декларація суверенітету українського народу. Запровадження національного податку та формування місцевої адміні-

страції. Створення Генерального секретаріату як виконавчого органу української влади.

Конфлікт з Тимчасовим урядом через питання автономії. Другий Універсал як компроміс між українськими та російськими демократичними силами. Обмеження повноважень Генерального секретаріату та його подвійна підпорядкованість. Структурні обмеження української влади через контроль Петрограда над стратегічними галузями: залізниця, пошта, телеграф, фінансові установи. Внутрішні протиріччя в Центральній Раді як фактор послаблення національного руху.

Значення періоду Центральної Ради як першого етапу українського державотворення початку ХХ ст. Формування основ парламентаризму та демократичних інститутів в умовах революційних перетворень.

Ключові дати

- 1914—1918 рр. — Перша світова війна, в якій українці воювали у складі двох ворожих армій
- 1917 р., 10 березня — Лютнева революція в Російській імперії
- 1917 р., 15 березня — створення Тимчасового українського революційного комітету в Петрограді
- 1917 р., 15 березня — оголошення відозви українського комітету до українського народу в Петрограді
- 1917 р., 17 березня — створення Української Центральної Ради
- 1917 р., 19 березня — масова українська маніфестація в Києві
- 1917 р., 5—7 квітня — Всеукраїнський національний конгрес, створення Центральної Ради
- 1917 р., 22 квітня — резолюція Центральної Ради про українізацію всього життя в Україні
- 1917 р., 23 червня — проголошення I Універсалу ЦР
- 1917 р., 27 червня — створення Генерального секретаріату як виконавчого органу Центральної Ради
- 1917 р., 3 липня — проголошення II Універсалу ЦР
- 1917 р., 29 липня — затвердження статуту Генерального секретаріату

Ключові поняття

- **Генеральний секретаріат** — виконавчий орган Центральної Ради, перший український уряд новітньої доби
- **Мала Рада** — виконавчий комітет Центральної Ради
- **«Просвіта»** — українська культурно-освітня організація
- **Тимчасовий уряд** — вищий орган державної влади в Росії після повалення самодержавства. Контролювався демократичними силами
- **Українізація** — процес впровадження української мови та культури в усі сфери суспільного життя
- **Універсал** — офіційний документ-звернення Центральної Ради до народу, що мав силу закону
- **Центральна Рада** — український національний парламент, створений після Лютневої революції

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Відозва Української Центральної Ради до українського народу (9 березня 1917 р.)

Народе Український!

Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії.

Настав час і Твої волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя, після більш як двохсотлітнього сну.

Уперше, Український тридцятипятиміліонний Народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто Ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш сам собі кувати кращу долю.

Впав царський уряд, а тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори (Учредительное Собрание) на основі загального, рівного, прямого й таємного виборчого права.

Звідти уперше на весь світ пролунає у всій своїй силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя.

До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які тобі природно належать, і які Ти повинен мати. Великий Народе, сам хазяїн на Українській землі.

А в найблизшій часі права на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих по судах і всіх урядових інституціях. З таким же спокоєм, але рішуче, домагайся, Народе, того ж права для української мови від пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій на Україні.

Народе Український!

Селяни, робітники, салдати, городяне, духовенство і вся українська інтелігенція!

Додержуйте спокій: не дозволяйте собі ніяких вчинків, що руйнують лад в житті, але разом, щиро й уперто беріться до роботи: до гуртовання в політичні товариства, культурні і економічні спілки, складайте гроші на Український Національний Фонд і вибірайте своїх українських людей, на всі місця — Організуйтеся!

Тільки згуртувавшись, можна добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити кращу долю на своїй Землі.

Народе Український!

Перед Тобою шлях до нового життя.

Сміливо ж, одностайно йди на той великий шлях в ім'я щастя свого і щастя будучих поколінь Матері України, могутньою рукою твори своє нове вільне життя.

Текст подано за: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/>

пропоновані питання

1. Проголошення III Універсалу Центральної Ради: обставини, зміст і наслідки. Образ новопосталої держави.
2. IV-й Універсал і проголошення незалежності України. Російська агресія проти УНР. Бій під Крутами.
3. Маловідомі спалахи української державності: Українська Далекосхідна Республіка, Республіка Гуляйполе, Гуцульська республіка

рекомендована література

- [Улянич В. Правда про бій під Крутами \(стаття\)](#)
- [Зінченко О. Незалежність №1: Коли Грушевський її оголосив, чому Винниченко сумнівався, а Єфремов був проти \(стаття\)](#)
- [Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917—1921 рр. \(монографія\)](#)
- [Українська Центральна рада \(збірник джерел\)](#)
- [Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917—1918 рр. \(монографія\)](#)
- [Реєнт О. Більшовизм і українська революція 1917—1920 рр. Спроба визначення характеру і динаміка соціальних процесів \(стаття\)](#)
- [Савченко В.А. Дванадцять війн за Україну \(монографія\)](#)
- [Каліберда Ю. Український військовий рух на Далекому Сході Росії \(стаття\)](#)
- [Придибайло О. Гуляйполе — вільна держава батька Махно \(стаття\)](#)
- [Стамбол І. Ретроспективний погляд на українські поселення-«кутини» в сучасній Росії \(стаття\)](#)
- [Тимчук В., Тимчук Н., Якимчук Р. Військово-політичні аспекти діяльності Степана Ключурака у 1914—1919 роках \(стаття\)](#)

Розгляд першого питання потребує аналізу історичних обставин проголошення III Універсалу та створення Української Народної Республіки. Необхідно висвітлити конституційні засади,

територіальні межі, систему влади та соціально-економічну програму УНР. Особливу увагу слід приділити сприйняттю нової держави різними верствами суспільства та міжнародною спільнотою.

При підготовці другого питання важливо проаналізувати причини проголошення незалежності України, зміст IV Універсалу та його історичне значення. Необхідно розкрити характер більшовицької агресії проти УНР, перебіг бойових дій та героїчну оборону Крут як символ спротиву молодій державі. Слід прокоментувати поширені історичні міфи про цю подію та показати вплив цих подій на подальший розвиток української революції.

Третє питання має висвітлювати феномен виникнення локальних державних утворень на українських етнічних територіях. Важливо проаналізувати специфіку кожного з них: анархістський експеримент Нестора Махна, національно-визвольний рух українців Далекого Сходу, спробу створення української держави на Гуцульщині. Необхідно показати їх зв'язок із загальноукраїнським державотворчим процесом.

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Спогади Модеста Семирозума про бій за станцію Крути (фрагменти)

[...] Самі Крути мала, хоч і вузлова, станція. Тут зайнято позиції на лівому крилі по городах хутора Хвостики. Позиції зайняла 4-та сотня з чотирма кулеметами. На правому крилі став Студентський курінь у складі 119 стрільців при чотирьох кулеметах. Праворуч від Студентського куреня — 2-га Сотня юнаків зайняла позиції вздовж насипу — шляху вузькорейкової залізниці Крути-Чернігів. Далі на шляху залізниці Крути-Прилука — I-ша

Сотня юнаків. А по городах села, аж до коліна закруту залізничного шляху Крути-Прилука, забезпечуючись від підступу ворога, розмістилась 3-тя сотня юнаків. Технічна сотня обслуговувала зв'язки. В санітарному відділі були два лікарські помічники і санітари.

Всі застави висунені по залізничному шляху Крути-Чернігів, Крути-Бахмач і Крути-Прилуки, склалися з юнаків і старшин. Більше ніж половина з них, відстрілюючись і відступаючи від ворога, загинула в нерівному бою. Там загинув також молодий старшина Школи, з Четвертої сотні поручник Дейнека, пор. Сокіл з 2-гої сотні. Поруч. Пастушенко з 3-ої сотні. Скільки загинуло тоді юнаків? Тепер не могу собі пригадати.

Студентський курінь мав бойовий настрій і був відважний. Одначе, не був добре одягнений, як на такі морози. Отже, зайняв позиції під прикриттям 4-ої і 2-гої сотень юнаків. Щоб загіртіся, студенти мусіли йти по черзі до хат. Багато з них зголошувались до санітарного вагону, бо починали хворіти від великого морозу і вітру, маючи відморожені руки, ноги і вуха. По хатах грілись також і юнаки. Те загірвання по хатах мало також і свої негачивні наслідки. Коли начальник школи дав наказ відступати, приймаючи при тому всі засоби охорони і стримувати ворога, той наказ було подано по сотнях і роях. Одначе ті, хто в той час грівся по хатах і поснув, не знали про той наказ, хоч і для них через зв'язкових був поданий наказ йти в бік ешелону. Вся відповідальність прикриття відступу, припала тепер гармашам сотника Лощенка і юнакам куліметникам, що були тепло одягнені, а головне загартовані в боях. Вже поїзд рушив помалу, а все ще до поїзду бігли юнаки і студенти, несучи поранених. Коли вже більше ніхто не біг до поїзду, тоді начальник штабу фронту і командант поїзду сотник М. Богаєвський почав обходити з вартовим старшого вагону, нотуючи число вбитих і поранених, хворих старшин і юнаків і стрільців студентського куреня. Наш ешелон відступив з станції Крути вже тоді, коли Муравйовський панцерник в'їжджав на станцію. Ті, хто спав по хатах, були збуджені селянами і побігли на станцію на світло, не знаючи, що там вже ворог. І тепер зав'язався бій на життя і смерть.

Переважна кількість матросів поколола і постріляла тих нещасних. Поляглих юнаків і студентів позносили селяни або до села Крути або до хутора Хвостики, і там їх поховали в спільних могилах. Я, як мешканець Чернігівщини, як за Центральної Ради, так і за Гетьманату не раз проїздив пізніше через станцію Крути і розпитував селян та моїх колег з колишньої російської армії —

які тепер тут учителювали по селах і хуторах. І всі вони твердили одно і те саме. Це була правдива масакра юнаків і студентів.

Джерело:

<http://kruty.org.ua/spogady/252-semyrozum-modest-bij-pid-krutamy>

Фрагмент виступу Степана Ключурака на зборах населення Ясіні (8 листопада 1918 р.)

Ви спитаєтесь, чому ми вас скликали на нинішні збори? Ми скликали вас тому, щоб за вашою згодою нинішнього дня стерти усе старе, не наше, а зачати творити наше життя. Яке нове життя? — ви питаєте. Ми нині виберемо народню раду з ваших людей, яка зачне в Ясіню організувати нові порядки. Вона до урядів призначить ваших людей, які будуть урядувати в нашій мові, по-українському. Досі ми кормили у нас різних зайдів з найдалших закутин Мадярщини, тепер ми їх не потребуємо більше. Ця наша рада, ці наші люди, яких ви нині виберете без жодного натиску, відповідатимуть не тільки за те, що будуть творити, але також за нашу майбутність. Члени ради повинні постаратись, щоб до нашого села ніколи не вернулися старі чужі порядки. Вони в першій мірі відповідатимуть за те, з ким ми зв'яжемо долю нашого народу. Я певний, що між членами ради не буде спору, що у всіх нас є тільки одна мета, одна ціль — з'єднатися зі своїми кровними братами-українцями, з'єднатися з Україною. Але щоби ніхто не сумнівався в цьому, я ставлю це питання під голосування: хто є за з'єднання з Україною, хай піднесе руку! (Усі учасники зборів підняли руку, вигукуючи «Най живе наша Україна!»). Проти з'єднання з Україною не піднялась жодна рука).

Дорогі браття, гуцули, шановні громадяни! Ви своїм голосуванням виявили волю з'єднатися з нашими братами-українцями в одній державі, Україні, і це ваше рішення наша рада передасть владі України. Прошу й закликаю вас, шануйте й любіть один другого, бо всі ми походимо з одного роду, утримуйте в себе порядок, щоби своїм порядком усім показати, що ми є зрілі й достойні своєї свободи, своєї держави України. Ще одну просьбу маю до вас, брати-гуцули, шануймо й поважаймо усіх наших співгромадян інших національностей, які з нами, гуцулами, хочуть у мирі жити і чесно співпрацювати. Цей наш почин має історичне значення. Просім Бога допомогти нам, щоб наші змагання кінчилися успіхом і принесли нашому многотраждальному народові щастя, кращу долю, свободу.

Джерело: <https://exlibris.org.ua/zakarpatia/r11.html>

пропоновані питання

1. Українська гетьманська держава
2. Західноукраїнська народна республіка. Злука УНР та ЗУНР
3. УНР за часів Директорії

Гетьманат Скоропадського як спроба консервативної моделі українського державотворення. Військовий переворот 29 квітня 1918 р. як наслідок неефективності політики Центральної Ради. Німецький чинник у встановленні та функціонуванні гетьманського режиму.

Внутрішня політика гетьманату: запровадження авторитарної системи управління, відновлення приватної власності, обмеження соціальних прав. Формування професійного уряду з проросійськи налаштованих технократів. Досягнення в культурно-освітній сфері: створення Української академії наук, університетів, національних культурних установ.

Становлення ЗУНР як результат розпаду Австро-Угорської імперії. Листопадовий зрив у Львові та формування системи державного управління. Створення Української Галицької Армії як регулярних збройних сил. Економічні труднощі та спроби реформування господарства. Польсько-українська війна як ключовий фактор існування ЗУНР. Втрата Львова та переміщення центру державності до Станіслава. Вовчухівська та Чортківська операції

як спроби відвоювання територій. Роль місії Антанти в українсько-польському конфлікті.

Передвступний договір у Фастові та процес підготовки до об'єднання. Акт злуки 22 січня 1919 р. як спроба об'єднання українських земель. Проблеми реалізації соборності через військово-політичні обставини та різні зовнішньополітичні орієнтації УНР і ЗУНР.

Директорія УНР: трансформація від демократичних засад до авторитарного правління. Внутрішні протиріччя між прихильниками різних політичних курсів. Спроби розбудови армії та державного апарату в умовах постійних бойових дій.

Поразка українських національно-визвольних змагань через зовнішню агресію та внутрішні суперечності. Вплив боротьби за українську державність на формування радянської моделі вирішення національного питання.

Ключові дати

- **1918 р., 29 квітня** — останнє засідання Центральної Ради та державний переворот Скоропадського
- **1918 р., 18 жовтня** — створення Української Національної Ради у Львові
- **1918 р., 1 листопада** — Листопадовий зрив (Листопадове повстання) у Львові, початок існування ЗУНР
- **1918 р., 14 листопада** — проголошення Скоропадським федерації з найбільшовицькою Росією
- **1918 р., 1 грудня** — підписання передвступного договору про об'єднання УНР та ЗУНР у Фастові
- **1919 р., 3 січня** — ухвалення Українською Національною Радою рішення про злуку з УНР
- **1919 р., 22 січня** — проголошення Акту Злуки УНР та ЗУНР
- **1919 р., 7 червня** — початок Чортківської офензиви УГА
- **1919 р., 16—18 липня** — перехід УГА та уряду ЗУНР за Збруч
- **1990 р., 21 січня** — акція «Українська хвиля» на вшанування Акту Злуки УНР та ЗУНР

Ключові поняття

- **Українська Держава** — офіційна назва України за гетьманату Скоропадського
- **Директорія** — найвищий орган державної влади відновленої УНР
- **ЗУНР** — Західноукраїнська Народна Республіка, українська держава на території Галичини, Буковини і Закарпаття
- **УГА** — Українська Галицька Армія, збройні сили ЗУНР
- **Акт Злуки** — документ про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину державу
- **ЗОУНР** — Західна Область УНР, назва ЗУНР після об'єднання з УНР
- **Трудовий конгрес** — вищий законодавчий орган УНР часів Директорії
- **Отаманщина** — явище існування численних самопроголошених місцевих правителів
- **Державний центр УНР в екзилі** — керівний орган УНР у вигнанні
- **Листопадівий зрив** — українське повстання у Львові, що привело до створення ЗУНР

Джерельний матеріал для аналізу (зразки)

Закони про тимчасовий державний устрій України (29 квітня 1918 р)

Тимчасово до обрання Союму і відкриття його діяльності, Державний устрій України і порядок керування ґрунтується на слідуєчих законах [...].

Про Гетьманську владу

1. Влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.
2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили [...].
3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його на затвердження Гетьмана [...].
4. Гетьман є вищий керівник всіх зносин Української Держави з закордонними державами.
5. Гетьман є Верховний Воєвода Української Армії і Флоти [...].

Про Віру

9. Первенствующа в Українській Державі є віра християнська, православна [...].

Права і обов'язки Українських Козаків і Громадян

12. Захист Вітчизни — є святий обов'язок кожного козака і громадянина Української Держави [...].

17. Оселя кожного неторкана. Робити обшукування й виїмку в будинку без згоди його господаря можливо не інакше, як в випадках і порядку, законом визначених [...].

19. Власність є неторкана. Примусове відчуження нерухомого майна [...] можливо не інакше, як за відповідну платню.

Про Раду Міністрів і про Міністрів

34. Напрямок і об'єднання праці окремих відомств [...] накладаються на Раду Міністрів [...].

Про Генеральний Суд

42. Генеральний Суд Української Держави уявляє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий суд України в справах судових та адміністративних [...].

Гетьман всієї України
святий

Отаман Ради Міністрів

Павло Скоропадський

М. Устимович

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/>

«Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 падолиста 1918 [р.]»

Артикул I. Назва

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 р., обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народня Республіка.

Артикул II. Границі

Простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармориш, — як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга, *Etnographische Karte der osterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherr Czernig, herausgegeben von der K.K.Direktion der administrativen Statistik, Wien, 1855, Mastab 1:86400.*

Артикул III. Державна суверенність

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республіку.

Артикул IV. Державне заступництво

Права влади іменем Західно-Української Народньої Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього тайного і пропорційного права голосування без ріжницькі пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V. Герб і прапор

Гербом Західно-Української Народньої Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довкола гербу напис: «Західно-Українська Народня Республіка».

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/>

Лекція 14

Розвиток держави і права українських держав під час визвольних змагань 1917—1920 рр.

пропоновані питання

1. Особливості державного устрою Української гетьманської держави.
2. Державність ЗУНР та УНР часів Директорії
3. Право в українських державах 1917—1920 рр.

Гетьманська держава як особлива форма українського державотворення 1918 р. Проблема співвідношення централізації та місцевого самоврядування: від збереження старої системи за II Універсалом до спроб реформування через поділ на 32 землі. Суперечність між прагненням до централізованого управління через Генеральне секретарство та декларованою широкою авто-номією місцевих органів. Дискусія щодо ефективності рецепції правових норм попередніх режимів як основи державного будівництва Гетьманату.

Паралельний розвиток двох моделей української державності — УНР та ЗУНР — як унікальний феномен національного державотворення. Конституція УНР 29 квітня 1918 р. як спроба створення парламентської республіки з унітарним устроєм. Тимчасова Конституція ЗУНР від 13 листопада 1918 р. та її еволюція у проекті С. Дністрянського 1920 р.: від базових засад державності до концепції президентської республіки. Феномен Гуцульської Республіки як приклад локального державного утворення з власною системою влади та символікою. Проблема координації дій та можливого об'єднання

УНР і ЗУНР в умовах складної військово-політичної ситуації.

Правова система українських держав 1917—1920 рр. як синтез революційної думки та правової спадщини попередніх режимів. Трансформація судової системи від відновлення інститутів Центральної Ради до створення надзвичайних військових судів Директорії. Проблема забезпечення правопорядку в умовах військового часу та революційних перетворень. Унікальний досвід правового регулювання національно-культурної автономії українства на Далекому Сході як спроба збереження національної ідентичності в діаспорі. Дискусія щодо ефективності та життєздатності створених правових інститутів в умовах постійної зміни політичної ситуації.

Ключові дати

- 1918 р., 6 березня — Закон УНР «Про поділ України на землі»
- 1918 р., 29 квітня — прийняття Конституції УНР («Статут про державний устрій, права і вольності УНР»)
- 1918 р., 13 листопада — прийняття Тимчасової Конституції ЗУНР
- 1919 р., 8 квітня — Закон ЗУНР «Про громадянство та правовий статус чужинців»
- 1919 р., 30 травня — прийняття Конституції національно-культурної автономії українства на Далекому Сході

Ключові поняття

- **Землі** — проєктовані адміністративно-територіальні одиниці УНР
- **Надвичий суд** — вища судова інстанція УНР періоду Директорії
- **Надзвичайні військові суди** — особливі судові органи для місцевостей на воєнному стані
- **Рецепція права** — використання правових норм попередніх режимів у Гетьманській державі
- **Українська Держава** — офіційна назва України за гетьманату Скоропадського
- **Українська Народна Рада** — законодавчий орган ЗУНР

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Преамбула Конституції національно-культурної автономії українців на Далекому Сході

Українці, котрі живуть на Далекому Сході (області Забайкальська, Маньчжурська, Амурська, Приморська, Сахалінська і Камчатська), спираючись на право кожного народу на самовизначення, визнають що українське населення вищезгаданих країн, у числі понад один мільйон душ, є частиною окремої української самостійної нації.

Племінний і культурний зв'язок мають з народом і краєм, з котрого вони вийшли — з Наддніпрянською Україною. Місцеві українці, громадяни Далекого Сходу, мають свої національні і культурні цінності і прикмети, котрі вони набули завдяки своєму походженню, природі і підсонню старого краю, в котрім вони народилися і жили, як і завдяки окремим історичним переживанням, котрі доводилося перенести народному організмові.

Сим національним скарбом є свою мова, усна словесність, письменство, звичаї, пісні, одежа та взагалі окрема культура і відмінний від других народів національний дух-вдача. Для утримання і вільного розвитку сіх природніх скарбів національного обличчя і вдачі — мають завданням тутешні українці забезпечити собі волю на самостійне національно-культурне життя в новій батьківщині — ухвалено: прийнять у головних рисах, з тим щоби перед оголошенням цієї конституції для широкого загалу, а також перед надсилкою її до відповідної влади, вступ розробить і докладніше обґрунтувати його історичними і фактичними даними.

Джерело: Вікіджерела

пропоновані питання

1. УСРР в роки НЕПу. Політика українізації
2. Індустріалізація та колективізація в УСРР
3. Голодомор 1932—1933 рр.
4. Зміни в українській ментальності у 1930-х рр.

Підкорення України більшовиками шляхом військової окупації та масового терору. Запровадження «воєнного комунізму» як економічної моделі з повним одержавленням економіки. Повне скасування ринкових відносин та приватної власності.

Економічна криза та масові повстання проти більшовицької влади в Україні та інших регіонах. Вимушений перехід до НЕПу як тимчасового відступу від комуністичних принципів. Заміна продрозкладки фіксованим продподатком. Зростання економічних показників протягом 1921—1926 рр.

Політика українізації як елемент загальносоюзної коренізації для зміцнення радянської влади на місцях. Формальний характер мовної українізації без розширення національно-культурних прав. Переведення діловодства, освіти та преси на українську мову. Штучне наближення української лексики до російської.

Форсована індустріалізація кінця 1920-х рр. як засіб створення потужного військово-промислового комплексу. Експлуатація села, внутрішні позики, масовий продаж алкоголю та праця в'язнів ГУЛАГу як основні джерела індустріалізації.

Зведення промислових гігантів в Україні та стрімка урбанізація.

Насильницька колективізація села через розкуркулення та депортації заможних селян. Масовий спротив селянства примусовому створенню колгоспів. «Волинка» і «бабські бунти» — форми протесту. Критичне падіння сільськогосподарського виробництва та знищення ефективних господарств.

Голодомор (1932—1933) як геноцид українського народу через конфіскацію продовольства та блокаду голодуючих регіонів. Відсутність природних причин голоду. Масова смертність у селах при наявності продовольства у містах. Спроби оцінки демографічних втрат України від Голодомору.

Руйнування традиційного способу життя українців у 1930-х рр. Насильницька атеїзація та знищення церковної обрядовості. Розпад великої родини через колективізацію та жіночу емансипацію. Втрата народних традицій та ремісничих промислів.

Деформація суспільної моралі через систему доносів та масових репресій. Формування психології «несунів» у колгоспах замість традиційної чесності. Цілеспрямоване виховання нового покоління без історичної пам'яті. Довготривалі наслідки радянської у вигляді страху перед владою, конформізму та втрати національної ідентичності.

Глибока травматизація українського суспільства через голод, репресії та руйнування традиційного способу життя. Формування типу «радянської людини» з притаманними їй рисами пристосуванства, подвійної моралі та страху перед державним насильством. Збереження багатьох рис «гомо советікус» у ментальності сучасних українців.

Ключові дати

- 1921—1923 рр. — перший радянський голод в Україні
- 1923 р. — початок політики більшовицької українізації
- 1925 р., грудень — початок індустріалізації в СРСР
- 1929 р. — початок форсованої індустріалізації (т.зв. «рік великого перелому»)
- 1929—1930 рр. — початок масового розкуркулення і колективізації
- 1930 р. — стаття Сталіна «Запаморочення від успіхів»
- 1932—1933 рр. — Голодомор в Україні
- 1932 р. — понад 70% селянських господарств колективізовано
- 1934 р. — смерть М. Грушевського у Кисловодську
- 1937 р. — завершення більшовицької колективізації
- 1930-ті рр. — зростання політики більшовицької українізації

Ключові поняття

- **Більшовицька українізація** — політика радянської влади, що передбачала впровадження української мови в УСРР, але винятково у сфері публічного життя
- **«Буксирні бригади»** — загони активістів для вилучення комуністами продовольства у селян
- **Голодомор 1932—1933 р.** — геноцид українського народу шляхом створення штучного голоду
- **«ГУЛАГ»** — система концентраційних таборів в СРСР
- **«Закон про п'ять колосків»** — закон про суворе покарання за крадіжку колгоспного майна
- **Індустріалізація** — політика форсованого розвитку промисловості
- **Колективізація** — примусове об'єднання індивідуальних селянських господарств у колгоспи
- **НЕП (Нова економічна політика)** — економічна політика більшовиків, що передбачала часткове повернення ринкових відносин
- **Продподаток** — фіксований податок сільськогосподарською продукцією, що замінив продрозкладку
- **Розкуркулення** — політика ліквідації заможних селянських господарств

**Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)****Спогади Олександри Полупанової
(селище Нижня Кринка, зараз частина Макіївки)**

Надійшла весна, з'явилася перша трава. На Донбасі її звать павутелька — такі біленькі квіточки. Ми, діти, повилазили на поле, збирали ті квіточки та їли їх.

Був у нас далекий родич — дід, мого діда якийсь двоюрідний брат. Ішов він у лаптях. А ми збирали травичку. Пам'ятаю й досі: я на нього так глянула, а він блищить! І весь пухлий. Ледь-ледь ноги волочить.

Я прибігла додому та кажу: «Бабусю, бачила діда Грицька, йшов такий гладкий, блищав увесь, здоровий такий!» А бабуся мені відповідає: «Уже його немає, онученько...» А він ото далі відійшов, та й помер.

На другий день після того ми пішли подивитися, а в нього щоки та інші місця повирізані. То люди варили те м'ясо та їли... Тоді ніхто не додивлявся, хто обрізав із людей м'ясо.

Був у нас такий голова, що все з колгоспу вивіз, так його перевибрали — поставили нового. Це вже у 1934 році. Тоді такий великий урожай був! Цей новий голова, бачачи, що люди гинуть, завіз у ставок риби, а вона розвелася швидко.

Він сам брав когось і ловив рибу, дістав десь пшона та в здо-о-рових казанах варив куліш. Збирав людей, і загадував, щоб брали ложки, миски та приходили їсти. Тоді люди потроху почали оклигувати.

Почало тоді доспівати жито... і він казав брати та варити кутю. Тільки казав, щоб їли потроху. І ми ходили.

Бабуся наварила куті з того жита. Було, дасть нам із сестрою по ложечці, а ми просимо: «Дай бабусю ще!» А вона говорить: «Побігайте, а потім іще дам, бо так не можна».

Інші ж люди наварили та понаїдалися. Тоді півхутора вимерло зразу — заворот кишок на голодний шлунок.

Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/columns/4cf7fa0ca1418/>

пропоновані питання

1. Десталінізація суспільства. Хрущовська відлига
2. Перехід Криму до складу УРСР
3. Становище України в кінці 60—на початку 80-х рр. Політика застою

Радикальна зміна характеру радянської системи після смерті Сталіна. Трансформація репресивної тоталітарної держави у більш м'який варіант авторитаризму. Формування нової версії СРСР з елементами соціальних гарантій та обмеженої лібералізації.

Безславна смерть Сталіна у березні 1953 р. через фактичне ігнорування його оточенням. Масові жертви під час похорону вождя як символ тоталітарної системи. Боротьба за владу між партійними лідерами та перемога Хрущова.

Масові амністії політв'язнів як перший крок десталінізації. Звільнення понад 3,5 мільйонів ув'язнених, крім учасників національно-визвольних рухів. Продовження функціонування системи ГУЛАГу до 1960 р. та повстання в'язнів.

Доповідь Хрущова на ХХ з'їзді КПРС як поворотний момент десталінізації. Викриття культу особи та злочинів сталінського режиму. Замовчування Голодомору та інших злочинів проти українського народу. Обмежений характер критики сталінізму.

Депортації народів як елемент сталінської національної політики. Виселення кримських татар та інших етнічних груп з Криму у 1944 р. Масова загибель депортованих через нелюдські умови транспортування.

Суперечливий характер хрущовської «відлиги». Відмова від масового терору при збереженні авторитарної системи. Поступове відновлення елементів сталінізму через концентрацію влади в руках Хрущова. Технологічний прорив СРСР у космічній галузі. Запуск першого супутника та політ Гагаріна як символи науково-технічних досягнень. Визначальна роль репресованого українського конструктора Сергія Корольова у космічній програмі.

Загострення міжнародної напруженості через розміщення радянських ракет на Кубі. Балансування на межі ядерної війни як прояв авантюризму хрущовського керівництва.

Прискорене розглядання питання передачі Криму. Ухвалення остаточного рішення законом Верховної Ради СРСР про включення півострова до складу УРСР. Офіційне обґрунтування передачі та реальні причини. Збільшення фінансування соціальної сфери після передачі. Будівництво Північно-кримського каналу та рекреаційної інфраструктури.

Формування нової партійної еліти з великою часткою вихідців з України. Збереження повної відданості комуністичній ідеології та особисто Хрущову як головний критерій кадрової політики.

Період застою (1964—1982) як час глибокої стагнації в усіх сферах життя. Усунення Хрущова від влади та прихід до керівництва Л. Брежнєва. Формування олігархічної системи партійної номенклатури.

Технологічне відставання СРСР від Заходу при збереженні військового паритету. Широке копіювання західних розробок та їх видавання за «радянську якість». Підтримка вищого рівня життя в соціалістичних країнах Східної Європи за рахунок СРСР.

Загальний застій в економіці через неефективність командно-адміністративної системи. Ера тотального дефіциту при штучно низьких цінах на базові товари. Паспортизація селян як єдина позитивна реформа періоду. Остаточний занепад системи через нездатність конкурувати із Заходом.

Ключові дати

- 1944 р., 18—21 травня — депортація кримських татар (операція «сюржон»)
- 1953 р., 5 березня — смерть Сталіна
- 1953 р., 9 березня — похорон Сталіна
- 1954 р. — повстання в Кінгїрському концтаборі
- 1954 р., 26 квітня — закон про включення Криму до складу УРСР
- 1956 р., лютий — доповідь Н. Хрущова про культ особи
- 1956 р., червень — постанова ЦК КПРС про подолання культу особи
- 1957 р. — запуск першого штучного супутника Землі
- 1960 р. — офіційне закриття системи ГУЛАГ
- 1961 р. — політ Ю. Гагаріна в космос
- 1962 р. — Карибська криза
- 1963 р. — робітничі заворушення в Одесі та Кривому Розі

Ключові поняття

- «Відлига» — період лібералізації суспільного та культурного життя після смерті Сталіна
- Десталінізація — політика засудження культу особи Сталіна та його наслідків
- КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу, правляча партія СРСР
- Президія ЦК КПРС — вищий орган радянського партійного керівництва
- Реабілітація — відновлення в правах незаконно репресованих
- Ресталінізація — часткове повернення до виправдання Сталіна і його політики
- «Сюржон» — радянська операція з депортації кримськотатарського народу з Криму, один із прикладів геноциду

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Фрагменти доповіді Н. Хрущова
«Про культ особи та його наслідки» (25 лютого 1956 р.)

Товариші! Щоб не повторювати помилок минулого, Центральний Комітет висловився рішуче проти культу особи. Вважаємо, що Сталіна вихвалювано надмірно, хоч в минулому Сталін без сумніву віддав великі послуги партії [...].

Товариші! Ленін часто підкреслював, що скромність є абсолютно невід'ємною прикметою справжнього більшовика [...]. Вистачить згадати, що багато міст, заводів та промислових підприємств, колгоспів і радгоспів, радянських і культурних установ названо іменами різних партійних керівників, діючих і ще живих [...]. Треба це виправити.

Але це треба робити спокійно й поволі [...]. Пригадую, як на Україні дізналися про ув'язнення Косіора. Київське радіо починало звичайно свої радіопересилання словами: «Говорить радіостанція ім. Косіора». Коли ж одного дня радіопересилання почалося без згадки про Косіора, кожен слухач був певний, що з Косіором щось сталося [...].

Як і на підставі чого визначають у нас авторитет і важливість того чи іншого керівника? На підставі того, як багато індустріальних заводів, колгоспів і радгоспів названо в його честь [...].

Ми повинні з усією серйозністю обміркувати питання культу особи. Не сміємо дозволити, щоб ця справа вийшла поза межі партії [...].

Товариші! Рішуче мусимо раз і назавжди скінчити з культом особи [...]. Для цього потрібно:

1. По-більшовицьки засудити й виключити культ особи, як чужий марксизмові-ленінізмові [...]. В усій нашій ідеологічній роботі треба нам звернутись до єдино правильних тез марксистсько-ленінської науки про народ, як творця історії [...].

2. Систематично й послідовно продовжувати справу, розпочату Центральним Комітетом в останні роки [...].

3. В цілості відновити ленінські принципи радянської соціалістичної демократії [...].

Товариші! 20 з'їзд комуністичної партії СРСР проявив з новою силою непохитну єдність нашої партії [...]. Ми цілком певні, що наша партія, озброєна історичними резолюціями 20 з'їзду,

поведе радянський народ ленінським шляхом до нових успіхів, до нових перемог.

*Текст подано за виданням: Доповідь М.С. Хрущова на 20 з'їзді КПРС.
Лист українських в'язнів до ООН. Нью-Йорк, 1959. С. 83—86.*

Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» (19 лютого 1954 р.)

Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість та тісні господарські й культурні зв'язки між Кримською областю та Українською РСР, Президія Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

Затвердити спільне подання Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР про передачу Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Голова Президії Верховної Ради СРСР
Секретар Президії Верховної Ради СРСР

К.Є. Ворошилов
М.М. Пегов

Москва, Кремль.

Текст перекладено за джерелом: Вікіджерела

пропоновані питання

1. ОУН: обставини появи, особливості ідеології та діяльності у міжвоєнний період та на початку Другої світової війни
2. Поява Української повстанської армії. Боротьба ОУН та УПА з німецьким та радянським режимами. Волинська трагедія
3. Процес та обставини розвалу СРСР і проголошення незалежності України

рекомендована література

- [Задорожній О. Процеси розпаду Радянського Союзу: основні тенденції та значення для України \(стаття\)](#)
- [Акт проголошення незалежності України, 24 серпня 1991 р. \(джерело\)](#)
- [Андрусишин Б. Юридичні та фактичні підстави незалежності Української держави \(стаття\)](#)
- [Нікітчук О. Збройна боротьба УПА-Північ проти більшовицьких загартників весною 1944 р. \(стаття\)](#)
- [Нарвселіус Е. Волинь 1943—1944 рр. і довоєнна польськість в інтелектуальній полеміці Західної України \(стаття\)](#)
- [Шаповал Ю. Волинська трагедія і польсько-українські взаємини \(стаття\)](#)
- [Галайко Б. М. До питання бойової діяльності Української військової організації \(стаття\)](#)
- [Зайцев О. Формування воєнно-політичної стратегії і тактики ОУН \(1929—1939\) \(стаття\)](#)
- [Дрондель О. Боротьба ОУН-УПА проти німецьких військ: міф чи реальність? \(стаття\)](#)
- [Гунчак Т. ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом \(стаття\)](#)

Перше питання передбачає аналіз історичних умов створення ОУН, формування її ідеологічної платформи та організаційної структури. Необхідно розкрити вплив європейського націоналізму на

формування програмних засад організації, причини розколу на фракції мельниківців та бандерівців, форми діяльності в умовах польської держави та початку Другої світової війни.

Друге питання має висвітлювати процес створення УПА як збройної сили українського визвольного руху. Слід проаналізувати стратегію боротьби на два фронти проти нацистського та радянського режимів, тактику партизанської війни, структуру та чисельність повстанських формувань. Особливої уваги потребує проблема українсько-польського конфлікту на Волині та його наслідків для обох народів.

При розгляді третього питання важливо показати процес розпаду СРСР через призму активізації національно-демократичного руху в Україні. Необхідно проаналізувати роль Народного Руху України, шахтарських страйків, студентської «Революції на граніті», діяльність парламентської опозиції. Особливу увагу слід приділити обставинам проголошення незалежності та проведення всеукраїнського референдуму.

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

**«Новий почин!». Офіційне повідомлення
про Конференцію українських націоналістів
у Берліні (3—7 листопада 1927 р.) (фрагменти)**

Невдача наших національно-державних змагань у рр. 1917—1920 спричинила дезорієнтацію і так слабої та мало виробленої української політичної думки, появу безлічі партій, центрів і безнастанну борню в середині сторостерзаної Нації.

Тимчасом з кривавого моря української революції та оружно́ї боротьби за незалежність виявився в різких формах

національно-державний ідеал, що владно вимагає сконсолідовання наших сил і координації нашого чину.

В огні сих двох суперечностей розвинувся новий рух, що стає вище партійних розмежовань. На тлі старих світоглядів нав'язуючись до кращих традицій української історії, та головню недавньої збройної боротьби, формується новий світогляд і розвивається новий творчий чин. Цим процесом є:

Сильні вірою у високе призначення свого Народу, палені соромом за пониження своєї Батьківщини, свідомі своєї місії в борні за долю України, націоналісти відчули, що для поневолених немає порятунку, доки не підпорядкують часове і підрядне вічному й основному в бутті Нації та доки не здобудуться на однозгідний будуючий чин.

Світогляд українських націоналістів остро відрізняється від сучасних українських ідеологій та вже, в силу своєї природи, змагає до опановання цілої нашої національної дійсности. Його вплив і чинність позначилися двома шляхами. З одного боку він покликав до життя ріжного рода націоналістичні формації (ідеологічні, політичні, військові); з другого боку він дав себе відчутти щораз сильнійше з поступом часу в ріжних українських організаціях і установах без огляду на їх характер і місце осідку.

Початкова стадія розвою українського націоналізму має стихійний характер. Бо як поодинокі націоналісти працюють в ріжних, часто дуже віддалених ідеологічно організаціях, не повязані, нерідко навіть не підозріваючи один в одному спільника, так і поодинокі націоналістичні угруповання існують побіч себе й чинять без спільного пляну, без одного проводу, навіть без зв'язку між собою.

Брак осередку націоналістичного руху дався остро відчутти щойно, коли рух набрав потужности. Конечність його оформлення, загально відчута й подиктована як внутрішними законами розвою Нації, так і зовнішними обставинами. привела українських націоналістів до зближення, порозуміння та шукання способів координації свого чину. Вислідом цього була Конференція Українських Націоналістів.

3—7 листопаду 1927 р., зложена з членів ріжних націоналістичних організацій, як рівно із поодиноких осіб з краю та емігранційних осередків.

Після основного розгляду сучасного українського націоналістичного руху Конференція визнала доцільність і конечність сцентралізовання дальшої праці націоналістів і рішила створити Єдину Організацію Українських Націоналістів [...].

Цим шляхом організований, послідовний український націоналізм, підкидаючи всякі орієнтації на зовнішні сили, хоче й буде йти до перебрання в свої руки керми українського національно-політичного життя й змагатиме до відновлення та оборони Незалежної, Соборної Української Національної Держави.

Джерело: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/>

Акт проголошення незалежності України

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто

проголошує

незалежність України та створення самостійної української держави — УКРАЇНИ.

Територія України є неподільною і недоторканною.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/>

пропоновані питання

1. Буковина від найдавніших часів до XVI ст. Перебування у складі Молдавського князівства
2. Козацтво і Буковина. Хотинська війна 1621 р.
3. Українські національно-визвольні змагання на Буковині у 1918 р. Перебування під владою Румунії

Етапи заселення буковинських земель від найдавніших часів. Культура Трипілля-Кукутені з протомістами та розвиненим господарством. Послідовне освоєння регіону фракійцями, скіфами, сарматами, готами та слов'янами.

Входження Буковини до складу Київської Русі через підпорядкування тиверців. Перебування краю у складі Тербовлянського, Галицького та Галицько-Волинського князівств. Розвиток міських центрів, зокрема літописного Василева з білокам'яним храмом.

Перехід Буковини під владу Молдавського князівства в середині XIV ст. Слов'янський характер місцевої адміністрації та діловодства. Переважання слов'янської топоніміки та збереження українського етнічного характеру Північної Буковини.

Козацькі походи на Молдавію як важливий фактор регіональної історії XVI—XVII ст. Спроби козацьких ватажків здобути молдавський престол. Хотинська битва 1621 р. як найбільший військовий конфлікт за участю козацтва в регіоні.

Молдавський проєкт Богдана Хмельницького через шлюб Тимоша з Розандою Лупу. Активна присутність козацьких військ на Буковині під час молдавських походів. Друга Хотинська битва 1673 р. як завершення польсько-турецького протистояння в регіоні.

Національно-визвольні змагання на Буковині в 1918 р. Створення Крайового комітету як частини УНРади. Буковинське віче 3 листопада та рішення про приєднання до ЗУНР. Румунська окупація краю через відсутність українських військових сил.

Політика румунізації в міжвоєнний період. Ліквідація українського шкільництва та культурних товариств. Запровадження «стану облоги» та дискримінаційного законодавства. Розвиток українського національного руху через діяльність культурних т-в та ОУН.

Включення Північної Буковини до складу СРСР у 1940 р. внаслідок ультиматуму Румунії. Радянська окупація етнічних румунських територій та формування сучасних кордонів регіону.

Ключові дати

- 1359 р. — утворення Молдавського князівства
- 1392 р. — перша згадка назви «Буковина» в грамоті господаря Романа
- 1395 р. — перша літописна згадка про Хотин
- 1408 р. — перша документальна згадка про Чернівці
- 1497 р. — битва у Козьминському лісі
- 1621 р. — (перша) Хотинська битва
- 1673 р. — (друга) Хотинська битва
- 1918 р., 3 листопада — Буковинське народне віче в Чернівцях
- 1918 р., 11 листопада — окупація Буковини румунськими військами
- 1919—1923 рр. — ліквідація українських шкіл на Буковині
- 1940 р., 28 червня — анексія Північної Буковини та входження її до складу СРСР

Ключові поняття

- **Буковинське віче** — всенародні збори українців Буковини 3 листопада 1918 р., на яких було вирішено з'єнатися із «Великою Україною»
- **Романізація** — політика примусової асиміляції неромунського населення
- **Цецинська, Хотинська, Хмелівська землі** — адміністративні одиниці Молдавського князівства
- **Шипинська земля** — історична територія на Буковині

Джерельний матеріал для аналізу (зразки)

Фрагмент щоденника Станіслава Любомірського. Бої 4 вересня 1621 р. під Хотином

Минулої ночі від нас перебіг один лісовчик, котрий, давши фальшиву надію поганам про слабкість козацьких шанців, вивів їх проти нас великою силою. Щоправда, не були ті шанці такі міцні й укріплені, щоб їх та потуга турецького султана, перед якою славні й неприступні замки здавалися, здобути не могла. Але оскільки не у великості війська перемога стоїть, на яку поганин всю надію так покладав був, що обіцяв нас собі до вечора неодмінно: змішав Господь Бог Саваоф думку його війська, і як тим серце й мужність відняв, так нам сили й відваги додав, що ми не за валом ворога чекали, а далеко перед шанцями в чистому полі.

Набагато більш нерівною купкою добровольців поганські товпища ми знищували при такій густій і влучній ручній стрільбі, що від раннього передполудня аж до надвечір'я хмара з пороху сонце нам закривала; самих поганських пострілів були деякі допитливі 1000 нарахували.

Щасливий то був, певно, день для нас, якби ми були в порядку й стриманості до кінця трималися; але що такого малого щастя немає, яке б людського духу не змогло піднести, замішав нам дещо вечір у такий спосіб. Додаючи собі військо щораз більшої охоти, пустили чутку по табору, що козаки гармати поганам відібрали, але через важкість вивезти їх не змогли. Його милість пан гетьман наказав пану Шембергу, щоб їхав до козацьких

шанців і пильнував за тим, якби щастя дозволило дістатися знову поганських гармат, щоб їх позаклинював.

Пішов він і годину добру перед вечором, розпаливши козацьку відвагу, з кількома їхніми хоругвами вискочив. Посприяв до волі своєї Господь Бог, що криком і відвагою тією відкинули геть ворога з поля аж до кошів, при яких артилерію мав цілий день, але вже на той час була відведена, а завівшись вже так далеко, заманені тим раптовим поганським відступом, посунулися необережно в поле далеке під загін кінний і великий поганський, а хочючи від нього після раптового пострілу назад повернути, дали поганам нагоду за собою.

Там ще не згубивши нікого, крім пана Шемберга самого, який не так духу лякливого бувши, залишився був на розворот спиною поганам, яких ось вистріленим все ж мушкетом відстрашував від себе; хоча збуджене тим криком військо рушило зразу за козаками, а саме пан Моренда, ротмістр піхоти, з 300 піхоти прийшов і підтримав козацьке військо, яке все охоче знову до поган у поле, але непотрібно посунулося; бо поганам надійшли інші підкріплення, яким наші протистояти не могли, і якби не морок, мало б ми були не постраждали. Дуже нам допомогла ніч, що тільки пан Моренда з хоругви з піхотою втратив, а козаки теж щось небагато.

І так нас все ж того дня милостиво покаравши, Господь Бог благословив, що ми крові поганської досхочу наточили і значну пересторогу дали його милості пану гетьману з шанців бити того ворога. Захопили сьогодні теж живцем козаки кількох значних поган, одного Сагайдачний подарував його милості пану гетьману.

*Перекладено за виданням: Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621
Jana hrabi z Ostroroga, Prokopa Zbigniewskiego, Stanisława Lubomirskiego
i Jakuba Sobieskiego / Żegota Pauli. Kraków: J. Czech, 1853.*

Події у Чернівцях 3 листопада у висвітленні газети «Czernowitzer Tagblatt» (4 листопада 1918 р.)

Українська маніфестація

Чернівці, 4 листопада. Організована вчора українцями маніфестація пройшла надзвичайно гідно і спокійно. У маніфестації взяли участь близько 10 000 людей. Після проведення зборів у

«Народному Домі», на яких було прийнято кілька резолюцій, учасники організованими рядами провели ходу містом, яка вражала своїм спокоєм та порядком. На чолі походу, перед яким несли прапори, можна було бачити депутатів Семаку, Спенула, Поповича та інших. На Театральній площі виступило кілька промовців, які були зустрінуті схвальними оплесками. Тут хода також у повному порядку розійшлася. Спокій у місті не було порушено. Про перебіг маніфестації ми повідомимо додатково.

Щодо ситуації з перейняттям управління містом, наразі жодних змін не відбулося. Порозуміння між українцями та румунами також не було досягнуто. Отже, залишається чекати, що принесуть наступні години.

Ухвалені рішення

На масових народних зборах українців, що відбулися 3 листопада 1918 р., на основі права на самовизначення було ухвалено такі рішення:

1. Місто Чернівці, політичні округи Заставна, Кіцмань, Вашківці та Вижниця повністю, Чернівецький та Серетський округи за винятком вільних від останнього перепису населення громад, визначених як переважно румунські; нарешті ті громади округів Сторожинець, Радівці, Сучава та Кимполунг, в яких результат цього перепису населення вказує на українську більшість, оголошуються відокремленою від румунської частини краю українською національною територією.

2. Верховна влада над цією територією тимчасово належить створеній на українському конгресі довірених осіб у Львові 19 жовтня Українській національній раді, яка поставила собі за мету в найкоротший термін здійснити національно-політичну організацію цієї території та взяти в свої руки управління всіма державними справами.

3. Усі національні меншини, що знаходяться на визначеній українській території, зокрема визнані нами як окрема національність євреї, закликаються негайно делегувати своїх представників до українського національної ради, щоб можна було забезпечити права меншин.

4. Українська національна рада закликається розробити сучасну конституцію для української території колишньої австрійської держави, а саме на основі загального, рівного, таємного і прямого виборчого права обох статей з пропорційним

представництвом як у законодавчих органах, так і в уряді, який буде надано національним меншинам.

5. Проти зазіхань з чужого боку на чисто українську територію, особливо проти рішень румунських зборів від 27 жовтня, які при повному нехтуванні правом на самовизначення з неприхованою метою виступили за анексію всієї Буковини королівською румунською боярською та духовною верхівкою, висловлюється найрішучіший протест із заявою, що наш народ має намір захищати рідну землю до останньої краплі крові. Натомість національна рада готова в будь-який час вести переговори з уповноваженими представниками румунського народу та інших національностей щодо мирного вирішення спірних питань.

6. Сьогоднішні народні збори закликають буковинську делегацію Української національної ради невідкладно перейняти управління українськими територіями.

Грабунки на вокзалі

Недостатні умови безпеки, на жаль, призвели до того, що деякі солдати, до яких приєднався натовп, здійснили грабунки в кількох вулицях. Особливо було повністю пограбовано близько восьми вагонів з продовольством. Всі військові магазини та продовольчі склади, які представляли мільйонну вартість, були повністю розграбовані. У грабунках брали участь військові особи, цивільні особи, а також жінки та діти.

Протягом усього дня і також вночі панував надзвичайно збуджений настрій, що пояснюється тим, що озброєні численні особи постійно стріляли і так тримали населення в страху. Також протягом дня були застосовані гранати, щоб зупинити шкоду. Це також призвело до різних тривожних чуток. На жаль, ця стрілянина, що мала кількох жертв. Чотири особи було вбито.

Міський магістрат звертається з закликом до населення гідно поводитися у цю велику історичну годину і дбати про підтримання спокою та порядку.

Крайовий уряд продовжує працювати регулярно до подальшого розпорядження. Крайовий президент знаходиться в Чернівцях. Для захисту міста було створено інтернаціональну громадянську оборону, яка підпорядкована жандармерії і разом з нею забезпечує охоронну службу.

Міське командування самоусунулося. Головну варту зайняли українські солдати.

Актуальні питання історії
Чернівецького національного університету

пропоновані питання

1. Заснування університету імені Франца Йозефа. Розвиток університету в австро-угорський період
2. Чернівецький університет в румунський та радянський період
3. Основні здобутки та складнощі розвитку ЧНУ в період незалежності

рекомендована література

основна

- [Документальна виставка «145 років від заснування Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича» \(стаття\)](#)
- Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича: колективна монографія / ред. Р. Петришин та ін. Чернівці, 2020.
- [Буковина: історичний нарис \(монографія\)](#)

додаткова

- [Герегова С. До питання про запровадження нової системи освіти на Буковині \(1940—1941 рр.\) \(стаття\)](#)
- Заполовський В. Чернівецька «Франціско Йозефіна» (роки війни 1914—1918 рр.). *Міні-космос Буковини. Культурні здобутки: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю Чернівецького університету (3—4 жовтня 2005 р.)*. Чернівці, 2006. С. 67—79.
- Домбровська Р. Університет у цифрах і фактах. *Університетський вісник*. 1995. Верес. (№ 7)
- Рихло П. Карл Еміль Француз і заснування університету в Чернівцях. [в] *Міні-космос Буковини. Культурні здобутки регіону: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 130-річчю Чернів. ун-ту (3—4 жовт. 2005 р.)*. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 58—66
- Сарафінчан Л. Чернівецький національний університет у 20—30-ті роки ХХ ст. [в] *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Меценат та культура громадського дарунку в Центральній Європі ХІХ—ХХ століття»*, 11—13 травня 2008 р. (Україна, Чернівці ; Чехія, Прага). Чернівці: ЧНУ, 2009. С. 156—167
- Університет у період перебування Буковини в складі Австро-Угорщини. *Університетський вісник*. 1995. № 2. С. 2—3; № 3. С. 2

- Чернівецький державний університет періоду Королівської Румунії / підгот. Г. К. Бостан, М. А. Богайчук. *Університетський вісник*. 1995. № 3, № 4
- Чернівецький державний університет у 1940—1990 рр. *Університетський вісник*. 1995. № 4

При підготовці першого питання слід дослідити історичні умови створення університету в контексті розвитку Буковини як коронного краю Австро-Угорської імперії. Необхідно проаналізувати політичні, економічні та культурні передумови заснування вищого навчального закладу на східних теренах імперії. Особливу увагу варто приділити діяльності крайового сейму та ролі буковинської громадськості загалом і Костянтина Томащука зокрема у просуванні ідеї відкриття університету. Розкриття цього питання передбачає також детальний аналіз початкового етапу діяльності університету. Важливо висвітлити процес формування трьох перших факультетів — православного богословського, юридичного та філософського, особливості викладацького складу та студентського контингенту.

Вивчаючи румунський період, необхідно проаналізувати трансформацію університету в контексті політики румунізації. Слід розглянути зміни в структурі факультетів, мові викладання, складі викладачів та студентів. При висвітленні радянського періоду важливо показати ідеологічну переорієнтацію закладу, розширення його структури, зміни в навчальних програмах та науковій роботі.

Розгляд сучасного етапу розвитку університету має охоплювати процес його становлення як національного закладу вищої освіти, розширення міжнародних зв'язків, розвиток нових напрямків підготовки фахівців. Окрему увагу слід приділити викликам, пов'язаним з інтеграцією в європейський

освітній простір та реформуванням системи вищої освіти України.

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Грамота про заснування Чернівецького імператорсько-королівського університету імені Франца Йозефа

Ми, Франц Йозеф I, Божою милістю Імператор Австрії,
Апостольський Король Угорщини і т.д.

У Нашій батьківській турботі про герцогство Буковина Ми завжди прагнули підтримувати та сприяти розвитку громадської освіти в цій землі.

Ми керувалися поривом Нашого серця та славними традиціями Нашого дому. Вже в плані врегулювання духовних справ Буковини, складеному при приєднанні краю, було відображено турботу уряду про духовний і моральний розвиток її нових підданих. У справі, розпочатій нашим великим попередником, покійним імператором Йозефом II, зі створення необхідних нижчих шкіл, Наші спочили предки і Ми самі невпинно працювали далі. Нам же з Божою милістю випала честь завершити цю справу тепер — після більш ніж столітньої праці — створенням найвищої школи.

Коли в 1872 р. вірні піддані Нашого герцогства висловили бажання про заснування університету, Ми наказали уряду ретельно розглянути це питання. Після того, як було встановлено наявність усіх умов для заснування та процвітання університету, який мав стати джерелом благ не лише для герцогства, а й для сусідніх областей, Ми доручили міністру культів та освіти подати до Рейхсрату необхідні пропозиції щодо заснування університету в Чернівцях.

Рейхсрат, керуючись патріотичною готовністю служити громадським інтересам, схвалив законопроект про заснування університету та виділив необхідні кошти. Ми остаточно затвердили створення університету і 31 березня цього року надали санкцію відповідному закону.

На виконання цього закону засновуємо університет в Чернівцях, якому надаємо найменування «Чернівецький імператорсько-королівський імені Франца Йозефа університет».

Постановляємо, що університет має складатися з трьох факультетів: греко-східного богословського, юридично-державознавчого та філософського. Ми подбали про забезпечення цих факультетів необхідними викладацькими кадрами, навчальними закладами, будівлями та фондами.

Наказуємо, щоб ця вища школа організовувалася за тими ж правилами, що й інші університети Наших королівств і земель, представлених у Рейхсраті. Надаємо їй усі права, переваги та свободи, які мають інші університети в наших землях.

Особливо наголошуємо на тому, що цей університет має бути корпорацією з повною самостійністю та автономією, яка вільно керує своїми внутрішніми справами.

Віримо, що університет гідно скористається наданими правами та виправдає всі надії, які покладають на нього Ми та Наші вірні піддані.

Переконані, що він стане не лише осередком високої науки, вільного дослідження і розвитку людського духу, але й плекальною моралі та доброчесності, процвітаючи на благо імперії та краю!

Вбачаємо добрий знак у тому, що заснування університету відбувається саме тоді, коли Буковина готується святкувати столітнє об'єднання з нашими державами. Нехай прийдешні покоління побачать у цьому підтвердження плідності зусиль наших предків для цієї улюбленої землі, а університет сприйме це як заклик підтримувати вірність австрійським традиціям, які ця земля зберігала і в добрі, і в складні часи.

На підтвердження цього Наш власноручний підпис та імператорська печатка.

Дано в замку Шенбрунн 30 вересня 1875 р.,
у 27-й рік Нашого правління

Франц Йозеф власноручно
Карл фон Штремайр власноручно

Перекладено за виданням: Die K. K. Franz-Josephs-Univ. in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes: Festschrift / hrsg. vom Akad. Senate. Czernowitz, 1900. S. XXXV—XXXVII.

Декрет-закон короля Румунії Фердинанда I від 23 вересня 1919 р.

1. Німецький університет в Чернівцях з 1 жовтня 1919 року перетворюється на румунський університет.

2. Заробітні плати, надбавки та компенсації професорів і службовців цього університету будуть такими ж, як у професорів і службовців університетів Бухареста та Ясс.

*Перекладено за публікацією:
https://cv.archives.gov.ua/chnu_univer.html*

пропоновані питання

1. Наростання російсько-українського антагонізму у 1990-х — 2000-х рр.
2. Ідеологія рашизму. Анексія Криму Росією та початок війни на Донбасі
3. Повномасштабне вторгнення Росії

Тривалий процес тимчасового прощання Росії з імперськими амбіціями у 1990-х. Спроби дестабілізації ситуації в Криму. Розробки планів підриву української державності після Помаранчевої революції. Розвиток диктатури Владіміра Путіна. Основні характеристики рашизму як одного із типів тоталітарної ідеології.

Нарощування російських військ біля кордонів України у 2021—2022 рр. Підготовка України до можливого вторгнення через мобілізацію резервістів та евакуацію військової техніки. Неоднозначна оцінка загрози повномасштабного вторгнення міжнародною спільнотою.

Невдача російської стратегії блицкригу через стійкий опір України. Перехід до затяжної позиційної війни з використанням масованих ракетних ударів та артилерії. Тактика тотального руйнування цивільної інфраструктури з боку РФ.

Трансформація українських збройних сил через впровадження стандартів НАТО та нових принципів ведення бою. Ефективне використання західного озброєння, особливо систем HIMARS. Розвиток власних технологій та виробництва зброї.

Провал українського контрнаступу 2023 р. через недостатню кількість обіцяної західної зброї. Загострення ситуації восени 2024 р. через масоване застосування Росією керованих авіабомб та артилерії.

Критична залежність Росії від постачання боєприпасів з Північної Кореї та безпілотників з Ірану. Виснаження радянських запасів техніки РФ при збереженні чисельної переваги в артилерії.

Проблеми України з мобілізацією та корупцією в військових структурах. Зменшення західної підтримки на фоні внутрішньополітичних змін у США та Європі. Розвиток власного виробництва озброєнь як спроба компенсувати скорочення зовнішньої допомоги.

Перспектива затяжного конфлікту з невизначеним результатом. Зростаюча роль безпілотних систем та електронної боротьби. Критичне значення економічного фактору та міжнародної підтримки для можливості продовження опору України.

Неможливість досягнення Росією стратегічних цілей щодо повного підкорення України при збереженні здатності до локальних тактичних успіхів. Висока ймовірність тривалого протистояння з елементами позиційної та асиметричної війни.

Ключові дати

- 2021 р., жовтень — масове нарошування російських військ біля кордонів України
- 2022 р., 24 лютого — початок повномасштабного вторгнення Росії в Україну
- 2022 р., березень — провал російського блицкригу і перехід до позиційної війни
- 2022 р., вересень — успішна Харківська контрнаступальна операція ЗСУ
- 2023 р., літо—осінь — український контрнаступ з обмеженими результатами

- **2024 р., осінь** — активне використання Росією керованих авіабоеприпасів (КАБИ)

Ключові поняття

- **FPV-дрони** — бойові дрони з видом від першої особи
- **НИМАРС** — високоточна реактивна система залпового вогню
- **Асиметрична війна** — використання нетрадиційних методів ведення бойових дій
- **Бліцкриг** — стратегія швидкої війни
- **БПЛА** — безпілотні літальні апарати
- **«Вісь зла»** — військовий альянс Росії, Ірану та Північної Кореї
- **КАБИ** — керовані авіаційні боеприпаси
- **Кіберсвітова війна** — активне протистояння в кіберпросторі
- **Радіоелектронна боротьба (РЕБ)** — протидія ворожим системам управління та зв'язку
- **Тотальна війна** — використання всіх наявних ресурсів і засобів ведення війни

*Джерельний матеріал
для аналізу (зразки)*

Фрагменти промови російського диктатора Владіміра Путіна 24 лютого 2024 р.

Сьогодні вважаю за необхідне знову повернутися до трагічних подій, що відбуваються на Донбасі, та ключових питань забезпечення безпеки самої Росії [...]. Добре відомо, що протягом 30 років ми наполегливо й терпляче намагалися домовитися з провідними країнами НАТО про принципи рівної та неподільної безпеки в Європі. У відповідь на наші пропозиції ми постійно стикалися або з цинічною брехнею та обманом, або зі спробами тиску та шантажу [...].

У зв'язку з цим відповідно до статті 51 частини 7 Статуту ООН, із санкції Ради Федерації Росії та на виконання ратифікованих Федеральними Зборами 22 лютого цього року договорів про дружбу і взаємодопомогу з «Донецькою народною республікою» та «Луганською народною республікою» мною ухвалено рішення про проведення спеціальної військової операції. Її мета — захист людей, які протягом восьми років зазнають знущань, геноциду з

боку київського режиму. І для цього ми прагнутимемо до демілітаризації та денацифікації України [...].

Хто б не намагався нам завадити, а тим більше створювати загрози для нашої країни, для нашого народу, мають знати, що відповідь Росії буде негайною і призведе вас до таких наслідків, з якими ви у своїй історії ще ніколи не стикалися. Ми готові до будь-якого розвитку подій. Усі необхідні в цьому зв'язку рішення ухвалено [...].

Зрештою, як це завжди й було в історії, доля Росії — у надійних руках нашого багатонаціонального народу. А це означає, що ухвалені рішення буде виконано, поставлені цілі — досягнуто, безпеку нашої Батьківщини — надійно гарантовано.

Джерело: ютуб-канал BBC News

Звернення Президента України Володимира Зеленського до українського народу. 24 лютого 2022 р.

Шановні громадяни України! Сьогодні вранці президент Путін оголосив проведення спеціальної військової операції на Донбасі. Росія здійснила удари по нашій військовій інфраструктурі та по наших прикордонниках, прикордонних загонах. У багатьох містах України було чути вибухи. Ми вводимо воєнний стан на всій території нашої держави.

Хвилину тому я провів розмову з президентом Байденом. Сполучені Штати Америки вже почали гуртувати міжнародну підтримку.

Сьогодні від вас, від вас, від кожного з вас потрібен спокій. По можливості залишайтеся, будь ласка, вдома. Ми працюємо, армія працює, працює весь сектор безпеки і оборони України.

На зв'язку з вами буду постійно я, РНБО, Кабінет Міністрів України. Незабаром я знов вийду на зв'язок. Без паніки! Ми сильні, ми готові до всього, ми всіх переможемо, бо ми — це Україна! Слава Україні!

Джерело: ютуб-канал Фабрика Новин

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Бойко О. Новітня історія України (2014—2019 рр.): навч. посібник. Київ: Академія, 2019. 160 с.
3. Борисенко В. Курс української історії: 3 найдавніших часів до ХХ століття. Київ: Либідь, 1998. 616 с.
4. Брехуненко В. та ін. «Братня» навала. Війни Росії проти України ХІІ–ХХ ст. Київ, 2016. 248 с.
5. Ваврух М., Гавалюк Р. Нариси з історії української культури: архітектура, образотворче мистецтво, музика, театр, кіно. Львів, 2018. 224 с.
6. Висоцький О. Історія української культури: навч. посібник. Дніпропетровськ, 2009. 130 с.
7. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ—ХХ століття. Київ, 2019. 656 с.
8. Єкельчик С. Історія України: становлення модерної нації. Київ, 2011. 376 с.
9. Історія України. Неупереджений погляд: Факти, міфи, коментарі / ред. В. Петровський та ін. Харків, 2007. 592 с.

10. Лазарович М. Історія України: навч. посібник. Київ, 2013. 685 с.
11. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. Ужгород, 2012. 794 с.
12. Плохій С. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 2016. 496 с.
13. Попович М. Нарис історії культури України. Київ, 2017. 730 с.
14. Стьопін А. Історія України: конспект лекцій: навч. посібник. Одеса, 2018. 104 с.
15. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2005. 584 с.

ДОДАТКОВА

1. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. Київ, 1991.
2. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р.: міфи й реальність. Київ, 1991. 96 с.
3. Баран В. Україна після Сталіна. Львів, 1992. С. 67—112.
4. Баран В., Даниленко В. Україна в період системної кризи / Україна крізь віки: У 15 т. Київ, 1999. Т. 13. 304 с.
5. Бойко О. Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 31—45.
6. Боплан Г. Опис України. Львів, 1990.
7. Борщак І., Мартель Р. Гетьман І. Мазепа. Київ, 1991.

8. Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання України. 1991. № 16—17.
9. Брайчевський М. Українсько-шведський союз 1708 р. Україна. 1992. № 2. С. 42—56.
10. Буковина: історичний нарис. Чернівці, 1998. 416 с.
11. Верстюк В. Українська Центральна Рада. Київ, 1997. 344 с.
12. Веденеєв Д., Лисенко О. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 46—65.
13. Гай-Нижник П. Народне міністерство фінансів УНР: проблеми становлення. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 59—74.
14. Галайко Б. До питання бойової діяльності Української військової організації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584: Держава та армія. С. 134—138.
15. Герегова С. До питання про запровадження нової системи освіти на Буковині (1940—1941 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Рута, 1999. Вип. 47: Педагогіка та психологія. С. 46—52.
16. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ, 1994. 539 с.
17. Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. Київ, 1993. 605 с.
18. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Київ, 1993. С. 30—203.
19. Гуржій О. Іван Богун: деякі міфи й реальність. *Український історичний журнал*. 1998. № 1. С. 99—111.
20. Гуржій О., Чухліб Т. Гетьманська Україна / Україна крізь віки. Київ, 1999. Т. 8. 304 с.
21. Даниленко В. Сталінізм в Україні: 20—30-ті рр. Київ, 1991. 141 с.

22. Даниленко В. Ліквідація польської держави та встановлення радянського режиму в Західній Україні. *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 111—124.
23. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX — початку XX ст. Чернівці, 1999. 574 с.
24. Домбровська Р. Університет у цифрах і фактах. *Університетський вісник*. 1995. Вересень (№ 7).
25. Заполовський В. Чернівецька «Франціско Йозефіна» (роки війни 1914—1918 рр.). *Міні-космос Буковини. Культурні здобутки: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю Чернівецького університету (3—4 жовтня 2005 р.)*. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 67—79.
26. Ісаєвич Я. Братства та їх роль у розвитку української культури. Київ, 1966. 252 с.
27. Ковалець Т. Антипольські повстання 1637—1638 рр. за неопублікованими «Матеріалами для історії воссоединення Руси» П. Куліша. *Київська старовина*. 2012. № 5—6. С. 171—186.
28. Ковалець Т. Військова символіка Війська Запорозького у повстаннях 20—30-х рр. XVII ст. в Україні. *Буковинський журнал*. 2011. № 3. С. 163—171.
29. Ковалець Т. Військові ради запорозьких козаків у 20—30-х роках XVII ст. *Питання історії України: зб. наук. ст.* Чернівці, 2012. Т. 15. С. 151—155.
30. Ковалець Т. Етнічний та соціальний склад Війська Запорозького у повстаннях 20—30-х рр. XVII ст. в Україні. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський*, 2011. Вип. VIII. С. 50—61.
31. Ковалець Т. Козацька стратегія у повстанні 1630 р. в Україні. *Питання історії України: зб. наук. статей*. Чернівці, 2013. Т. 16. С. 156—162.

32. Ковалець Т. Організаційна структура запорозького війська у повстаннях 20—30-х рр. XVII ст. в Україні. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. ІХ. С. 39—46.*
33. Коваль В.С. Радянсько-німецький пакт 1939 р. *Минуле України: відновлені сторінки.* Київ, 1991. С. 221—264.
34. Ковалюк В. Західна Україна на початку Другої світової війни. *Сторінки історії України: ХХ ст.* Київ, 1992. С. 105—120.
35. Котляр М. Володимир Великий. Ярослав Мудрий. Київ, 1996. 216 с.
36. Котляр М. Галицько-Волинська Русь / Україна крізь віки: В 15 т. Київ, 1998. Т. 5. 336 с.
37. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Львів, 1990. 408 с.
38. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Львів, 1992. С. 20—41.
39. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів, 1995. 361 с.
40. Мейс Д. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося і чому? *Український історичний журнал.* 2007. № 1. С. 185—199.
41. Мельник Л. Боротьба за українську державність: XVII ст. Київ, 1995. С. 6—100.
42. Михайлик М. Нацистська пропаганда в окупованому Києві. *Український історичний журнал.* 2006. № 1. С. 131—144.
43. Моця О. Київська Русь і країни Європи: характерні риси східнослов'янської державності, рівні міжнародних відносин та напрями контактів. *Український історичний журнал.* 2007. № 1. С. 4—19.
44. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. Київ, 1993. С. 33—37.
45. Народне віче Буковини. 1918—1993. Чернівці, 1994. 114 с.

46. Нікольський В.М. Репресії за «лімітами» (1937—1938 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 210—222.
47. Рабенчук О.П. Соціальні настрої та поведінка населення України в період голоду 1946—1947 рр.. *Український історичний журнал*. 2006. № 4. С. 87—100.
48. Рихло П. Карл Еміль Француз і заснування університету в Чернівцях. *Міні-космос Буковини. Культурні здобутки регіону: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 130-річчю Чернів. ун-ту (3—4 жовт. 2005 р.)*. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 58—66.
49. Сарафінчан Л. Чернівецький національний університет у 20—30-ті роки ХХ ст. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Меценат та культура громадського дарунку в Центральній Європі ХІХ—ХХ століття», 11—13 травня 2008 р. (Україна, Чернівці; Чехія, Прага)*. Чернівці: ЧНУ, 2009. С. 156—167.
50. Сас П. М. Політико-правові засади воєнної служби заporожців та грошова винагорода їм за участь у Хотинській війні 1621 р. *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 4—32.
51. Сергійчук В. Байда Вишневецький — ратник української землі. *Дніпро*. 1989. № 2. С. 122—132.
52. Сергійчук В. Військово-територіальна організація народної армії в перший період визвольної війни. *Український історичний журнал*. 1987. № 7. С. 85—93.
53. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Київ, 1993. 502 с.
54. Сокальський В.В. Образ Центральної Ради у свідомості селян на початковому етапі Української революції. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 46—58.
55. Солдатенко В.Ф. Українська революція: історичний нарис. Київ, 1999. 976 с.

56. Стамбол І. Ретроспективний погляд на українські поселення-«кліни» в сучасній Росії. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 7. С. 190—195.
57. Тимчук В., Тимчук Н., Якимчук Р. Військово-політичні аспекти діяльності Степана Ключурака у 1914—1919 роках. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21.
58. Університет у період перебування Буковини в складі Австро-Угорщини. *Університетський вісник*. 1995. № 2. С. 2—3; № 3. С. 2.
59. Федорук А., Михайлина П. Міське населення у народному повстанні 1630—1631 рр. в Україні. *Питання історії України*. 2010. Т. 13. С. 13—24.
60. Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Б. Хмельницького і формування його політичної програми: 1648 — вересень 1649. Львів, 1993. 68 с.
61. Филипчук О. Забутий святий. Князь Володимир Великий між Сходом та Заходом. Laurus, 2020.
62. Чернівецький державний університет періоду Королівської Румунії / підгот. Г. Бостан, М. Богайчук. *Університетський вісник*. 1995. Берез. (№ 3) ; Квіт. (№ 4).
63. Чернівецький державний університет у 1940—1990 рр. *Університетський вісник*. 1995. Квіт. (№ 4).
64. Чорна Л. Громадський рух 60—70-х рр. ХІХ ст. у контексті українського національного відродження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. 2007. Вип. 12. С. 145—150.
65. Чухліб Т. Гетьмани Руси-України. Донецьк, 2012.
66. Чухліб Т. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665—1676 рр.). *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 39—60.

67. Чухліб Т.В. Гадяцька угода та ідея її відновлення в українсько-польських відносинах другої половини XVII ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 3. С. 45—74.
68. Шаповал Ю. Волинська трагедія і польсько-українські взаємини 1943—1944 рр. у дзеркалі документів Державного архіву Служби безпеки України. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2003. Вип. 20. С. 194—208.
69. Шаповал Ю. Петро Шелест у контексті політичної історії України XX ст.. *Український історичний журнал*. 2008. № 3. С. 134—148.
70. Шевчук В. Козацька держава. Київ, 1995. С. 51—209.
71. Щербак В. Джерела формування українського козацтва. *Український історичний журнал*. 1994. № 2—3. 160 с.
72. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: В 3 т. Львів, 1990. Т. 1—2. 451 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Бойко О. Історія України. Київ, 2003.
URL: <https://tinyurl.com/4nd5ff67>
2. Грушевський М. Історія України-Русі: у 10 т. Київ, 1994. URL: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur.htm>
3. Зінченко О. Незалежність №1: Коли Грушевський її оголосив, чому Винниченко сумнівався, а Єфремов був проти. URL: <https://tinyurl.com/yyyha7jt>
4. Лук'янюк В. Битва під Батогом.
URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0601M/>

5. Новітня історія України (1900—2000): підручник / уряд. А. Слюсаренко. Київ, 2002.
URL: <https://tinyurl.com/mypzffws>
6. Полонська-Василенко Н. Історія України. Київ, 1993.
URL: <https://tinyurl.com/n5f48vm2>
7. <http://chtyvo.org.ua/>
8. <http://diasporiana.org.ua/>
9. <http://litopys.org.ua>
10. <http://www.history.org.ua>
11. <http://www.istpravda.com.ua>
12. <http://www.nbu.gov.ua/>

ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

1. Які факти стосуються Біловезької угоди?

- а) підписана у травні 2013 року, домовлено про оренду баз для чорноморського флоту Російської Федерації на 20 років
- б) підписана у листопаді 1994 року, Україна відмовлялася від ядерної зброї
- в) підписана 8 грудня 1991 року, оголошено розпуск СРСР і створення СНД
- г) підписана 24 серпня 1991 року, домовлено про призначення Міхаїла Горбачова президентом СРСР

2. Вкажіть факт, який стосується Десятинної церкви

- а) з'явилась за Ярослава Мудрого
- б) була другою кам'яною церквою на Русі
- в) на будівництво було виділено десяту частину доходів Русі
- г) з'явилась за Володимира Великого

3. Який із фактів стосується створення Української академії наук?

- а) створена у листопаді 1917 р.
- б) перша назва — Всеукраїнська академія наук
- в) жоден із перелічених
- г) на її чолі став Агатангел Кримський

4. Початком періоду Руїни вважається рік

- а) 1684
- б) 1687
- в) 1663
- г) 1654

5. Завзята і самовіддана боротьба цього вияву української національної державності найбільше вплинула на рішення Леніна та його оточення дозволити існувати УСРР як обмеженій українській державності —

- а) УНР Директорії
- б) республіки Гуляйполе
- в) УНР Центральної Ради
- г) Української держави Павла Скоропадського

6. До скасування акту Злуки УНР та ЗУНР дійшло внаслідок

- а) усі перелічені факти правильні
- б) перемир'я УГА і білогвардійців
- в) Варшавської угоди Симона Петлюри та Юзефа Пілсудського
- г) призначення Євгена Петрушевича диктатором ЗУНР

7. На початку свого існування Чернівецький університет носив ім'я монарха

- а) Кароля II
- б) Франца Йозефа
- в) Фердинанда I
- г) Йозефа II

8. У якому році Крим було приєднано до УРСР?

- а) 1945
- б) 1964
- в) 1954
- г) 1950

9. Першим президентом незалежної України став

- а) Леонід Кравчук
- б) В'ячеслав Чорновіл
- в) Леонід Кучма
- г) Баріс Єльцин

10. Цитата «...тепер там самі себе поїдають, містечко проти містечка воює, син батька, батько сина грабує» стосується подій в Україні періоду

- а) Руйни
- б) козацького повстання 1638 р.
- в) Хмельниччини
- г) монголо-татарського нашествия

11. Союзником Б. Хмельницького був молдавський господар

- а) Василе Лупу
- б) Петру Лупу
- в) Раду Міхня
- г) немає правильної відповіді

12. У IX ст. на території Буковини проживав племінний союз

- а) тиверців
- б) полян
- в) білих хорватів
- г) древлян

13. Перша згадка про Чернівці датована роком

- а) 1395
- б) 1392
- в) 1538
- г) 1408

14. Вкажіть рік масового виселення, за наказом Сталіна, кримських татар з Криму

- а) 1945
- б) 1941
- в) 1944
- г) 1942

15. Князь Ігор загинув під час

- а) повстання древлян
- б) штурму Полоцька
- в) війни з арабами на Закавказзі
- г) в Києві, ставши на череп свого коня

16. Яке із перелічених явищ стосується періоду панування Хрущова?

- а) «підняття цілини»
- б) «кукурудзяна епопея»
- в) Карибська криза
- г) стосуються всі перелічені

17. Обставини появи держави Київська Русь НЕ пов'язані з

- а) роком 882-м
- б) зміною торговельних шляхів від Дніпра до Волги
- в) прибуттям Олега до Києва
- г) «покликанням» варягів на Русь

18. Черн під пануванням галицьких князів та руських королів —

- а) регіональний центр, столиця Чорнівської землі
- б) невелика фортеця, укріплений форт
- в) прикордонне місто із власною митницею
- г) немає правильної відповіді

19. Збройні формування Поліської Січі на початку німецько-радянської війни контролювалися

- а) ОУН(Б)
- б) ДЦ УНР
- в) ОУН(Р)
- г) УШПР

20. Статус національного Чернівецький державний університет отримав року

- а) 1998
- б) 2000
- в) 2005
- г) 1992

21. Лічники у Київській Русі займалися

- а) торгівлею
- б) бухгалтерським обліком
- в) еталонами мір та ваг
- г) медициною

22. Звенигородська, Теробовлянська і Перемишлянська землі були об'єднані в Галицьке князівство князем

- а) Володимирком Володаровичем
- б) Всеволодом Ольговичем
- в) Ярославом Осмомислом
- г) Романом Мстиславичем

23. Як звали богиню-матір світу давніх слов'ян?

- а) Афіна
- б) Лада
- в) Волга
- г) Таврія

24. Який із цих фактів стосується київських глаголичних листків?

- а) є одним із перших зразків кирилиці на землях Русі
- б) містять опис православного богослужіння
- в) є підрубкою
- г) містять опис католицьких церковних обрядів

25. Ця теорія генези козацтва найбільш історично обґрунтована —

- а) томаківська
- б) бродницька
- в) татарська
- г) скіфська

26. Перша столиця радянської України —

- а) Таганріг
- б) Катеринослав
- в) Київ
- г) Харків

27. Другою переможною битвою козаків і татар у війні Б. Хмельницького проти Речі Посполитої була битва

- а) під Загаллям
- б) під Пилявцями
- в) під Корсунем
- г) на р. Жовті Води

28. Софіївський собор з'явився за князювання

- а) Ярослава Мудрого
- б) Володимира Великого
- в) Володимира Мономаха
- г) Мстислава Володимировича

29. Два найбільш відомі русько-візантійські договори були укладені у роках

- а) 911 і 944
- б) 909 і 940
- в) 945 і 966
- г) 811 і 844

30. Найуспішнішою для запорожців була участь у громадянській війні в Криму року

- а) 1614
- б) 1629
- в) 1625
- г) 1628

31. Держави Антанти ставилися до гетьманської України

- а) позитивно, оскільки гетьман підтримував «білий рух» в Росії
- б) позитивно та провели зустрічі із представниками гетьмана в Одесі і Катеринославі
- в) негативно, оскільки вважали, що українці не мають права на державність
- г) негативно, оскільки вважали, що Скоропадський — інтрига Німеччини

32. Євген Ерліх, Ганс Гросс, Леопольд Гагенбаум — це Чернівецького університету

- а) немає правильної відповіді
- б) студенти
- в) почесні доктори
- г) викладачі

33. Згідно з умовами Переяславського договору 1630 р.,

- а) залишався в силі Куруківський договір 1625 р.
- б) козацька територія обмежувалася трьома воєводствами Речі Посполитої
- в) Тарас Федорович був виданий полякам
- г) козацький реєстр збільшувався до 6 тис. осіб

34. Основний зміст сучасного розуміння доби Руїни в історії України — це

- а) спустошення Правобережної України внаслідок безперервних війн
- б) громадянська війна
- в) поступова втрата автономії
- г) іноземна інтервенція

35. Одним із найкращих інженерів космічних апаратів в історії був українець

- а) Леонід Попов
- б) Євген Патон
- в) ніхто з перелічених
- г) Сергій Корольов

36. Союзником Б. Хмельницького був кримський хан

- а) немає правильної відповіді
- б) Мехмед-Ґерай II
- в) Іслам-Ґерай III
- г) Шагін-Ґерай

37. «Березневі статті» НЕ затверджували

- а) возз'єднання українського та російського народів
- б) персональний протекторат московського царя над Гетьманщиною
- в) збір податків на користь московського царя
- г) 60-тисячний реєстр козацького війська

38. Джерело сталінської індустріалізації -

- а) запровадження найновіших досягнень науки і техніки виробництва
- б) перекачування коштів із сільського господарства
- в) зарубіжні кредити
- г) НЕП

39. УПА як бойове крило ОУН(Б) була фактично створена

- а) восени 1939 р.
- б) восени 1942 р.
- в) навесні 1938 р.
- г) навесні 1943 р.

40. У взаємних етнічних чистках поляків та українців на Волині під час Другої світової більшість жертв — це

- а) євреї
- б) поляки
- в) білоруси
- г) українці

41. Праці якого теоретика українського націоналізму мали величезний вплив на ідеологію ОУН у міжвоєнний час?

- а) Степана Бандери
- б) Павла Скоропадського
- в) Дмитра Корчинського
- г) нікого з перелічених

42. Безпосередня причина проголошення IV-го Універсалу УЦР —

- а) рішення Установчих Зборів УНР
- б) більшовицьке повстання на заводі Арсенал
- в) бій на станції Крути
- г) необхідність провести переговори з центральними державами

43. Головною битвою повстання 1637 р. була битва

- а) немає правильної відповіді
- б) під Голтвою
- в) під Кумейками
- г) під Корсунем

44. Що із переліченого НЕ належить до заслуг Південно-Західного відділу Російського географічного товариства?

- а) одноденний перепис населення Києва
- б) наукові розвідки з української історії, етнографії та мови
- в) видання журналу «Громада»
- г) об'єднання довкола себе сотень науковців

45. Дефіцит як риса суспільного життя та вирок економічній моделі держави був притаманний СРСР та Україні в часи

- а) відлиги
- б) воєнного комунізму
- в) застою
- г) НЕПу

46. Якою була фактична причина передачі Криму до складу УРСР?

- а) Хрущов був страшенно прихильний до українців
- б) у 1921 р. Україна передбачалась як унітарна держава
- в) економічна та соціальна катастрофа півострова
- г) стан Хрущова під час передачі був не до кінця тверезий

47. Ця воєнна кампанія була особливо виснажлива для СРСР та України у період застою —

- а) війна в Афганістані
- б) війна у В'єтнамі
- в) немає правильної відповіді
- г) війна у Кореї

48. У добу Руїни Запорозжя і Гетьманщина

- а) переважно ворогували
- б) немає правильної відповіді
- в) існували як два автономні регіони однієї держави
- г) підтримували дружні та союзницькі стосунки

49. Найбільш поширена книга на Русі —

- а) історична повість «Александрія»
- б) Псалтир
- в) Новий Завіт
- г) Руська правда

50. Економічна політика більшовиків, яка була застосована на практиці і найбільше відповідала їх уявленням про ідеальне суспільство, дістала назву

- а) соціалізм
- б) воєнний комунізм
- в) нова економічна політика
- г) диктатура пролетаріату

Навчальний посібник

Ковалець Тарас

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ**

*навчальний посібник
для студентів юридичного факультету
(спеціальності D8 «Право» та D9 «Міжнародне право»)*

Літературний редактор

Лідія Ковалець

Електронне видання.

Підписано до друку 17.06.2025. Формат 60x84/16.

Ум.-друк. арк. 8,1. Обл.-вид. арк. 8,8. Зам. Н-048.

Видавництво Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002 р.